

159677

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ERMENİ DİLİ VE KÜLTÜRÜ ANA BİLİM DALI

KEVORK PAMUKCİYAN'IN TARİH PERSPEKTİFİNDEN
OLAYLARA BAKIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Melek Sarı Güven

Ankara – 2005

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ERMENİ DİLİ VE KÜLTÜRÜ ANA BİLİM DALI**

**KEVORK PAMUKCİYAN'IN TARİH PERSPEKTİFİNDEN
OLAYLARA BAKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Melek Sarı Güven

**Tez Danışmanı
Doç. Dr. Birsen KARACA**

Ankara – 2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ERMENİ DİLİ VE KÜLTÜRÜ ANA BİLİM DALI

**KEVORK PAMUKCİYAN'IN TARİH PERSPEKTİFİNDEN
OLAYLARA BAKIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Birsen KARACA

Tez Jürisi Üyeleri

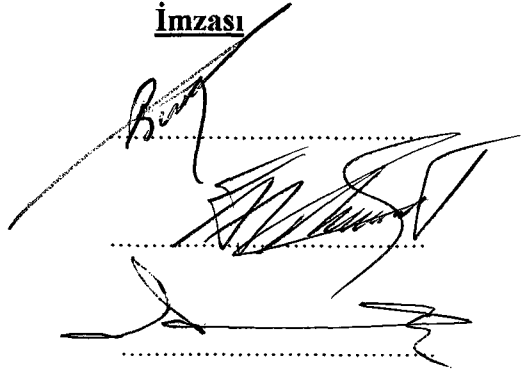
Adı ve Soyadı

İmzası

Doç. Dr. Birsen Karaca

Prof. Dr. Altan Aykut

Doç. Dr. Oğuz Aytepe

Tez Sınavı Tarihi21.09.2005

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
Ermeni Alfabesi'nin Doğu Ermenice'de Kullanılan Sembolleri	VII
Kısaltmalar.....	VIII
GİRİŞ.....	IX

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GAYRİMÜSLİMLERİN GENEL DURUMU

1- GAYRİMÜSLİMLER'İN DURUMU VE KEVORK PAMUKCİYAN

1.1 Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimler, Millet Sistemi Ve Ermeniler.....	1
1.2 Kevork Pamukciyan.....	5

İKİNCİ BÖLÜM

PAMUKCİYAN'IN ÇALIŞMALARI

1- ERMENİCE ÇALIŞMALARI

1.1 Ermenice Çalışmaları ve Çalışmalarının Yayın Yerleri.....	12
1.1.1 Makaleleri.....	31
1.1.2 Kitapları.....	33
1.1.3 Şiirleri	34

2- YAYIMA HAZIRLADIĞI KİTAPLAR

34

3- ÇEVİRİLERİ.....

35

4- TÜRKÇE ÇALIŞMALARI

4.1 Türkçe Çalışmaları ve Çalışmalarının Yayın Yerleri.....	37
4.1.1 Makaleleri.....	47
4.1.2 Ansiklopedi Maddeleri.....	61
4.1.3 Eleştiri Yazıları.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEVORK PAMUKCİYAN'IN ERMENİ HARFLİ TÜRKÇE METİNLERİ LATİN ALFABESİNE AKATARDIĞI ÇALIŞMALARI

1-ERMENİCE VE ERMENİ HARFLİ TÜRKÇEYLE YAZILAN METİNLER

1.1 Ermeni Dili ve Edebiyatı.....	79
1.2 Ermeni Harfli Türkçe Yayınları.....	82

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PAMUKCİYAN'IN OLAYLARA BAKIŞI VE PAMUKCİYAN'LA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

1- PAMUKCİYAN'IN ÇALIŞMALARININ DİL ÖZELLİKLERİ, ANLATIM TUTUMU VE KONU ANALİZİ

1.1 Pamukciyan'ın Çalışmalarının Niteliği.....	90
1.2 Dil Özellikleri.....	91

1.3 Anlatım Tutumu	94
1.4 Konu Sınıflandırması.....	96
1.5 Pamukciyan'ın Çalışmaları Hakkında Yazılanlar.....	98

BEŞİNCİ BÖLÜM

TARİH EKSENİNDE KEVORK PAMUKCİYAN

1- TARİH VE YEREL TARİHÇİLİK KAVRAMLARI

1.1 Tarihin Tanımlanması.....	104
1.2 Yerel Tarihçiliğin Tanımlanması.....	108

SONSÖZ.....	117
SONUÇ	I
Summary.....	II
Bibliyografya.....	III
Ekler.....	XI

ÖNSÖZ

Kevork Pamukciyan, İstanbul'da doğmuş İstanbul'da yaşamış bir Ermeni araştırmacıdır. Araştırma alanı olarak kendine edebiyatın ve tarihin kaynaklarıyla hareket edebileceği bir çalışma sahası yaratmıştır.

Sayın Hocam Doç. Dr. Birsen Karaca'nın, yüksek lisans tez çalışması olarak bana önerdiği bu konu Ermeni ve Türk kaynaklarını kullanarak çalışmalar yapmış bir Ermeni araştırmacının çalışmalarının niteliğinin tespit edilmesi ve ortaya koyduğu eserler bağlamında bu şahsın tarihçi ve edebiyatçı kimliğinin sorgulanmasıdır.

Kevork Pamukciyan'ın yıllarca süren araştırmalarının sonucunda derlediği kayıtlar hem Türk hem de Ermeni tarihi açısından önemli çalışmalardır. Yüzyıllarca aynı topraklarda yaşayan Türk, Rum, Ermeni, Yahudi ve diğer milletlerin birlikte oluşturduğu pek çok ortak unsurlar vardır ve bu süreç içerisinde karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenmişlerdir. Dolayısıyla, bir milletin tarihini, kültürünü, edebiyatını vs. incelemek istediğimizde sadece ona ait değerleri incelememiz yeterli olmayabilir. Böyle durumlarda, aynı coğrafyayı paylaşmış diğer unsurların da kültürünü, edebiyatını, tarihini incelemek gerekir. Bu açıdan bakıldığında Pamukciyan'ın araştırmalarının önemi ortaya çıkacaktır.

Bu tezin hazırlanma aşamasında, öncelikle Pamukciyan'ın Türkçe yazdığı makaleler incelenmiş, eserlerini yayımladığı yerler ve yayım yılları belirlenmiştir. Bu çalışmalarında kullandığı kaynaklar ele alınarak yazdığı tüm makaleleri konularına göre sınıflandırılmıştır. Yayım yaptığı gazete ve dergiler tanıtılarak bu yayımların çizgisi belirtilmeye çalışılmıştır.

Pamukciyan'ın çalışmalarını dosyalar halinde saklı tutan İstanbul Ermeni Patrikliği Kütüphanesi'nin aylardır okuyucuya kapalı olmasından dolayı Pamukciyan'ın bir çok Ermenice çalışmasına ulaşamamıştır. Ermenice makaleleri hakkında edinilen bilgilerin çoğu Pamukciyan'ın yakın arkadaşı olduğunu belirten Garo Aprahamyan'ın hazırladığı kaynakça sayesinde incelenebilmiştir.

Pamukciyan'ın Türkiye'de yayımlanan Marmara, Agos ve Jamanak gazetelerindeki yazılarına ve Kulis adlı dergideki birkaç makalesine ulaşılmıştır. Bunun dışında Ermeni Harfli Türkçe ile yazılmış eserleri çevirdiği orijinal metinlere ulaşamamıştır.

Pamukciyan hakkında düşüncelerini belirtmiş kişilerin yazdıkları değerlendirmeye alınmış, yazarın diğer araştırmacılar tarafından nasıl değerlendirildiğine değinilmiştir. Böylelikle onun hakkında farklı yorumlar elde etme şansına ulaşılmıştır.

Tez beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler ve Kevork Pamukciyan'ın hayatına dair kısaca bilgi verildi. İkinci bölümde, Pamukciyan'ın Ermenice eserleri ve Türkçe çalışmaları sınıflandırılarak değerlendirildi, bu çalışmaların yayım yerleri ve niteliği hakkında bilgi verildi. Üçüncü bölümde Ermeni Harfli Türkçeden Türkçeye yaptığı transliterasyon çalışmaları incelendi. Dördüncü bölümde çalışmalarının niteliği ve hakkında yazılanlar değerlendirmeye alındı. Beşinci bölümde Pamukciyan ve eserleri yerel tarihçilik çerçevesinde incelendi.

Bu çalışma sırasında yardım ve desteğini esirgemeyen ve bu tezin tutarlı ve anlamlı olmasında bana yardımcı olan danışmanım değerli hocam Doç. Dr. Birsen Karaca'ya teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışma esnasında tanıştığım ve değerli fikirlerinden istifade ettiğim hocam Doç. Dr. Oğuz Aytepe'ye ve değerli hocam Prof. Dr. Altan Aykut'a katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Ermeni Alfabeti'nin Doğu Ermenice'de Kullanılan Sembolleri

ա բ գ դ ե զ է լ թ ժ
ի լ խ ծ կ հ ճ ղ ճ ս
յ ն շ ո չ պ ջ ռ ս վ
փ ռ ց լ փ ք օ Ֆ

Ա Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ Ժ
Ի Լ Խ Ծ Կ Հ Ճ Ղ Ճ Ս
Յ Ն Շ Ո Չ Պ Ջ Ռ Ս Վ
Տ Ր Ց Ի Փ Զ Օ Ֆ

KISALTMALAR

A.g.e	Adı Geçen Eser
A.g.m	Adı Geçen Makale
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
E.K.T.K	Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar
İst.	İstanbul
s.	Sayfa
S.	Sayı
Yay. Haz.	Yayıma Hazırlayan

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu tebaası etnik yapı , dil, din ve kültürlerinin farklılığıyla çok renkli bir tablo sunuyordu. Bu tabloda asıl unsuru Müslüman Türkler oluşturuyordu. Bunun dışında kalan unsurlar mevcut olan halkın azınlığını teşkil etmiş ve İmparatorluk içinde azınlıklar olarak nitelendirilmişlerdir. Ermeniler de Osmanlı içinde yaşayan azınlıklardandır ve İstanbul başta olmak üzere ülkenin her yerinde dağınık halde yaşamış ve bulundukları coğrafyada izler bırakmışlardır.

Diğer halklar gibi, Ermeniler de Osmanlı İmparatorluğu'nun temel unsuru olan Türklerle diyalog halindeydiler ve bu diyalogda kültürlerin karşılıklı etkileşimi kaçınılmazdı.

1923 yılından Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin vatandaşı olan Türk ve Ermeni Halklarının Anadolu toprakları üzerindeki kültürel etkileşimi bugün de devam etmektedir.

Bu etkileşim sayesinde ortak bir kültür, ortak yaşantılar oluşmuştur. Bu coğrafyada yaşayıp da, yaşadığı coğrafyayı tanımlamak isteyen; araştırmak ve kaydetmek isteyen bazı araştırmacılar yetişmiştir. Bunlardan birisi de 1923 yılında İstanbul'da doğmuş ve yaşadığı coğrafyayı araştırarak kaleme almış

Ermeni araştırmacı Kevork Pamukciyan'dır. Bu alışmada; Kevork Pamukciyan'ın yaşamı, çalışmaları ve araştırmacı kimliği incelenecektir

Kevork Pamukciyan'ın yaşamı, yazdıkları, yazdıklarının nitelikleri incelenilmeye çalışılacak; seçtiği konular, bu konuları seçmesinin nedenleri, kullandığı kaynaklar araştırılıp sorgulanacaktır. Yazdıklarını sosyal bilimler çatısı altında inceleyip inceleyemeyeceğimiz araştırılacak; yararlandığı bilim dalına ait araçlar ve kaynaklar değerlendirilerek araştırmalarının kimliği hakkında bir sonuca varılacaktır. Kevork Pamukciyan'ın tüm eserlerinin tasnifi yapılarak konusal açıdan ve dil bakımından incelenecektir. Bu zellikleri göz önünde bulundurulduğunda, Pamukciyan'la ilgili yapılan bu çalışma bir ilk niteliği taşımaktadır. Yapılan değerlendirmeler ve hakkında yazılan yazıların çokluğuna rağmen onun araştırmacı kimliğinin belirlenmesi amacıyla yapılmış bir çalışma yoktur. Sadece Türkçe makalelerinin topluca bir araya getirildiği Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar isimli bir çalışma yapılmıştır. Bunun dışında Pamukciyan'ın hayat hikayesinin anlatıldığı birkaç küçük çalışma vardır. İlerleyen bölümlerde bunlardan bahsedilecektir.

Pamukciyan'ın, bir çok alanda çalışmış olması hem şans hem de şanssızlıktır. Çok değişik alanlarda çalışması ve değişik alanlarda araştırmalar yapması ona geniş bir bakış açısı kazandırmış olmakla birlikte elde ettiğimiz verilerden çıkarmış olduğumuz sonuç bu özelliğinin onu belirli bir konuda uzmanlaşmasını engellemiş olduğudur. Birden fazla alanda çalışıyor olmak çalışılan her alanda uzmanlaşılamayacağı sonucunu vermez. Ancak, Kevork

Pamukciyan bunu başaramamıştır. Bu sebeple Pamukciyan'ın çalışmalarını kimliklendirmek ve bir akademik disipline dahil etmek zor olacaktır.

Kevork Pamukciyan'ın çalışmaları edebiyat, tarih ve çeviri bilimin tanımlamaları ve araştırma metotları göz önünde bulundurularak hangi kategoriye dahil olabileceği araştırılacaktır.

Kevork Pamukciyan'ın çalışmalarının yerel tarih çalışmalarına dahil edilip edilemeyeceği konusu araştırılarak bir karara varılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA GAYRİMÜSLİMLERİN GENEL DURUMU

1- GAYRİMÜSLİMLER'İN DURUMU VE KEVORK PAMUKCİYAN

1.1 Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimler, Millet Sistemi Ve Ermeniler

Osmanlı İmparatorluğu, kuruluşundan itibaren farklı milletleri ve kültürleri bünyesinde barındırmıştır. Ancak, İmparatorlukta hakim olan zümre Müslüman tebaadır. “Osmanlı İmparatorluğu’nun asli unsuru sayılan Müslüman gruba Türk, Arnavut, Pomak denilen Bulgarca ve Rumca konuşan Müslümanlar, Bosnalılar, 16. yüzyıldan sonra Araplar ve Doğu Anadolu ve Kafkaslardaki diğer Müslüman etnik gruplar girerdi.”¹ Bununla birlikte değişik dil ve ırktan gayrimüslim topluluklar da vardı. Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Bulgarlar, Sırlar, Keldaniler, Süryaniler verebileceğimiz birkaç örnektir. Prof. Dr. Yavuz ERCAN Osmanlı Devletinden “Altı yüz yıllık tarihi boyunca, geniş toprakları üzerinde 20 farklı etnik gruptan, dört ayrı din mensubunu yönetmiş olan Osmanlı Devleti ...”² diye bahseder.

Gayrimüslim terimi İslam hukukunda İslamiyet’i din olarak kabul etmeyenler için kullanılan bir tanımlamadır. İslam hukukunda insanlar Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar (Gayrimüslimler) olarak iki kısma

¹ORTAYLI, İlber: “Osmanlı İmparatorluğunda Millet”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları, 1985, İstanbul, s.997

²ERCAN, Yavuz: “Osmanlı Devletinde Müslüman Olmayan Topluluklar”, Türkler Cilt 10, Ankara, 2002, s.197

ayrılırlar.Ama bununla birlikte Müslüman olsun ya da olmasın İslam ülkesinde sürekli olarak yaşayan insanların hepsi bu ülkenin vatandaşı sayılırlar. Gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti içinde istedikleri yerde ikamet etme, seyahat etme, ibadet ve eğitim özgürlükleri vardı. Onlar da Müslümanların sahip olduğu evlenme, mülk edinme, miras haklarına sahiptiler.

Küçük'ün verilerine göre, “Müslümanlarla gayrimüslimlerin ücretle birbirlerinin işlerinde çalışmaları caizdir.Onlar da vakıf ve hayır kurumları yapabilirler.İslam hukukunun cezai hükümleri aynen gayrimüslimlere de uygulanır...”³ Görülüyor ki Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan gayrimüslimler Osmanlı tebaası ile eşit haklara sahiptir.

Osmanlı İmparatorluğunun içinde barındırdığı farklı din ve kültürleri belirli bir düzen içerisinde yönetebilmesini sağlayan sistem ise “**millet**” sistemidir.Bu terim Arapça'daki anlamı ile dini bir topluluğa verilen bir isimdir.Bugünkü gibi ulus kavramına karşılık gelmez. Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler Osmanlı Devleti içindeki milletlerden sayıca çoğunlukta olanlarıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda millet kelimesinin ifade ettiği anlam sonraları değişikliğe uğrayacaktır. Eryılmaz'ın verdiği bilgilere göre “Millet kavramının modern anlamda ulus karşılığında kullanılması ve bir anlamda değişikliğe uğraması 19. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmıştır. Osmanlı'da klasik

³KÜÇÜK. Cevdet, “Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları, 1985, İstanbul, s.1007

anlamda millet kavramı, dini ve sosyal topluluğu ve bunların idari-dini yapısını ifade eder.”⁴

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ermeni nüfusu ile ilgili genel bir bilgi vermek gerekirse 19. ve 20. yüzyıllardaki nüfusla ilgili şu verilere ulaşırız. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki 1844 yılı genel nüfus sayımına göre, Osmanlı Devletinin genel nüfusu, 35.350.000’dir. Bu rakamda : Osmanlılar (Türkler) 12.800.000 ; Rumlar 2.000.000 ; Ermeniler 2.400.000 civarında hesaplanmıştır.⁵

İstatistik Umumi İdaresi’nin kayıtlarına göre 1897 yılında Osmanlı Devletinin genel nüfusu 19.050.285’dir. Bu sayının yaklaşık 1 milyonluk bir değerle % 5.47’sini Ermeniler oluşturmaktadır. % 74.08’i İslam ; %13.49 ‘u Rum; %4.36 ‘sı Bulgar; %1.13’ü Yahudi’dir. Diğer unsurların sayısı ise yüzde birin altındadır.⁶

1906-1914 yılları arasında Osmanlı Devletindeki nüfusun cemaatlere göre dağılışını inceleyen Stanford Shaw genel nüfus ve Ermeni nüfusuyla ilgili şu bilgileri vermiştir: 1906 yılında genel nüfus 20.897.617 dir. Ermeni nüfusunun

⁴ ERYILMAZ, Bilal, “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüye Kavramsal bir Yaklaşım”, Türkler Cilt 10, Ankara, 2002 s.236

⁵ KARPAT, Kemal H, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003. s.156

⁶ ERYILMAZ, Bilal, a.g.e., s.89

genel nüfusa oranı 5.46 ile 1.140.563'tür. 1914 yılında ise genel nüfus 18.520.000 'dir ve Ermeni nüfusu bu oranın % 6.64'ünü oluşturmaktadır.⁷

Her grubun kendi dilini, dinini, adetlerini ,fikirlerini ve yaşama biçimini koruduğu bu sistem toplumun bütün kesimlerini bir birlik içinde barındırırdı.Aynı siyasi çatı altında tüm birimler yan yana ve iç içe ama birbirlerine karışmadan, kendi orijinallikleri ve birbirlerine saygıları ile yaşarlardı.Ermeniler de Osmanlı çatısı altında yaşayan azınlık gruplarından biri olarak Osmanlı Devleti içinde yönetici kadrolarda görev almışlar; ülke içinde edebiyat, sanat, mimarlık ve ticarete belli bir yer edinmişlerdir. Bugün de edebiyatta ve sanatta yaptığı çalışmalarla bilinen Ermeni edebiyatçı, sanatçı ve araştırmacılara rastlanılmaktadır.Yervant Gobelyan, Mıgırdiç Margosyan, Ara Güler ve Kevork Pamukciyan verebileceğimiz birkaç örnektir.

20. yüzyılda İstanbul'da yaşamış olan Ermeni araştırmacı Kevork Pamukciyan bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Pamukciyan, tüm yaşamını İstanbul'da geçirmiş; yazdıklarını İstanbul çerçevesinden aktarmıştır.Bu nedenledir ki eserlerinin büyük çoğunluğu İstanbul üzerinedir. İstanbul'un dünü ve bugünü eserlerindeki ana temayı oluşturmaktadır.

⁷ SHAW, Stanford J., "The Ottoman Census System and Population 1831- 1914", International Journal of Middle East Studies, 9 (1978), s.337

1.2 Kevork Pamukciyan

Kevork Pamukciyan'ın çalışmalarını değerlendirmeden önce ailesi, hayatı ve yazdıkları hakkında sunulacak olan bilgiler Pamukciyan'ı tanıtmaya niteliğindedir. Bir insanı tanıyabilmek için önce ailesi ve çevresi incelenmeli sonra kişinin içinde bulunduğu koşullar ele alınarak aktardığı veriler doğrulanmalıdır. İzlenecek bu yolla, incelenecek olan çalışmaları doğru değerlendirmek daha kolay olacaktır.

Kevork Pamukciyan, Kayserili bir ailenin oğludur. Babası Hacı Mikayel Pamukciyan 1873 yılında Kayseri'de doğmuş, 1890 yılında İstanbul'a gelmiş, Osmanlı döneminde kumaş ticareti, Cumhuriyet döneminde katiplikle uğraşmış Kayseri'li bir tüccardır.⁸ 1920 yılında İstanbul'da Hacı Mardiros Efendi Lusararyan'ın kızı Nazeli ile evlenen Mikayel Pamukciyan, 1970 yılında İstanbul'da hayatını kaybetmiştir.⁹

Pamukciyan'ın annesi, Nazeli Lusararyan 1892'de Kayseri'de doğmuş, 1905'te Kayseri'deki Aramyan Mektebi'nden mezun olmuştur. Üç yaşındayken

⁸PAMUKCİYAN, Kevork, "Kevork Mikayeli Pamukciyan", Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar I, İstanbul Yazıları, Yay. Haz. Osman Köker, Aras Yayın., İst., 2002, s.XIII
⁹PAMUKCİYAN, Kevork, "Rahmetli Dedem Rifatlı Hacı Mardiros Efendi Lusararyan", Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III, Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar, Yay. Haz. Osman Köker, Aras Yayın., İst., 2003, s.120

ailesiyle birlikte Kudüs'e hacca gittiği için "Hacı Nazeli" uzun olur diye düşünüldüğünden, ismi "Hacı Gül" olarak değiştirilmiştir.

Hacı Gül, birinci evliliğini 1912 yılında Dr. Toros Nazlıyan'la yapmış, bu evliliğinden iki çocuğu dünyaya gelmiştir. İlk çocuğu Hagop 1,5 yaşında iken dizanteriden ölmüştür. İkinci çocuğu Bercuhi 1915'de Kayseri'de doğmuş, 1933 yılında Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nden mezun olmuştur. İki kez evlenen Bercuhi'nin , ikinci eşinden Hagop (Semizoğlu) adında bir oğlu olmuştur. Bercuhi, 1988'de İstanbul'da Çapa Hastanesi'nde hayatını kaybetmiştir.¹⁰

Kevork Pamukciyan, annesinin ikinci evliliğinden dünyaya getirdiği tek çocuktur ve hiç evlenmemiştir.

Kevork Pamukciyan'ın Anne tarafından büyükbabası, Mardiros Efendi, yaklaşık olarak 1860 yılında doğmuştur. Kayseri'de bankerlik ve deve tüccarlığı işleriyle uğraşmıştır. 1908'de Sultan Abdülhamit tarafından Salise Rütbesiyle¹¹ onurlandırılmıştır. Mardiros Efendi, Kayseri'de Meclis-i İdare azalığının yanı sıra Surp Sarkis Kilisesi'nin yönetim kurulu başkanlığını da yapmıştır. Bundan başka 1910 civarı kurulan İktisat Komisyonun'a üye olmuş,

¹⁰ A.g.m., s.119-120

¹¹ Salise rütbesini askeriyedeki karşılığı binbaşılıktır. Sultan Abdülhamit tarafından Hacı Mardiros Efendi'ye bu rütbenin verilmiş sebebi. 1908'de hükümetin Kayseri'den 500 altın istikrazında Meclis-i İdare azalarından biri olarak toplanamayan 451.50 lirayı kendi imkanlarıyla hükümete ödemesidir.

ayrıca çeşitli cemaat işlerinde de hizmette bulunmuştur. Kevork Pamukciyan , Dedesi Hacı Mardiros Efendi'nin yukarıda bahsedilen çalışmalarından başka bir de Türkçe yazdığı şiirleri olduğunu belirtmektedir.¹²

Pamukciyan'ın ailesinden kısaca bahsettikten sonra Pamukciyan hakkında kısaca şu bilgileri verebiliriz. Kevork Pamukciyan, 23 Şubat 1923 yılında İstanbul'da, Üsküdar'ın İcadiye Mahallesi'nde doğmuştur İlk öğrenimini 1937 yılında Üsküdar'daki Nersesyan-Yermonyanyan Okulunda¹³ tamamlamış, daha sonra Kadıköy'deki Saint Joseph Fransız Koleji'ne başlamıştır. Pamukciyan, bu okulun masrafının çok fazla olduğunu ve bunu karşılayamayacakları için bir yakın dostlarının tavsiyesi üzerine, tehciye tabi tutulduklarını söyleyip az bir ücretle okula kayıt yaptırdıklarını belirtmektedir.¹⁴ Fransız Kolejinde ilk yıl onur ödülü alarak iki sınıf atlamasına rağmen bu kolejde eğitimine 10. sınıfa kadar devam etmiştir.¹⁵ (Bkz. Ek.1 St. Joseph , Fransız Koleji'nin hazırladığı Pamukciyan'ın okuldan çıkış kaydı)

Kevork Pamukciyan, otobiyografisinde Ermenice ve Türkçe'yi çok iyi derecede bildiğini; Fransızca ve İngilizce'yi iyi, İtalyanca'yı kafi derecede, Almanca, Romence, Yunanca, İspanyolca ve Portekizce'yi orta düzeyde, Rusça'yı az bildiğini belirtmektedir. Yaklaşık olarak on bir dili iyi ya da orta

¹² A.g.m., s.114-122

¹³ Nersesyan-Yermonyanyan Ermeni İlköğretim Okulu, anaokulu ve ilköğretim olmak üzere Hacı Bakkal Sokak, No 39 Üsküdar'da eğitim ve öğretimine devam etmektedir.

¹⁴ PAMUKCIYAN, Kevork, "Saint Joseph'teki Müslim Hocalarım", E.K.T.K. I, s.204

¹⁵ 1945 yılında Lise II. Sınıfta eğitimini yarıda bırakarak okuldan ayrılmıştır.

derecede bildiğini belirten Kevork Pamukciyan bu dilleri nerede, nasıl öğrendiğine dair bilgi vermemiştir. Sadece Fransızca dil seviyesi hakkında Saint Joseph Fransız Koleji'ndeki bir anısını şöyle aktarmaktadır. "...Ermeni mektebinde iki sene Fransızca okuduğum için bana dersler çok kolay geliyordu. Bu sebeple senenin ortasında beni müteakip beşinci sınıfa yükselttiler..."¹⁶ Pamukciyan'ın Fransızca bildiğini aktaran bu veriden başka diğer dilleri nerede öğrendiğine dair bir açıklama yoktur.

Kevork Pamukciyan, İstanbul'da yayımlanan Ermenice *Nor Lur*¹⁷ (*Yeni Haber*) gazetesinde 1943 yılındaki ilk yazısıyla amatör olarak yazı yazmaya başlamıştır. 1949 yılında ise New York'ta basılan *Hayasdanı Goçnak*¹⁸ (*Ermenistan Çanı*) adlı dergide bir yazısı yayımlanmıştır. Bu onun yurtdışındaki Ermeni basınında ilk deneyimi olmuştur. Pamukciyan'ın Ermenistan basınında yayımlanmış makaleleri de vardır. Bu konu ilerleyen sayfalarda ana başlıklar halinde incelenecektir.

¹⁶ PAMUKCİYAN, Kevork, Saint Joseph'teki Müslim Hocalarım, E.K.T.K. I, s.205

¹⁷ Nor Lur (Yeni Haber):Türk Ermeni basınının tanınmış gazetecilerinden Vahan Toşigyan (1880-1954) tarafından 1924-1954 yılları arasında İstanbul'da 30 yıl boyunca haftalık yayımlanmış bir gazetedir.Bu gazetede yurt haberlerine ve memleket meselelerine ait yazılara sütunlarında hiç yer vermediği halde, Sovyet Ermenistan haberleri için birinci sayfada sütun ayrılmış ve ayrıca Sovyet Ermenistan'daki toplumsal hareketlerden bahseden yazılar da neşretmekte bulunmuştur. Gazetenin diğer sütunları da sadece Ermenilik alemine ve cemaat işlerine ait yazı ve haberleri ihtiva etmekte bulunmuştur.Komünist propaganda delalet ederek ve hatta fikir hareketleriyle ilgili başmakale neşretmektedir. (T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Özel Kalem Müdürlüğü Kataloğu'nda Belge No. 030.01.101.626.6 'da kayıtlı olan bu bilgi. bir Ermeni mütercim tarafından Türkçe'ye aktarılmış; Tarih ve Toplum Dergisi, Aralık 2002, Sayı 228, s.51'de yayımlanmıştır.)

¹⁸ Ermenistan Çanı adlı bu dergi, 1901-1968 yıllarında New-York'ta yayımlanmış haftalık (1961'den sonra aylık) bir dergidir.Editörü Hovhannes Avakyan'dır

Bir yandan gazetelere ve dergilere yazma çalışmalarının sürdürürken bir yandan da yazılarındaki verileri desteklemeye yönelik çalışmalar yapan Pamukciyan'ın, İstanbul'daki Ermenilerle ilgili bu çalışmaları onun sonraki yıllarda yapacağı araştırmalar ve yazacağı makaleler için de bir ön hazırlık, bir birikim niteliği taşımaktadır. Bunlara örnek teşkil eden en önemli araştırmaları 1942-45 yılları arasında Üsküdar; 1949'da Edirnekapı; 1950-56 yılları arasında Balıklı Ermeni mezarlıklarındaki iki bin kadar mezar taşı kitabelerini derlediği çalışmalardır. Ayrıca, 1950'den itibaren İstanbul'daki on kadar Ermeni kilisenin vaftiz ve vefiyat kayıtlarını, derlemiştir.¹⁹

1944-50 yılları arasında karakalem portre çizimiyle uğraşan Pamukciyan'ın 1944 yılında çizdiği bir karakalem çalışması olan Dr.Rupen Sevag'ın portresi *Kulis*²⁰ dergisinde yayımlanmıştır. (Bkz. Ek 2, Dr. Rupen Sevag'ın *Kulis* dergisinde yayımlanan portresi)

Vatani görevini, 1947-1948 yıllarında Bursa'da Mükerrer 9 No'lu Levazım Teftiş Komisyonu'nda tamamlamıştır.²¹ 1953 yılında, *Kültürel Araştırmaları Teşvik Cemiyeti*'nin²² kurucuları arasında yer almıştır. 1961 yılında Türkiye

¹⁹ PAMUKCİYAN, Kevork, "Kevork Mikayeli Pamukciyan", A.g.e. s.XIII-XIV

²⁰ *Kulis* (Kulis) Dergisi'nin 1969 yılı sayısında yayımlanmıştır.

²¹ PAMUKCİYAN, Kevork, "Ermenice Yazma Bir Kaynağa Göre Bursa'nın 1855 Yılı Büyük Depremi", E.K.T.K. III, s.311

²² 1953 yılında İstanbul mebusu Salih Fuad Keçeci'nin önderliği ile tesis edilmiş bir cemiyettir. İdare kurulu başkanlığında ölümüne dek Toros Azadyan bulunmuştur.

Ermenileri Patrikhanesi'nin tesisinin 500. yılı şerefine düzenlenen konferansa katılmıştır. Dabkoviç Vapur Acentası'nda²³ 1953-67 yıllarında yardımcı muhasebeci olarak görev yapmıştır.

1967 yılında başladığı Patrikhane genel sekreterliği göreviyle birlikte 1968 -1978 yılları arasında yayımlanan *Şoğagal*²⁴ dergisinin ve Patrikhane Salnamesinin editörlüğü görevlerini yürütmüştür. 1967-1977 yılları arasında patrikhanede kütüphane idareciliği; 1977-1982 arasında genel sekreterlik yapmıştır. 1976'da İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü'ne, 1983'te ise Hollanda'nın Leiden şehrindeki Uluslararası Ermeni Araştırmaları Birliğine üye seçilmiştir.

Kevork Pamukciyan, makalelerini Ermenice ve Türkçe olmak üzere iki dilde yazmıştır. Fransızca yazılmış bir makalesi vardır. Pamukciyan'ın ilk çalışması yukarıda da belirtildiği gibi 2 Temmuz 1943'te *Nor Lur* gazetesinde yayımlanan "Kapsar Bey Sinabyani Masin"²⁵ adlı Ermenice bir biyografi

²³1950'li yıllarda İstanbul Karaköy'de bulunan bir vapur acentesidir. Sahibi Yugoslav'dır. Bir süre de Zihni Vapur Acentası ismiyle hizmet verdikten sonra kapanmıştır.

²⁴1952 yılından itibaren Patrik Karekin Kazancıyan editörlüğünde, İstanbul'da yayımlanan Patrikhane'nin ve Surp Haç Ruhban Okulu'nun resmi yayım organıdır. Önce aylık, sonraları yıllık, sonra tekrar aylık olarak yayımlanmıştır. Ruhani, edebi ve filolojik dergidir.

²⁵ PAMUKCİYAN, Kevork, "Kaspar Bey Sinabyani Masin" (Kaspar Bey Sinabyan Hakkında), *Nor Lur*, İstanbul, 1943; E.K.T.K. IV. Kevork Pamukciyan'ın Ermenice Eserleri. Garo Aprahamyan. s.395

yazısıdır.Yurt dışı basındaki *Hayasdanı Goçnak* dergisindeki yazısı “Matteos Tıbirı Tamparanı Yerevan Yeladz”²⁶ adlı çalışmasıdır.

Pamukciyan’ın ilk Türkçe makalesi ise 1956 yılında *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*²⁷ dergisinde yayımlanan “Darphane Ne Zamandan Beri Topkapı Sarayı Dahilindedir?” adlı çalışmasıdır. Pamukciyan, yirmi yaşından ölümüne kadarki elli üç yıl boyunca yazım çalışmalarına devam etmiştir. Yapmış olduğu çalışmalar İstanbul’da yayımlanan haftalık ve aylık gazete ve mecmualar da yayımlanmıştır.Ermenice yazdığı makaleleri ise Türkiye’de, yurtdışında ve Ermenistan’daki bazı gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Pamukciyan’ın, Ermenice - Türkçe çalışmaları konularına ve yayımlandıkları yerlere göre iki ayrı başlık altında incelenecektir.

Yazılarında Kevork Pamukciyan imzası dışında, *Kim-Men-Pen* ,*K.M.P.* veya *K.P.* kısaltmaları ile *Kevork Mirayon*, *K.Mirayon*, *Hasmig*, *K.Arkeos*, *Kharazan* isimlerini kullanmıştır. Kevork Pamukciyan, 23 Eylül 1996 yılında, 73 yaşında iken İstanbul’da Surp Agop hastanesinde hayatını kaybetmiştir.

²⁶ PAMUKCİYAN, Kevork, “Matteos Tıbirı Tamparanı Yerevan Yeladz” (Matteos Tıbir’in Mezarı Bulundu), *Hayasdanı Goçnak*, 17 Eylül 1949, cilt 49, sayı 38, s.903-904; E.K.T.K. IV, Kevork Pamukciyan’ın Ermenice Eserleri. Garo Aprahamyan, s.397

²⁷ Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni, Reşit Safvet Atabinen başkanlığında 1923 yılında İstanbul’da ulusal ve amatör bir turizm kuruluşu olarak kurulan *Türk Seyyahin Cemiyeti* adlı kurumun yayım organıdır. Bu kurum 1923-1939 yılları arasında devletin yarı resmi bir organı şeklinde çalışmalarını sürdürmüştür. Kendisi için yapılmış özel etütler yanında, basında çıkan tarih ve arkeoloji yazılarını da aktarmış bir dergidir

İKİNCİ BÖLÜM

PAMUKCİYAN'IN ÇALIŞMALARI

1- ERMENİCE ÇALIŞMALARI

1.1 Ermenice Çalışmaları ve Çalışmalarının Yayın Yerleri

Kevork Pamukciyan'ın gazete, dergi ve salnamelerde yayımlanmış üç yüz Ermenice makalesi vardır. İlk makalesi 1943'de *Nor Lur'da* yayımlanan "Kaspar Bey Sinabyan" adlı makalesi, ikincisi ise yine aynı yıl aynı dergide yayımlanan "Prof. Krikor Kömürçiyen ile Görüşme" adlı yazısıdır.

*Marmara*²⁸ adlı günlük gazetede 1943 yılından itibaren 37 yıl boyunca aralıklarla 56 makalesi yayımlanmıştır. Bu gazetede ilk makalesi Patrik Ormanyan'ın "Azizlerimize ve Ruhanilerimize Sevgi ve Saygı" adlı eseri hakkındadır. Bu makalenin yayımından uzun süre sonra, 1958 yılında "Hassa Mimarı Hovhannes Amira Serveryan-Kevorkyan ve İnşa Ettiği Kuzguncuk Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi" adlı ikinci makalesiyle gazetede düzenli aralıklarla yazmaya başlamıştır. 1959'da "Hovhannes Piskopos Setyan", "Arşag Alboyacıyan", "Doğumunun 90. Yıldönümü Münasebetiyle Rahip Gomidas" ve "Resmi Bir Belgeye Göre Mimar Sinan'ın Kökeni" adlı dört makalesiyle gazetede yerini almıştır.

1961 yılında yine aynı gazetede "Adapazarı'ndan Sonra Everek", "Dikran

²⁸ Suren Şamlıyan tarafından kurulan ve 1940 yılından itibaren İstanbul'da yayımına devam eden siyasi, sosyal, edebi günlük gazetedir. Bugünkü sahibi Rober Haddecıyan'dır

Çituni", "Dünya Ermenileri Patriğine İthaf", "Son Büyük Armaşlı" ve "Arusyag Minasyan'dan Hatıralar" adlı beş yazısı yayımlanmıştır.

1962'de "Gözden Kaçan Bir Yüzyıldönümü", "Müteveffa Patrik Karekin Haçaduryan'dan Anılar" ve 1967 yılında yine *Marmara* gazetesinde yayımlanan üç yazısı "Arapgirli Mardiros Başsargavak", "Ölümünün 200. Yıldönümü Nedeniyle Simeon Piskopos Niçetsi" ve "Doğumunun 100. Yıldönümü Münasebetiyle Minyatürcü İstapan Agayan" dır.

Marmara gazetesinde 1969'da dört yazısı yayımlanmıştır. Bunlar, "İstanbul Ansiklopedisi'ndeki Çalışmama Neden Son Verdim", "Hassa Kılıççıbaşı Acemoğlu Kimdir?", "Doğumunun 100. Yıldönümü Münasebetiyle Kalust Gülbenkyan (1869-1955) ve "Değınmeler" dir. 1970 yılına ait iki yazısı "*Grung* Şarkısı Ne Zaman Ortaya Çıkmıştır" ve "Maşdots Kütüphanesi Elyazmaları Katoloğu: 2. Cilt , Erivan, 1970" dir.

Marmara'daki 1971 yılına ait beş çalışmasının isimleri şunlardır: "Orkestra Şefi ve Müzikolog Zarmayr Khocasaryan", "Çeraz Amira Ailesi ve Rahmetli Levon Çeraz.Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle", "Rahip Kerovpe Çırakyan ve Yeni Bulunmuş Dört Mektubu: Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle", "Başpatrik İzmirliyan ve Piskoposluğa Kabul Edilmesi İçin Bir Arıza" ve "Patrik Ormanyan'ın Yeni Bulunan Fransızca Mektupları" adlı çalışmalardır.

1972 yılında ise dokuz çalışması *Marmara* gazetesinde yer almıştır. Bu çalışmaları yayım sırasına göre şöyle sıralayabiliriz: “Kurken Trents’in Anısına”, “Armenolojinin Büyük Kaybı Aram Yeremyan”, “Garabed Sidal’ın Ölümü”, “Viyana Mikhitaristlerinin Büyük Kaybı, Rahip Yeprem Boğosyan”, “Rahmetli Hımayag Hagopyan’dan Hatıralar ve Notlar”, “Zımaralı Misakyanlar veya Misakyan Ailesinin Ünlü Simaları, Rahmetli Azad Misakyan’ın Ölümünün Kırkı Münasebetiyle”, “Değınmeler”, “Rahmetli Babamın Kayseri’den İstanbul’a Yolculuğu. Ölümünün İkinci Yılı Münasebetiyle”, ve “Rahmetli Hagop Aprahamyan’dan Hatıralar ve Notlar” adlı çalışmalarıdır.

Pamukciyan, 1973’de *Marmara* gazetesindeki yazıları: “Rahmetli Kurken Trents’in Dedesinin Özyaşamöyküsü: Trents’in Ölümünün 1.Yıldönümü Münasebetiyle” ve “Eremya Çelebi Kömürcüyan’ın Osmanlı Tarihi Erivan’da Yayınlanacak” adlı çalışmalarıdır.

1974’deki yazıları: “Asbed Asvadzadur Çunt ve Vasiyeti .Hermone Pekmezian’ın Ölümünün Kırkı Münasebetiyle”, “Kevork Mesrob: Ölümünün 25. Yıldönümü Münasebetiyle Hatırasına Gecikmiş Bir Borç”, “Kayserili Zartaryan Ailesi Tarihine Bir Bakış: Rahmetli Mari Jamgoçyan’ın Ölümünün Kırkı Münasebetiyle”, “Milli Hastane” ve “Apik Der-Minasyan” dır.

1975 yılındaki üç yazısı şöyledir: “Heranuş Arşagyan ve Babası Hagop Arşag Ne Zaman Doğmuştur.”, “Vefatının Kırkı Münasebetiyle Bayan Keğanuş Terziyan” ve “Seksen Yıl Önce Kayseri’den Kudüs’e Hac Ziyareti”. 1978’deki iki makalesi; “Cahit Öztelli’nin Ölümü’nün Kırkı Münasebetiyle” ve “Hrand Der-Andreasyan’ın Biyografisi” dir. *Marmara* gazetesinde yayımlanan son makalesi 1980 yılındaki “Patrik Zakaryan’ın Öğrencileri Hakkında” adlı makalesidir.

Pamukciyan’ın yazdıklarının yayımlandığı bir başka gazete 1908 yılından itibaren İstanbul’da yayımlanan günlük gazete *Jamanak*²⁹’dır. Pamukciyan’ın buradaki ilk makalesi 1945 yılındaki “Rahip Gomidas Hakkında” adlı yazısıdır. Beş yıllık bir süreden sonra 1951 yılında iki yazısı daha burada yer alır. Bunlar, “Boğos Başpiskopos Karakoçyan: Doğumunun 200. Yıldönümü ve Mezar Taşı Kitabesinin Üsküdar’a Götürülmesi Münasebetiyle” ve “Erzincanlı Samuel Başpiskopos” dur. 1953’de “Yeni Bulunan İki Belge Işığında Galata Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi’nin İnşası” ve 1959 yılındaki “Ünlü Türk Şairi Mehmed Emin Yurdakul: Rahip Gomidas Hakkında” adlı yazıları *Jamanak*’ta yer almıştır. 1989’daki iki, 1990’daki bir makalesi sırasıyla şöyledir: “Gorbaçov’a Mektup”, “Müteveffa Patrik Nersoyan’dan ve Rahmetli Alfons Torres’ten Hatıralar” ve diğeri “Ortaköy Camii’nin Ermeni Mimarı Kimdir?”

²⁹Türkiye’de halen yayımlanmakta olan en eski Ermenice gazetedir. Misak-Sarkis Koçunyan tarafından kurulan gazetenin yayımını bugün Sarkis Koçunyan devam ettirmektedir

Jamanak’ta yer alan son yazısı ölümünden iki gün sonra yayımlanan “Sibil’e Gönderilmiş Meçhul Bir Mektup” adlı çalışmasıdır.

*Nor Or*³⁰ adlı gazetede Pamukciyan’ın iki yazısı yayımlanmıştır. Bunlar “Ermeni Müziğinin Dünyası ve Bugünü” ile “Ermeni Tiyatrosu İki Bin Yaşında” adlı yazılarıdır. Pamukciyan’ın çalışmalarının yayımlandığı beşinci gazete ise *Carakayt*³¹ adlı yayım bültenidir. Yazarın bu gazetede ilk yayımı 1948’deki “Yeniden ‘izm’ e Dair” adlı yazısıdır.

Bir sonraki yıl aynı gazetede yirmi tane çalışması yer almıştır. “Vartanants Bayramı Münasebetiyle”, “Mikayel Amira Pişmişyan”, “Yeniden Doğuşun Müjdesi”, “Yeniden Doğuş ve Hayat Benim”, “Başrahip Mikhitar ve Ermenice Sözlük’ü”, “Başrahip Mikhitar Hakkında”³², “Bedros Atamyan’ın 100. Doğum Yıldönümü Münasebetiyle”, “Araştırmalar-I”, “Patrik Naroyan’dan Bir Anı”, “Arşag Alboyacıyan’ın Doğumunun 70., Edebi Çalışmalarının 50. Yıldönümü Münasebetiyle”, “Bir Edebiyat Fonu ve Bir Halk Kütüphanesinin Zarureti Hakkında”, “Carakayt Ansiklopedisi”³³, “Süveyş Kanalı’nın İnşasında En Önemli Rolü Oynayan Nubar Paşa”³⁴, “İki Önemli Elyazması-I: Datevli Krikor’un Yuhanna İncili Tefsiri”, “İki Önemli Elyazması-II: Kanun Kitabı ve

³⁰ 1945-1946 arasında yayımlanan sosyalist eğilimli bir gazetedir. Sahibi Garabed Magar’dır.

³¹ 1947-1952 yılları arasında İstanbul’da Haçik Amiryan tarafından yayımlanmıştır.

³² Bu yazısı, La Grande Encyclopedie’den çeviridir.

³³ Bu yazı dizisi, 1949-1950 yılları arasında bu isimle yirmi bölüm olarak devam etmiştir.

³⁴ Bu makale Encyclopædia Britannica’dan çeviridir

Yargı Kitabı”, “Sekiz Milyon Okurun Yası”, “Soçi’de Her Sabah Ermeni Kilisesi’nde İbadet Eden ve Altı Dil Konuşan, Stalin’in Kızı Svetlana”³⁵, “Büyük Buluş: Bay Arşam H. Kavafyan’a İthaf”, “Sevindirici Bir Haber”, “İçinde Bulunduğumuz Yılda Ünlü Ermenilerin Doğum ve Ölüm Yüzyıl Dönümleri” adlı yazılarıdır.

Carakayt’ta 1950 yılında yirmi makalesi yer almıştır. Bu çalışmalarını şöyle sıralamak mümkündür: “Kırisdos’un Emirleri Eskimemiştir”, “Serop Hagopyan Örneğini İzleyelim ve Bir Carakayt Fonu Kuralım”, “Dikran Çituni ve Fransızca Son Yayınlarından Hampartzum Niyet Yortusu”, “Mezar Taşı Kitabeleri”, “Surp Pırgıç’ın Özel Sayısı Üzerine Düşünceler”, “Vartanants Savaşı’nın 1500. Yılı’nın Eşiğinde”, “Rene Descartes: Ölümünün 300. Yıldönümü Münasebetiyle”, “1950 Yılında Doğum ve Ölüm Yıldönümleri İdrak Olunan Ünlü Ermeniler”, “Türkiye Ermeni Tiyatrosunun 100. Yılı Münasebetiyle”, “Patrik Zakaryan’ın Öğrencileri ve Onlardan İstanbullu Antreas Başpiskopos”, “Ebediyete Göçenler: Bursa İpek Böcekçiliği Okulunun Kurucusu Kevork Torkomyan”, “İstanbul’un Fethinin 500. Yıldönümü Münasebetiyle Bir Öneri”, “Serbest Kürsü, Hayg Kavukciyan Yanılıyor”, “Patrik Balatlı Garabed ve Mezar Taşı Kitabesi, Ölümünün 100. Yıldönümü Münasebetiyle”, “Gatoğigos V. Nerses Şahazizyants, Doğumunun 180.

³⁵ Bu yazı Fransızca’dan çeviridir

Yıldönümü Münasebetiyle”, “Tekrar Edirnekapı Mezarlığı Hakkında”, “Kültürel Yaşam: Nihayet...Fakat”, “Dilbilimsel: Sovril mi Yoksa Sorvil mi”, “Ermeni ve Uluslararası Sanat Dünyasının Büyük Kaybı: Hayg Patigyan” ve “Matteos Tıbir 1741’de Doğmuş ve 16 Ocak 1827’de Vefat Etmiştir” adlarıyla yayımlanmıştır.

1951 yılına ait, yine aynı gazete de yayımlanmış sekiz makalesinden söz etmek mümkündür. Bunlar, “1951 Yılında Ünlü Ermenilerin Doğum ve Ölüm Yüzyıldönümleri”, “Şahadetlerinin 1500. Yıldönümü Münasebetiyle Vartanants Kahramanlarının Ölümsüz Ruhlarına Saygı”, “Ermeni ve Uluslararası Arkeolojinin Büyük Kaybı: Dikran Han Kelekyan”, “Patrik Sarkis Kuyumcuyan ve Mezar Taşı Kitabesi”, “Papaz Der Apraham Tarafından Yaklaşık 1685’te Kurulan Üsküdar Surp Haç Ermeni Kilisesi”, “Ermeni Kültürüne Hizmet Etmiş Yabancı Bilim Adamları”, “Ermeni Edebiyatının Büyük Kaybı Yervant Şahaziz” ve “Reddiye Mektubu’yla İlgili Unutulmuş İki Önemli Nokta” dır. 1952 yılında *Carakayt*’taki bir makalesi “Ermeni Tarih Yazımının Yeri Doldurulamaz Kaybı: Akademisyen Prof. Dr. Hagop Manantyan” dır ve bu gazetede yayımlanan son makalesidir

Hayasdani Goçnak dergisinde 1949-1967 yılları arasında toplam otuz üç yazısı yayımlanmıştır. İlk yazısı 1949’da “Matteos Tıbir’in Mezarı Bulundu” adını taşımaktadır. 1950’de bir “Pangaltı’dan Şişli’ye Taşınan, Ruhanilere Ait

Mezar Taşı Kitabelerinin Kayıtları”; 1951’de üç “18. Yüzyılın Ünlü Sanatçıları. Minyatürcü Yesayi Ressam Rafael Hakkında”, “Hayasdani Goçnak’a Ne Borçluyum”, “Akhdarmoğ ,Akhdarmağ ve Akhdarma Kelimelerinin kökenine Dair”; 1952’de iki “ İffetli Papaz D.Apraham ve Oğlu Hovhannes Başsargavak”, “Balatlı Kevork Tıbir’in Ailesi” ; 1953’de bir “Papaz Bali Oğlu Der Garabed’in Muhakemesi”; 1954’te üç “Bütün Ermenilerin Başrahibi Müteveffa D.D.VI. Kevork”, “Hayasdani Goçnak’ın 50. Yıldönümü Vesilesiyle Düşünceler”, “Tekrar Matteos Tıbir ve Hovhannes Başsargavak Hakkında” yazısı yayımlanmıştır.

Aynı dergide, 1955 yılında beş, 1956 yılında beş yazısı yayımlanmıştır. Bunlar yazım sırasına göre şöyle sıralanabilir: “Diratsu Kevork Gesaryan’ın Mezarı Nerededir?”, “Ermeni ve Ermeni Asıllı Doktorlar, I. Kısım”, “Minyatürcü Margos ve Oğlu Kapriyel Tıbir”, “Ne Bırakacaksın?”, “Patrik Hovhannes Golod Bitlisli mi Zimaralı mıydı?”; diğer beş yazısı “Toros Azadyan’ın Eserleri”, “Bimen Zartaryan”, “Maruke Oğlu Papaz Der Garabed’in Ailesi”, “Önemli Bir Tarihi Belge: Krikor Basmacıyan’ın Patrik Seçilmesi Vesilesiyle Bağdasar Tıbir’in Gatoğigos Simeon Yervantsi’ye Gönderdiği Mektup” ve “Deniz, Ne Mutlu Sana!” dır.

Hayasdani Goçnak’ta 1957’de ki dört yazısı şöyledir: “1316 Tarihli Tırazarg İncili hakkında”, “Şair Olarak Bedros Turyan, Ölümünün 85.

Yıldönümü Münasebetiyle”, “Ermeni Kültürünün Yeni Bir Kaybı: Dr. Arto H. Mezburyan” ve “Haçadur Apovyan Ne Zaman Doğmuştur?”.

1958’de “Beyoğlu Surp Yerrortutyun Kilisesinin Tarihine Dair Önemli Bir Belge”, “Hassa Mimarı Edirneli Hagop Kalfa Hakkında”, “Dr Mezburyan’dan Yayınlanmamış Bir Yadigar: Evlilik Üzerine” ve “Prof. Kr. Kömürçiyen’a Dair Hatıralar” adlı dört yazısı yayınlanmıştır. 1960’da bir (Değerli Tarihi Yadigarlar: Kudüs Patriği Der Teotoros’tan Bir Berat”; 1964’te bir (Krikor Badveli Peştemalciyan’ın Boğos Başpiskopos Karakoçyan İçin Yazdığı Bir Methiye”; 1966’da bir (Arşag’ıma); 1967’de bir (Bir Deniz Tanrısı Kayseri Yakınındaki Şar Köyünde Nasıl Bulundu?) makalesi *Hayasdani Goçnak*’ta yer almıştır.

*San*³⁶ adlı bir dergide 1949 yılında “Patrik Vanlı Zakarya ve Mezar Taşı Kitabesi” adlı bir yazısı yer almıştır. *Asdğapert*³⁷ adlı dergide ise dört yazısı yayınlanmıştır. Bunlar; 1951’de “İki Yüz Yıllık Mezar Taşı Kitabeleri: Patrik Krikor Şığtayagir ve Meçhul Bir Öğrencisi Apraham Piskopos”; 1952’de “Patrik Hovhannes Çamaşırcıyan’ın Mezar Taşı Kitabesi”; 1953’de “Eğin’li eski Aileler ve Simalar” ile “Ozan Frig Hakkında” adlı yazılarıdır.

³⁶ Öğrenci adlı bu dergi 1948-1973 yılları arasında, İstanbul’da Pangaltı Mıkhitaryan Lisesi’nden Yetişenler Derneği tarafından yayınlanmış aylık bir dergidir.

³⁷ 1951-1953 yılları arasında İstanbul’da yayınlanmış aylık kültürel dergidir. Sahibi ve Editörü Toros Azadyan’dır. Sadece otuz sayı yayım yapılabilmektedir.

Şoğagat Dergisi'nde ve Şoğagat Yayın Dizisi Anma Kitapları'nda 1958 yılından 1995 yılına kadar toplam kırk iki tane yazısı yer almıştır. 1958 yılındaki bu dergideki ilk çalışması "Nikomedeia Dini Önderi Avedik Piskopos Hakkında" ikinci çalışması ise 1962 yılında "Ermenilerin Türk Devletine ve Kültürüne Hizmetleri" adlı yazısıdır. 1966 yılındaki üç çalışması: "Galata Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi Tarihi Hakkında Bir İnceleme", "Erivanlı Vosgan Başpiskopos Ğilicents" ve "Ünlü Fransızlardan, Vosgan Başpiskopos ve Marsilya'daki Matbaasına dair" dir.

1967'de "İstanbul Ermeni Matbaacılığının 400. Yıldönümü Münasebetiyle", "Apkar'ın Bastığı Kitapların Tasvirleri" ve "Ölümsüz Başöğretmenden İki Yadiğar" adlı üç makalesi *Şoğagat*'ta yayımlanmıştır. 1968'de ise "Surp Haç Tıbrebank Kütüphanesindeki Elyazmaları" adlı yazısı, 1970'de ise dokuz makalesi yine aynı dergide yayımlanmıştır. Bu makaleler şunlardır: "İstanbul Ermenilerinden, Hovhannes Tumanyan ve Rahip Gomidas'ın Anılarına Saygı", "Kalust Gülbenkian ve Patrik Krikor Şığtayagir", "Gomidas", "Patrik Hagop Nalyan'ın Yeni Bulunan Bir Vasiyetnamesi", "Patrikhane Arşivinde Rahip Gomidas", "Hovhannes Tumanyan'ın 1921'deki İstanbul Ziyareti ve Günün Ermeni Basını", "Hovhannes Tumanyan'ın Yeni Bulunan İki Mektubu", "Kalust Gülbenkian ve Ailesi" ile "Doğumunun 300. Yıldönümü Münasebetiyle, Patrik Krikor

Şığtayagir'in Yeni Bulunan 15 Kasım 1748 Tarihli Beratı. Şığtayagir Hakkında İki Methiye ve Öğrencisi Apraham Piskopos" dur.

1974-1976, cilt 9'da ki iki makalesi şöyledir. "Aya Sofya Müzesi'nde 15.Yüzyıla Ait Ermenice Elyazması İki İncil" ve Şoğagat Editörlüğünün Sonsözü".1978 yılındaki makalesi de "Cumhuriyet'in 50 Yılında İstanbul'da Yayınlanmış Ermenice Yayınlar Bibliyografyası" dır.1978-1988 arasında *Şoğagat Yayın Dizisi Anma Kitapları* adı altında yayımlanan yıllıklarda Pamukciyan'ın 14 makalesi yayımlanmıştır. Bu çalışmaları yayım yılına göre aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

"Patrik Hovhannes Golod'un Öğrencileri-Patrik Hovhannes Golod Anısına", "Patrik Golod'un Çevirttiği Eserler", "Patrik Hovhannes Golod Hakkında Taşbaskı Kayıtlar" ve "Golod Patrik Zamanında İstanbul'da Yeniden İnşa Edilen veya Yenilenen Ermeni Kilieleri" 1978 yılındaki yayımlarıdır. 1981'de "Patrik Nalyan'ın Yayınlanmamış Eserleri- Alfabetik Sıra İle", "Patrik Hagop Nalyan Anısı'na", "*Nareg'in Tefsiri* Adlı Eser Hakkında İnceleme" ve "Nalyan'ın *Zen Hokevor* Adlı Eseri"; 1984'te "Kağızmanlı Patrik Zakaryan'ın Öğrencileri", "Patrik Zakarya ve 1782 Yılı Büyük Yangını", "Haç-ı Şerif Kutsal Emanetinin Alınması Münasebetiyle Patrik Zakaryan'ın Üsküdar Surp Haç Kilisesine Verdiği Berat"; 1985'de "Patrik Varjabedyan'ın Kısa Kronolojik Biyografisi", "Patrik Varjabedyan'ın

Yeni Seçilen Vekiller Hakkındaki Bildirisi” ve 1988’de “Bursalı Hovhannes Deroyents Badveli Anısına” adlı yazılarıdır.

Şoğagat’ın İkinci Dönemi’nde 1991 yılına ait altı çalışması vardır. “Müderriş Takvor Aslanyan ve Yayınlanmamış Bir Yazısı”, “17. Yüzyılda Yaşamış Adı Duyulmamış Bir Ozan: Hovhannes Garpetsi ve 1604 Yılı Ermeni Tehcirine Dair Bir Şiiri”, “Hagop Baronyan’ın 1888 Khigar Salnamesi, Ölümünün 100. Yılı Münasebetiyle”, “Baronyan’dan İki Hatıra”, “Hagop Baronyan’dan Bir Mektup” ve “Üsküdar’da” adlı yazılarıdır. *Şoğagat*’ın Üçüncü Dönemi’nde 1995 yılına ait bir çalışması da “Bayan Baydzar Dayian ve Kurduğu Ermeni Kız Kolej”dir. *Aysor*³⁸ adlı gazetenin 1958 yılına ait iki sayısındaki “Balıklı’dan Bir Mezar Taşı Kitabesine Dair” ve “Prof. Kr. Kömürcüyan’la Görüşme” adlı makalelerin isimlerinden dolayı Pamukciyan’a ait olduğu düşünülse de kesin bir şey söylenilememektedir.

*Dzirani Kodi*³⁹ adlı dergide 1958’de “Prof. Krikor Kömürcüyan Anısına”; 1961’de “Üsküdar’da” adlı bir şiir çalışması ve 1957-1965 yıllarında Boston’da üç ayda bir yayımlanan Gökkuşığı adlı üç ayda bir yayımlanan sanat ve edebiyat dergisidir. Kurucusu ve editörü Hrand Avedisyan’dır 1962’de “Unutulmuş Usta Bir Şair: Emmanuel Yesayan ve Patrik İzmirliyan İçin

³⁸ Avedis Aliksanyan tarafından yayımlanmış olan bir gazetedir. Kapalı bir komünist propagandası yapan bir gazetedir.

³⁹ 1957-1965 yıllarında Boston’da üç ayda bir yayımlanan Gökkuşığı adlı üç ayda bir yayımlanan sanat ve edebiyat dergisidir. Kurucusu ve editörü Hrand Avedisyan’dır

Yazdığı Bir Şiir” adlı üç makalesi yer almıştır. 1958’de *Liraper*⁴⁰ adlı gazetede “Prof. Krikor Kömürciyan’a Mersiye “ adlı çalışması yer almıştır.1971 yılında ise *Liraper Hasaragagan Kidutyunneri*⁴¹ adlı dergide “Zabel Esayan’ın Mektuplarından” adlı yazısı yayımlanmıştır.

*Kulis*⁴² dergisinde 58 yazısı yayımlanmıştır. Bunlardan ilki 1962’deki “Akademisyen Prof.Dr. Aşod Derderyan” dır. 1965 yılında iki, 1966 yılında yedi çalışması vardır. “Kuruluşunun Bininci Yıldönümü Münasebetiyle Fransızca Bir Kitaptan Ani Şehri’nin Kısa Kronolojik Tarihi” ve “Ölümünün Onuncu Yıldönümü Münasebetiyle Toros Azadyan” 1965’deki çalışmalarıdır. Diğerleri, “Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle Emektar Aktör Hovhannes Apelyan”, “Hay Hanrakidag’a Göre Prof. Dr. Harutyun Dikran Apelyants”, “Ermenistan Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Başuzmanı Bay Hagop Anasyan’ın Ricası”, “Neden Ermeniliklerini Gizliyorlar”, “Ermenistan Miyasnigyan Devlet Kütüphanesi Müdürlüğünün Ricası”, “İstanbul 1893 Veba Salgını ve 1894 Depremi” ve “Sımpad Tavtyan ve Yayımlanmamış Bir Mektubu” dur. 1969 yılında “Dırtad Piskopos Balyan’ın Yayımlanmamış Bir Mektubu”, 1972’de “Tarih Hatası” adlı yazıları bu dergide yer almıştır.

⁴⁰ Haberci anlamına gelen, 1938-1980 yılları arasında New York’ta önce günlük olarak yayımına başlayan ve sonra haftalık yayımlanan bir gazetedir.

⁴¹ Toplumsal Bilimler Habercisi adlı bu dergi, Ermenistan İlimler Akademisi resmi yayımıdır. 1966 yılında Erivan’da yayımlanmaya başlamıştır.

⁴² 1946-1996 yılları arasında İstanbul’da yayımlanmış, önce iki haftalık daha sonra aylık olan, Hagop Ayvaz tarafından kurulan tiyatro, sanat ve edebiyat dergisidir.

Kulis dergisinin 1973 yılına ait beş sayısında yayımlanan beş çalışması: “Polonya’daki Ermeni Kilisesi hakkında”, “İstanbul Ermenilerinin En Eski Eğitim Merkezi”, “Nıvart Aliksanyan”, “Sırpots Hagopyants Manastırı Elyazmaları Kataloğu”, “Kar”, ve 1974’te yayımlanan dört çalışması: “Vıcdansız Gazetecilik”, “Önemsiz Ama Anlamlı”, “Rahmetli Babamın Hatıralarından Bir Demet -2. Kısım- Doğumunun Yüzüncü, Ölümünün Üçüncü Yıldönümü Münasebetiyle”⁴³ ve “Hagop Cololyan’ın Masis’te Yayımlanan İlk İki Şiiri” dir. 1975 yılındaki çalışmaları şöyledir: “Kayseri’li Meşhur Bilim Adamı Dr. Mihran Kasabyan”, “Yusufyan Ailesinin En Eski Şahıslarının Yeni Bulunan Mezar Taşı Kitabeleri”, “Rahmetli Prof. H.C. Siruni’den Mektuplar” ve “Reşad Ekrem Kuçu” dur. Yine aynı dergide 1976 yılında yayımlanan üç çalışma “30. Yıldönümü Münasebetiyle *Kulis*’e Saygı Sözü”, “Annemin Öğrencilik Anıları: Kayseri Aramyan Okulu’ndan Mezuniyetinin 70. Yıldönümü Münasebetiyle” ve “Batı Ermeni Tiyatro Tarihi Taslağı” dir. 1977 yılındaki bir çalışması “Geçen Yüzyılın Son Çeyreğine Ait Ermeni Harfli Türkçe Bir Ruzname” dir.

Pamukciyan’ın *Kulis* dergisinin 1978 yılındaki iki sayısında yer alan makaleleri şunlardır: “Rahmetli Vartan Sarkisyan’dan Yayımlanmamış Bir Yadigar” ve “Türk Müziğine Hizmet Etmiş Ünlü Ermeni Müzisyenler” ; 1979’daki çalışmaları “Bir Yadigar’da Teotik’ten”, “Golod Patrik Zamanında

⁴³ Bu makale ve yayımlandığı *Kulis* dergisinin kapağı *Ek 3de* verilmiştir

İstanbul'da İnşa Edilen veya Yenilenen Ermeni Kiliseleri", "Baba Tarafından Ailem, Rahmetli Amcam Ardaşes Pamukciyan'ın Ölümünün Kırkı Münasebetiyle", "Dr. Arto Mezburyan: Doğumunun Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle" dir. Yine aynı dergide 1980 yılında yayımlanan çalışmaları: "Yeni Bir Yadigar da Rahip Gomidas'tan", "Gomidas" adlı şiiri, "Yervant Efendi Oksan: Doğumunun 125. Yılı Münasebetiyle", "Dr. Toros Nazlıyan ve Yeni Bulunan İki Mektubu" ve 1981'deki çalışmaları da "Türkiye Ermenilerinin Sabrı Çoktan Tükendi", "Eşi Bulunmaz Annemin Hiç Solmayacak Hatırasına", "Patrik Hagop Nalyan Hakkında Bir Methiye: Doğumunun 275. Yıldönümü Münasebetiyle" adlı çalışmalarıdır.

Kulis'de 1983 yılında yayımlanan yazıları, "Mühendis Kevork ve Soyru ", "Şahane Bir Hatıra Kitabı", "Darısı Aramyan'ın Hatıra Kitabına"; 1984 yılına ait çalışmaları, "Vahram Mavyan'ın Anısına", " Ressam ve Hakkak Mihran Gobeyyan'ın Berlin'deki Yeni Sergisi", "P. Tuğlacıyan'ın Ayvazovski Albümüne Eleştirel Bir Bakış", "Önce Gözündeki Merteği", "Kevork Amira Papazyan'ın Otobiyografisi" adlı çalışmalarıdır. 1985 yılındaki iki çalışması şu konular üzerinedir: "Aşık Pesendi" ve Bağdasar Tıbir ve Yeni Bulunan Şiirleri". 1992'deki iki çalışması; "Hassa Mimarı Senekerim Kalfa Garabedian", "Komedyen Krikor Çobanyan'ın Otobiyografisi", 1993'deki bir çalışması "Bir Sevgi Sofrası da Kulis İçin Düzenleyelim", 1994'deki iki yazısı "Tarihi Bir Semt: Yenikapı", "Öğretmenim Hermine Simkeşyan Anısına" ve

1995 yılında Kulis’de yayımlanan son çalışması” Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Anı Kitabı” dır.

*Ayk*⁴⁴ adlı gazetede 1967 yılında “Tanrıça Dzovinar Kayseri Yakınındaki Şar Köyünde Nasıl Ortaya Çıktı?” adlı bir yazısı yer almıştır. *Sovedagan Hayasdan*⁴⁵ dergisinde 1969’da “Büyük Bir Mizahçının Yeni Bulunan Mektubu (Hagop Baronyan)” adlı bir yazısı yer almıştır.

*Sion*⁴⁶ adlı dergide 1969 yılında üç çalışması yer almıştır: “Sarkis Tıbir Hovhannesyan ve Yayımlanmamış Mezar Taşı Kitabesi ve Yeni Bulunan ‘Hristiyan’ Adlı Eseri”, “Sivas Ermenileri Tarihine Dair Kaynaklar”, “Sivas Ermenileri Tarihine Dair Kaynaklar II. 1952’de Sivas’ta İstinsah Edilen Bir İncil ve Önemli Muhtıraları” adlı çalışmalarıdır.

Yine aynı dergide 1970’de “Mıgırdiç Beşiktaşlıyan’ın Eserlerinden Yeni Ortaya Çıkan Kırıntılar”, “Saygıdeğer Başpapaz Der Mardiros Nigoğosyan”; 1973’de “Kitabiyat: Yeni Culfa Amena pırgiç Manastırı’ndaki Elyazmalar Listesi”; 1980’de “Patrik Krikor Şıgtayagir’in Yeni Bulunan İki Mektubu” ve

⁴⁴ Türkçesi şafak anlamındadır. 1953-1975 arasında Beyrut’ta yayımlanmış bir gazetedir

⁴⁵ Türkçesi Sovyet Ermenistanı’dır. 1945-1991 yılları arasında Erivan’da yayımlanmış, resimli aylık dergidir. Ermenistan Hükümetine Bağlı Ermeni Diasporası ile Kültürel İlişkiler Kurulu’nun Resmi yayımıdır.

⁴⁶ 1927 yılından itibaren Kudüs’te yayımlanan ruhani, edebi, milli, filolojik aylık dergidir. Kudüs Ermeni Patrikhanesi ve Manastırı resmi yayımıdır.

“ Hassa Mimarı Melidon Araboğlu Kalfa'nın Ölümü Hakkında Yeni Bulunan Bir Belge” adlı çalışmalarıdır.

Pamukciyan'ın *Pazmaveb*⁴⁷ adlı dergideki ilk yazısı 1970 yılında “Balıklı Ermeni Mezarlığının En Eski Kayıtları” adlı yazısıdır. Daha sonraki yazısı 1971’de “Harutyun Amira Bezciyan’ın Ailesi”; 1977’de “Patrik Hovhannes Golod Hakkında Yeni Ortaya Çıkan Belgeler”; 1991’de “1801-1850 Dönemine Ait Yeni Bulunan Ermenice ve Ermeni Harfli Türkçe Basılı Eserler” ve 1994’te Kırimlı Patrik Mardiros” adlı yazıları yayımlanmıştır.*Hantes Amsorya*⁴⁸ adlı dergide 1971 yılında “Hovhannes Amira Serveryan” adlı yazısı; *Badmakirk Gürünü*⁴⁹ adlı dergide de 1974 yılında “Gürünlü Savulyan Ailesi Hakkında” adlı çalışması yer almıştır.

*Surp Pirgiç*⁵⁰ dergisinde ilk yazısı 1975’de “Milli Hastane” başlığıyla yayımlanmıştır. Diğer yazıları; 1978’de “İstanbul Tulumbacıları” ; 1982’de “Mikayel Amira Pişmişyan ve Cenaze Töreni”; 1984’te “Eniştemle Bir Söyleşi” ve “Prof. Krikor Kömürçyan’dan Hatıralar ve Hakkında Bir Methiye”; 1991’de “1875 - 1902 Tarihleri Arasında İstanbul Eczacılık

⁴⁷ 1843 yılından itibaren Venedik’te yayımlanan , halen yayımlanmakta olan en eski Ermenice dergidir. Venedik Mikhitaristleri’nin resmi yayımıdır.

⁴⁸ 1888’den itibaren Viyana’da yayımlanan aylık dergi.Viyana Mihitaristleri’nin resmi yayımıdır.Son yıllarda yıllık olarak yayımlanmaktadır.

⁴⁹ Beyrut’ta yayımlanan Gürün Tarihi adlı dergidir.

⁵⁰ 1949’dan itibaren İstanbul’da yayımlanan aylık bir dergidir.Surp Pirgiç Hastanesi bülteni 1982-1989 yılları arasında Montreal’de yayımlanmış üç aylık dergidir.

Okulu'ndan Mezun Olan Ermeniler" ve bu dergideki son yazısı 1996 yılındaki "İkinci Dereceden Kuzenim Prof. Dr. Krikor Pamukciyan" *ArmaşBarperakirk*⁵¹ adlı dergide 1987 yılında "İstanbul'daki Çarkhapan Surp Asdvadzadzin Kilisesi Neredeydi?", "Kevork Tıbir Der Hovhannesyan ", "Hagop Şahan Çırbedyan'ın Prens Hovagim Lazaryants'a Gönderdiği Yeni Bulunan Bir Mektup" ve 1988'deki "Krikor Zohrab Hakkında Yeni Bilgiler" adlı çalışmaları; *Badma-Panasiragan Hantes*⁵² adlı dergide 1980 yılında "Gırung Şarkısının En Eski Metni" adlı çalışması ; *Panper Hamalsarani*⁵³ adlı dergide "İstanbul'da Birkaç Ermenice Elyazması" yayımlanmıştır.

Erivan'daki *Badmutyun Armaşu*⁵⁴ adlı eserde 1991 yılında Pamukciyan'ın "Mikayel Başpapaz Yeramyanyan'ın Biyografisi", 1981 yılında *Eçmiyadzin*⁵⁵ adlı yayımda "Patrik Hagop Nalyan" , 1984 yılında *Venedik* adlı dergide "Balatlı Kevork Tıbir Der-Hovhannesyan'ın Bibliyografisi, Balatlı Kevork Tıbir Der-Hovhannesyan ve Mıkhitaristler , ve ölümünden bir yıl sonra 1997 yılında *Agos* gazetesinde, "Surp Haç Okulu'nun Geçmişi" adlı çalışmaları yayımlanmıştır. Ayrıca 1971 yılında İstanbul'da yayımlanan Koğtan Korosu'nun 45. Yıldönümleri Anı Kitabında "Ana Kilise Muganni Heyeti'nin

⁵¹ Tarih Araştırmaları Dergisidir.1958'den itibaren Erivan'da yayımlanır. Ermenistan İlimler Akademisi'nin resmi yayımıdır.

⁵² Erivan'da yayımlanan üniversite bültenidir.

⁵³ 1944 yılından itibaren Eçmiyadzin'de yayımlanan aylık dergidir.Dünya Ermenileri Gatoğigosluğu resmi yayımıdır.

⁵⁴ Türkçesi, Armaş Tarihi'dir.

⁵⁵ Dünya Ermenileri Başpatrikliği resmi yayımı olan ruhani, aylık bir dergidir. 1944'den beri Ermenistan'da yayımlanmaktadır.

Ünlü Şeflerinden Üçü: Saatçibaşı Yusuf Çelebi, Matbaacı Mardiros Tıbir, Müderris Mesrob Tıbir” adlı çalışması yer almıştır. Buna ek olarak bir çalışma daha ekleyebiliriz. “Eğimli Eski Aileler ve Simalar” adlı yazısı da Toros Azadyan’ın Agın (Eğın) adlı çalışması içinde, 1956 yılında yayımlanmıştır. Yukarıdaki bilgiler ışığında yurtdışında Ermenice yazı verdiği yayım organlarını şöyle sıralayabiliriz. 1949 yılından itibaren New York’taki *Hayasdani Goçnak* ve *Lıraper* dergilerinde, Boston’daki *Dzirani Kodi* adlı dergide, Paris’teki *Aysor*, Kudüs’teki *Sion*, Montreal’deki *Armaş* ve Venedik’teki *Pazmaveb*, ve ayrıca *Ayk* dergisinde yazıları yayımlanmıştır.

Ermenice çalışmalarının Türkiye’de yayımlandığı dergi ve gazeteler şunlardır: günlük *Nor Lur*, *Nor Or*, *Marmara* ve *Jamanak* gazeteleri; haftalık *Aysor* ve *Carakayt* ; on beş günde bir yayımlanan *Kulis*; aylık *San*, *Asdğapert* ve *Surp Pirgiç* dergileri, *Şoğagat*’ın özel sayılarında ve anma sayılarında görev almıştır.

Ermenistan’da ise, *Badma-Panasiragan Hantes*, *Eçmiyadzin*, *Lıraper* *Hasaragagan Kidutyunneri*, *Panper Hamalsarani*, *Sovedagan Hayasdan*, gibi süreli yayımlarda makaleleri yayımlanmıştır.

1.1.1 Makaleleri

Gar0 Aprahamyan⁵⁶ Pamukciyan'ın Ermenice alışmaları üzerine bir araştırma yapmıştır.Bunun sonuncunda Pamukciyan'ın üç yüz tane Ermenice makalesi olduğunu saptamış ve bu makalelerin nerelerde yayımlandığına dair bilgi vermiştir. ⁵⁷

Aprahamyan'ın, Pamukciyan'ın Ermenice eserleriyle ilgili başlık taraması gösteriyor ki Pamukciyan'ın Ermenice makalelerinde de konu Türkçe makalelerinde olduğu gibi büyük ölçüde Ermeni şahısların yaşam öyküleri ve biyografilerdir. Pamukciyan'ın yazdığı yaklaşık üç yüz makalenin iki yüz ellisi biyografi çalışması olması bunu ispatlar. Geriye kalan diğer makalelerde ise konu Ermeni müziği, tiyatrosu, bayramları, kiliseleri ve diğer konu başlıklarıdır.Ermenice ve Türkçe makalelerinde ortak olan konular da vardır. Nuruosmaniye Camii'nin Ermeni Mimarı, Babasının Anıları ve Mimar Sinan'ın Kökenleri ile ilgili makaleleri buna örnektir.

Türkçe biyografi yazılarında olduğu gibi Ermenice biyografi yazılarında da Pamukciyan, Ermenice makaleleri'nin başlığında tanıtacağı kişinin doğum ya da ölümünün kaçıncı yılı münasebetiyle bu yazıyı yazdığını belirtir sonra o şahsın ailesiyle ilgili bilgi verir ve sonra yaşam hikayesine geçer.

⁵⁶ Gar0 Aprahamyan, Beyrut'ta yaşayan Ermeni bir araştırmacı ve bibliyografyacıdır.Aynı zamanda Kevork Pamukciyan'ın yakın arkadaşıdır.

⁵⁷ APRAHAMYAN, Gar0, Kevork Pamukciyan'ın Ermenice Eserleri,E.K.T.K. IV, s.391-417

Pamukciyan'ın, yazdıklarının yanında bir de yarım kalmış çalışmaları vardır. Tamamlayamadığı çalışmaları sıralayacak olursak: “Osmanlı Sarayında Sarflar Kethüdası Görevinde Bulunan Ermeniler”, “İstanbul Ermeni Kiliselerindeki Eski Kitap Koleksiyonları Listesi”, “Karagözyan ailesi Tarihi”, “Ermeni harfli Türkçe Süreli Yayınlar Bibliyografisi”, “Üsküdar Surp Garabed Kilisesi Tarihi Üzerine İncelemeler”, “Sarkis Karakoç Hakkında”, “Kevork Adlı Tanınmış Kişiler”, “Ermeniler Hakkında Biyografik Notlar”, “Cumhuriyet Dönemi İstanbul Ermeni Basını Bibliyografisi”, “İstanbul Hanları”, “Balatlı Harutyun Başpiskopos'un Biyografisi”, “Mardiros A. Sargavak'ın Biyografisi”, “Zımbacıyan ya da Turyan Ailesinin Tarihi”, “Kevork Papazyan Amira'nın Biyografisi”, “Prof. Krikor Kömürçyan'ın Biyografisi”dir.

Ayrıca Pamukciyan'ın yayımlanmamış Ermenice çalışmaları da vardır. Sıralayacak olursak: “Şafak Işıkları”, “Düzyazı ve Şiirler”, “Üsküdar Ermeni Mezarlığı Kitabeleri”, “Ortaköy Surp Asdvadzadzin Kilisesi Elyazmaları Mufassal Listesi”, “Balat Surp Hireşdagabed Kilisesi Elyazmalarının Mufassal Listesi”, “Balıklı Ermeni Mezarlığındaki Eski ve Önemli Kitabelerin Listesi”, “Edirnekapı Ermeni Mezarlığındaki Eski ve Önemli Kitabelerin Listesi”, “İstanbul Ermeni Kiliseleri Vaftiz ve Vefiyat Kayıtlarından Derlemeler” ve Şiirler'dir. Daha önce üzerinde araştırmalar yaptığı vaftiz ve vefiyat kayıtlarına ait bu makalelerini yayımlayamamış olsa da, bu makalelerde geçen şahısların doğum ve ölüm tarihleri ve çeşitli bilgileri derleyebilmek

amacıyla yazdığı makalelerde bu verileri kullanmıştır.Elindeki bu çalışmalar ona sonraki araştırmalarında kaynaklık etmiştir.

1.1.2 Kitapları

Kevork Pamukciyan'ın yazdığı iki monografi kitabı vardır. Her ikisi de İstanbul'da Şoğagat Yayın Dizisinden çıkan Ermenice kitaplardır.Bu kitaplardan ilki, 1981'de yayımlanan *Hagop Nalyan Badriark (1706-1764) Kordzerı yev Aşagerdnerı* (Patrik Hagop Nalyan Hayatı, Eserleri ve Öğrencileri) adlı kitaptır.

Diğer kitap ise 1984 yılında yayımlanan *Hovhannes Badriark Golod 1678-1741) yev İr Aşagerdnerı* (Patrik Hovhannes Golod ve Öğrencileri) adlı kitabıdır.

Pamukciyan'ın hakkında kitap yazdığı bu iki patrik Hagop Nalyan ve Hovhannes Golod Ermeniler için çok önemli kişilerdir. Patrik Golod'un maddi desteği ve çabalarıyla İstanbul'da bir çok kitap yazılmış, çevrilmiş ve yayımlanmıştır. Ayrıca Patrik Hovhannes Golod bir çok öğrenci yetiştirmiştir. Hagop Nalyan'da onun öğrencilerinden biridir.

1.1.3 Şiirleri

Ermenice şiirleri olduğunu belirten yazarın bu şiirleri yayımlanmamıştır. Ölümüne dek İstanbul'daki Patrikhane kütüphanesinde çalışan Pamukciyan'ın şiirlerinin de diğer çalışmaları ile birlikte orada olma ihtimali vardır. Ancak Patrikhane Kütüphanesi'nin tadilattan dolayı kapalı olduğu ve ne zaman açılacağını bilinmediği belirtilerek Kütüphanede çalışma isteğim reddedilmiştir. Bundan dolayı Pamukciyan'ın şiirlerini incelemem mümkün olamayacaktır.

2- YAYIMA HAZIRLADIĞI KİTAPLAR

Kevork Pamukciyan'ın yayıma hazırladığı kitaplardan birincisi, Eremya Çelebi Kömürçian'ın "*İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*" adlı eseridir. Bu kitabın 1988 yılında İstanbul'da Eren Yayımcılık tarafından ikinci baskısı yapılmıştır. Tercümesini Hrand Der Andreasyan'ın yaptığı bu kitabı yeni notlarla yayıma hazırlayan Kevork Pamukciyan olmuştur. İkinci Baskının Önsözü'nde Pamukciyan, birinci baskıdaki hataları düzelttiğini ve şahısların doğum-ölüm tarihlerini eklediğini belirtir. Önsözden sonra Kömürçian'ın hayatı ve eserleriyle ilgili bir yazı yazan Pamukciyan, Kömürçian ailesinin

şeceresini de bu yazının sonuna ekler. Sonra da bu kitabı Türkçe'ye çeviren Hrand Der Andreasyan'la ilgili bir biyografi yazar.

Pamukciyan'ın yayıma hazırladığı diğer kitaplar da; Mikayel Yeramyanyan'ın “*Armaş'ın Tarihi*” adlı kitabı, Dırtad Uğurluyan'ın “*Gülbenkyan Ailesi Tarihi*” ve 1962-1978 yılları arasında yayımlanan tüm “*Şoğagat Yıllıkları*”dır.

Katkıda bulunduğu eserler ise Toros Azadyan'ın “*Eğın*”, Yeprem Boğosyan'ın “*Balyan Ailesi*” ve Sahag Cemcemyan'ın “*Balatlı Kevork Tıbir Der Hovhannesyan ve Mikhitaristler*” adlı kitaplarıdır.

3- ÇEVİRİLERİ

Kevork Pamukciyan'ın Batı Ermenice'den Türkçe'ye yaptığı kısa metin çalışmaları ve notlandırmalar, yazdığı makaleler içinde kısa bölümler halinde yer almıştır. *Dr. Mikayel Resden ve Dokuz Dildeki Tıp Sözlüğü*⁵⁸ adlı 1985'de Tarih ve Toplum dergisinde yayımlanan bir makalesi bu konuya bir örnektir. Bu makaleye önce Mikayel Resden'in hayat hikayesiyle başlamış, onun 1833'te Armaş Manastırı'na gitmesinden bahsettiği satıra bu konuyla ilgili kısa bir

⁵⁸ PAMUKCİYAN, Kevork, “Dr. Mikayel Resden ve Dokuz Dildeki Tıp Sözlüğü” , Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III, s.75-81

çeviri eklemiştir. İstanbul Patriği, tarihçi ve ilahiyatçı Mağakya Başpiskopos Ormanyan (1841-1918), Armaş Ruhban Okulu Tarihi adlı Ermenice eserinde şu bilgileri vermektedir diyerek çevirisine başlamıştır.“... Armaş Manastırı’nın şöhretli misafirleri arasında, Dr. Mikayel Resden Der Bedrosyants-Badganyants’ı zikretmek gerekir.O,çocukluğunda, Venedik’te Mikhitarist Rahiplerin talebesi olmuş, sonra da, Pisa’daki üniversite’de tabiplik tahsilinde bulunmuştur....” şeklinde çevirisine devam etmektedir.

Yukarıdaki satırda verilen Ormanyan’ın doğum ve ölüm tarihleri, Pamukciyan’ın mezar taşı kitabelerden aktardığı bilgileri kullanmasına verilebilecek bir örnektir. Yine aynı makalede Pamukciyan’ın yaptığı notlamalara örnekler bulabiliriz. “..ungnamud (Ermenice, ‘ungın’ kulak, ‘mud’ ise giriş demektir, -K.P) ...” şeklinde notlamasını yapıp isminin ve soyadının baş harfleriyle kendine ait bir notlama yaptığını belirtir.

Pamukciyan, “*Bir Ermeni Tarihçisine Göre Osmaniye ve Çevresi*” adlı makalesinde ise sadece kısa bir giriş yapıp tamamen çeviriye yer vermiştir. Venedik Mikhitarist Rahiplerinden Gevont Alişan’ın bu eserinin eski Ermenice olduğunu belirten Pamukciyan; Adana ve civarı tarihiyle uğraşanlara faydalı olmak amacıyla bu çeviriyi yaptığını belirtir ve çevirisini sunar. Bu çeviri, 1973 yılında Hayat Tarih Mecmuası’nda yayımlanmıştır.

4- TÜRKÇE ÇALIŞMALARI

4.1 Türkçe Çalışmaları ve Çalışmalarının Yayın Yerleri

Kevork Pamukciyan'ın, Türkçe yazdığı yaklaşık yüz otuz makalesi vardır. Bunlar, 1956-2002 yılları arasında, on dokuz süreli yayımda, üç günlük gazetede ve bir kitapta yayımlanmıştır. Konuları genelde tarih ve edebiyat olan bu makalelerin bir kısmı ise ansiklopedi maddesidir. Bu maddeler genelde şahıs biyografileri üzerinedir.

En çok yazı verdiği dergi yaklaşık altmış dört makaleyle *Tarih ve Toplum* dergisi olmuştur. Ayrıca beş ansiklopediye de çalışmalarıyla katkıda bulunmuştur. *Cumhuriyet*, *Yeni Yüzyıl* ve *Agos* gazetelerinde bir yazısı yer almıştır. Çalışmalarının yayımlandığı gazete, dergi, ansiklopediler ve yayımlanan makalelerinin sayısına dair bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Türkçe makalelerinin yayımlandığı dergilerden ilki olan *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni* adlı dergide 1956-1957 yılları arasında biri çeviri olmak üzere 4 çalışması yer almıştır. Bunlar; Ağustos 1956'da "Darphane Ne Zamandan Beri Topkapı Sarayı Dahilindedir?", Mart 1957'de "İstanbul'un 1660 Yangını Hakkında Yeni Vesikalar", Nisan 1957'de, bir çeviri çalışması olan "İstanbul'un Eski Darphanesi'nin 17. Asra Kadar

Faaliyeti” ve Kasım 1957’deki “Meğrili Patrik İstepannos’un 1660 Yangını Tasvirnamesi” dir. *Tarih Konuşuyor*⁵⁹ adlı dergide Mayıs 1966’da “200. Yıldönümü’nün Elemlı Hatıraları İçinde 1766 Büyük İstanbul Zelzelesi”adlı çalışması; *Orman ve Av* adlı dergide 1967 Haziran’ında “Türkiye Orman Mektebi’nin Mazisine Toplu Bir Bakış” adlı bir çevirisi yayımlanmıştır.Bu çalışma Orman Eski Genel Müdürlerinden Avedis (Remzi) Aslanyan’ın Yedikule Ermeni Hastanesi’nin 1934 yılı salnamesinde yer alan bir yazısıdır.

*Hayat Tarih Mecmuası*⁶⁰ adlı dergide yazdığı beş makalesi vardır. Sözü edilen makaleler şunlardır: Mayıs 1969’da “Bir Bizans Tarihçisinin Kaleminden Fatih Sultan Mehmet”, Aralık 1971’de “Kendi Kalemıyla Mardiros Minakyan”, Şubat 1972’de “Sultan Aziz’in Bilinmeyen Bir Resmi”, Mayıs 1972’de “1826 Yılı Hocapaşa Yangını Hakkında Bir Destan”, Şubat 1973’de “Bir Ermeni Tarihçisine Göre Bir Asır Önceki Osmaniye ve Çevresi” adlı beş makaledir.

1976 yılında Milliyet Yayınları tarafından Cahit Öztelli’nin *Uyan Padişahım* adlı derleme eseri yayımlanmıştır. Bu eserde, Pamukciyan’ın

⁵⁹1964 yılında yayım hayatına başlayan 80 sayfalık aylık tarih mecmuasıdır.Sahibi Cemal Kutay, Yazı İşleri Müdürü Mustafa Unan’dır. İstanbul’da Ersa Matbaacılık’ta basımı yapılmıştır.

⁶⁰İlk sayısı 1 Şubat 1965 yılında çıkan aylık bir tarih dergisidir.Genel Yayım Müdürü Yılmaz Öztuna, Yazı İşleri Müdürü Orhan Ş. Yüksel’dir.

Ermeni Harfli Türkçe'den Latin alfabesine aktardığı beş metin çalışması vardır. Bu metinler : “1766 Büyük İstanbul Depremi Hakkında Ermeni Harfli Türkçe Bir Destan”, “Büyük Deprem İçin İkinci Destan”, “İstanbul Yangınları”, “Hocapaşa Yangını” ve “Edirne Büyük Yangını Destanı” adlarıyla yayımlanmıştır. *Sivas Folkloru* adlı dergide Aralık 1977’de Ermenice’den aktardığı “Halktan Derlenen İlk Dedem Korkud: Bay Bögrek Hikayesi” adlı hikaye; *Hayat Tarih ve Edebiyat Mecmuası*’nda “Fatih’in Meşhur Saray Ressamı Gentile Bellini” adlı yazı yayımlanmıştır.

Pamukciyan’ın *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*’nda yayımlanan on iki makalesi vardır. Bu makaleleri yayımlandığı yıllara göre şöyle sıralamak mümkündür. 1978’de iki çalışma: “Ermeni Harfleriyle Türkçe Bir Destan”, “Başlıksız (Mektup)”, 1979’da altı çalışma: “Leblebici Horhor Opereti’nin Söz Yazarı Takvor Nalyan”, “İkinci Murad Devrine Ait Bir Hikaye”, “On sekizinci Yüzyıl İstanbul Tarih Kronolojisi”, “Cahit Öztelli’den Hatıralar”, “Ermeni Asıllı İki Halk Şairi ve Şiirleri”, “Ermenice Elyazma Bir Kaynağa Göre 18. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Hanları”, 1980’de iki çalışma: “Sulumanastır Surp Kevork Kilisesi, Ne Zamandan Beri Ermenilerin Elindedir”, “Ermeni Harfleriyle Türkçe Yazılmış Bir Mecmuaya Göre Sivas” 1981’de iki çalışma: “Atatürk’ü Ermeniler de Çok Sevmişlerdi”, “Ermenice Elyazma Bir Kaynağa Göre Fatih Sultan Mehmed” adlı yazılardır.

Türk Folkloru'nda 1979-1980 yılları arasındaki iki çalışması: “Nasreddin Hoca Fıkraları'nın Ermeni Harfli Türkçe İlk baskısı” ve “Ermeni Harfli Türkçe Bir Destan” dır.

İTÜ Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni'nde 1980'de “Nuruosmaniye Camii'nin Mimarı Simeon Kalfa Hakkında” ve *Kulis* adlı dergide 1981 yılında “Atatürk'ün Hayat Kitabından, Kapalı Kalmış Bir Sayfa Daha” adlı iki makalesi yer almaktadır.

Tarih ve Toplum Dergisinde, 1984-1997 yılları arasında toplam 64 makalesi yer almıştır. Bu makaleleri yayımlandıkları yıllara göre şöyle sıralamak mümkündür. 1984 yılındaki iki çalışması “Ermeni Alfabesiyle Türkçe” ile “Birkaç Düzeltme ve Bir Rica”; 1985 yılındaki beş çalışması “Botanist ve Dilci Armenak Bedevyan”, “Dilci Artin Hindoğlu Hakkında”, “Dr.Mikayel Resden (1774-1844) ve Dokuz Dildeki Tıp Sözlüğü”, “Biyografik Notlar”, “Mimar Sinan'la İlgili Bazı Açıklamalar”; 1986'daki dokuz çalışması “Ermeni Harfli Türkçe Yazma Sözlükler”, “İnciciyan'ın Boğaziçi Adlı Eseri ve Emirgan Hakkında Yazdıkları”, “Krikor Margosyan'a Dair”, “Mikhitaristler Hakkında”, “Ermenice Yazma Bir Kaynağa Göre Bursa'nın 1855 Yılı Büyük Depremi”, “Ermenice Bir Elyazmaya Göre Vezir-i Azam Mahmud Paşa”, Mikhitaristler Hakkında Yeni Açıklamalar”,

“Kayseri’li Zartaryan Ailesi ve Kevork Zartaryan Efendi (1834-1888)”,
“Ayvazovski’nin Osmanlı Tarihi” adlı çalışmalarıdır.

1987 yılına ait on iki çalışma ise şöyledir: “Ağrı mı Ağra mı”,
“Kayseri’li Karakoçyan ailesi ve Ünlü Hukuk Bilgini Sarkis Karakoç
Efendi”, “İnciciyan’a Göre Galata Kulesi”, “Ünlü Hassa Ressamı Rapayel ve
Eserleri”, “Mizahi Hayal Gazetesi’nin Ermeni Harfli Türkçe Baskısı”,
“Hassa Ressamı Rapayel”, “Kanuni Sultan Süleyman’ı Ölümünden Kurtaran
Ermeni”, “Fausto Zonaro’nun Bilinmeyen Bazı Tabloları”, “Doğumunun
200.Yıldönümünde Kayseri’li Hassa Mimarı Ohannes Amira Serveryan”,
“Mecmua-i Ahbar Hakkında”, “Sarkis Sarraf Hovhannesyan’a Göre
İstanbul’un 1766 Büyük Depremi”, “Osmanlı Döneminde Fotoğrafçılık”

1988 yılına ait yedi çalışması ise şöyledir: “Divrikli Noradunkyan
Ailesi ve Kapriyel Noradunkyan Efendi”, “Osmanlı Döneminde
Fotoğrafçılık’a Ek”, “Varid Olmayan Bir İddia”, “Doğumunun350.Yılında
Eremya Çelebi Kömürcüyan”, “Kevork Terzibaşıyan ve Fuzuli
Hakkındaki Eseri”, “Robert Anhegger Armağanı”, “Manchester
Ermenilerine Ait Ermeni Harfli Eski Bir Türkçe Belge” dir

1989 yılında yazdığı dört makale: “Eremya Çelebi’nin İstanbul
Tarihi’nin İkinci Baskısına Dair Düzeltmeler ve İlaveler”, “İzmir’in Büyük

Yer Sarsıntıları”, “ 200 Yıl Önce Vuku Bulan İstanbul’un En Büyük Sel Felakati”, “Hassa Mimarı Edirne’li Agop Kalfa” adlı çalışmalardır.

Tarih ve Toplum dergisine, 1990’da sekiz makale yazmıştır: “Üsküdar’daki Selimiye Camii’nin Mimarı Kimdir”, “Eremya Çelebi’ye Göre 1660 Yangını”, “Foti Kalfa’ya Dair İki Kaynak Daha”, “Osmanlı Döneminde İstanbul Sergilerine Katılan Ermeni Ressamlar”, “Kumkapı Patrikhane Kilisesi Ne Zamandan Beri Ermenilerin Elindedir?”, “Nıvak Osmanyan Musiki Dergisinin Onuncu Sayısı”, “Reşad Ekrem Koçu’dan Hatıralar”, “Enver Paşa Nasıl Öldü ?” adlı çalışmalardır.

1991 yılındaki üç makalesi; “Rahmetli Dedem Rıfatlı Hacı Mardiros Efendi Lusaryan”, “18.Yüzyılda Patrik Basmacıyan’a Verilen Culus Fermanı”, “İstanbul Tarihini Yazan Ermeniler” dir. 1992’deki iki makalesi, “Sabetay Sevi Hakkındaki Ermenice Şiirin Müellifi Kimdir?”, “1867 Yılı Paris Sergisine Katılan Osmanlı Sanatkarları”dır.1993 yılındaki yazısı “İnciciyan’a Göre Erzincan” başlığıyla yayımlanmıştır.

1994 yılında yine aynı dergide yazdığı dört makalesi: “Aktör Çobanyan’ın Otobiyografisi”, “1868’de Mevcut İstanbul Hanları”,

“Doğumunun 125 Yıldönümünde Petrol Kralı Klaust Bey Gülbenkian”,
“1893 Kolera Salgını ve 1894 Büyük Depremi” dir.

1995 yılındaki dört makalesinin başlıkları şöyledir: “Ölümünün 100 Yılında Hilal-i Ahmer Kurucusu Dr.Dikran Paşa”, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Nüfusu”, “İzmir Saat Kulesi’nin Mimarı Kimdir?”, “Camcioğlu Ermeni Tercümanlar Ailesi” adlı yazılardır.1996’daki makalesi “Eremya Çelebi’nin Türkçe Şiirleri I”, 1997’deki iki makalesi “Saint Joseph’deki Müslim Hocalarım” dır. *Tarih ve Toplum* dergisindeki aynı yıl yazdığı son makalesi “Yeşilköy Hakkında Tarihi Bilgiler” adlı makaledir.

Halk Kültürü Dergisi’nde 1984-1985 yılları arasında dört çalışması yer almıştır. 1984’deki “Türkçe Elyazması Bir Destan” ve “17. Yüzyıldan Kalma Ermeni Harfli Üç Halk Şiiri” ve 1985 yılındaki diğer iki çalışması “Türkçe Şiirler İhtiva Eden Ermenice ve Ermeni Harfli Türkçe Yazma Cönkler ve Kompilasyonlar I” ve “Türkçe Şiirler İhtiva Eden Ermenice ve Ermeni Harfli Türkçe Yazma Cönkler ve Kompilasyonlar II” adlı çalışmalarıdır. **Folklor ve Etnografya Araştırmaları Yıllığı** adlı dergide 1984- 1985 yıllarında, “Ermeni Harfli Türkçe Elyazma Eski Bir Cönk-I” ve “Ermeni Harfli Türkçe Elyazma Eski Bir Cönk-II”; *Türk Folkloru Belleteni*’nde 1987’de “Meçhul Ozan Lekeci Ali’nin Bir Destanı” yayımlanmıştır.

Türk Tarih Kurumu Belleteni'nde , 1990 yılında “İkinci Sultan Mahmud’a Dair Ermeni Harfli Türkçe Dört Manzum Methiye”; *Söz* dergisinde 1996’da “Pişmişoğlu Sokağı”; *İstanbul* dergisinde 1995’de “Eski Ermeni Kaynaklarına Göre İstanbul’un Fethi: Engürülü Rahip Abraham’ın Fetihneme’si” ve 1996’da “Ermeni Kaynaklarına Göre İstanbul’un Şiddetli Kışları”; 1995 yılında *Arredamento-Dekorasyon*’da “17.Yüzyıl İstanbul’unda Ermeni Asıllı Mimarlar ve Kalfalar” adlı yazıları yer almıştır.

Müteferrika adlı dergide 1993’de “Ermeni Harfli Türkçe Eski Bir Şarkı Mecmuası”, 1994’de “Aşık Pesendi ve Divanı” ile “Osmanlı Padişahları ve Sadrazamları Hakkında 1848’de Venedik’te Basılan Ermenice Bir Eser”, 1995 yılında “Eremya Çelebi Kömürcüyan’ın Dört Yüz Yıllık Osmanlı Padişahları Tarihi” ve “Aşık Nirani’den Bir Destan” adlı makaleleridir. 1988 yılında ise *Şehir* adlı dergide “ Marmara Adaları” adlı bir yazısı yayımlanmıştır.

Bunlara ek olarak, “Ermeni Hayırseverler Tarafından İstanbul’da Yaptırılan Sokak Çeşmeleri” adlı makale ilk kez Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-I’de 2002 yılında; “Veliaht Yusuf İzzeddin İntihar mı Etti, Öldürüldü mü?” adlı makale de yine ilk kez aynı eserin 2003’de basılan III. Cildinde yayımlanmıştır.

Makalelerinin yayımlandığı üç gazete *Cumhuriyet*, *Yeni Yüzyıl* ve *Agos*, gazetelerinin her birinde bir çalışması yer almıştır. Cumhuriyet gazetesinin 6 Kasım 1988 günü 2.sayfasında “Boğaz’da Tedbir Kaçınılmaz Oldu” başlıklı yazısı ; 15 Temmuz 1995 tarihli Yeni Yüzyıl gazetesinde “Eremya Çelebi Kömürciyan” adlı biyografi çalışması; Agos gazetesinin 20 Ağustos 1999 tarihli 177. sayısında “Elemlî Hatıralar İçinde 1766 Büyük İstanbul Zelzelesi” adlı bir makalesi yayımlanmıştır.

Kevork Pamukciyan’ın yazılarının yayımlandığı beş ansiklopedi vardır.Bunlardan ilki 1944 yılında Reşad Ekrem Koçu tarafından yayım hayatına başlayan *İstanbul Ansiklopedisi*’dir. Bir süre bu ansiklopediye ürün verdikten sonra, Ekrem Koçu ile olan bir anlaşmazlık sonucu yazılarına son vermiştir.Bunun nedenini “İstanbul Ansiklopedisi’ndeki Çalışmama Neden Son Verdim” adlı, 3 Şubat 1969 tarihli Marmara gazetesinde yayımlanan makalesinde açıklamıştır.

Pamukciyan’ın yazı yazdığı ikinci ansiklopedi, 1969 yılında Yılmaz Öztuna tarafından yayımlanan 2 ciltlik bir ansiklopedi olan *Türk Musikisi Ansiklopedisi*’dir. Pamukciyan, bu ansiklopediye Ermeni müzisyenler hakkında biyografik bilgiler hazırlamıştır.

1986-1990 yılları arasında yayımlanan *AnaBritannica* Ansiklopedisi, Pamukciyan’ın ansiklopedi maddelerini yayımladığı

üçüncü ansiklopedidir. Ermenilerle ilgili genel konularda ve Ermeni şahısların biyografileri konularında yazmıştır. Ancak ansiklopedide tüm yazılar isimsiz yayımlandığından hangi yazıların Pamukciyan'a ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, 1976-1998 yılları arasında sekiz cilt olarak yayımlanmıştır. Pamukciyan bu ansiklopediye Ermeni şair ve yazarların biyografileri hakkında bilgiler yazdığı makaleleriyle katılmıştır.

Pamukciyan'ın makalelerinin yayımlandığı beşinci ansiklopedi ise *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*'dir. Tarih Vakfı-Kültür Bakanlığı ortak yayımı olarak 1993-95 yılları arasında sekiz cilt halinde yayımlanmıştır. Pamukciyan'ın burada yayımlanan makaleleri, Osmanlı döneminde İstanbul depremleri ve Ermeni aileler-şahıslarla ilgili yazılarıdır. Yayımlanmamış Türkçe yazıları; 100 kadar şiir ve anı formunda yazılmış "*Ona Dair Hatıralar*" başlıklı yazılarıdır.

Kevork Pamukciyan'ın Türkçe çalışmaları sayı olarak Ermenice çalışmalarından sonra gelir. Ancak bu yapıtlar çeşitlilik bakımından Ermenice olanlardan daha zengindir. Yazarın makaleler, ansiklopedi maddeleri ve eleştiri yazıları olmak üzere üç ana grupta incelenecek olan

çalışmaları konu olarak da farklılıklar göstermektedir. İlk olarak yazarın, konu başlıklarına göre sınıflandırılmış olan makaleleri ele alınacak, daha sonra ansiklopedi maddeleri incelenecektir. Son olarak da Pamukciyan'ın yazdığı eleştiri yazıları ve bu yazıların niteliği değerlendirilecektir.

4.1.1 Makaleleri

Kevork Pamukciyan'ın günlük ve haftalık gazeteler, dergiler ve çeşitli kuruluşların yayım organlarında yer alan 120'ye yakın makalesi vardır. Bunların konularını İstanbul'daki Ermenilerin tarihleri ile sosyal ve kültürel hayatları ve Ermeni şahısların biyografileri oluşturmaktadır. Türkler ve Türk tarihiyle ilgili çalışmaları genelde İstanbul ile sınırlıdır. Tüm bu çalışmaları konularına göre üç kısımda toplayabiliriz:

a- Pamukciyan'ın İstanbul ve İstanbul'daki Ermenilerin sosyal ve kültürel hayatlarıyla ilgili olan makaleleri:

1- Kiliseler

Pamukciyan'ın, Sulumanastır Surp Kevork Kilisesi⁶¹ adlı yazısı bu konudaki çalışmalarından ilkidir. Yine aynı konuyu kapsayan bir diğer

⁶¹ PAMUKCIYAN, Kevork, , Sulumanastır Surp Kevork Kilisesi Ne Zamandan Beri Ermenilerin Elindedir? A.g.e. , s.143-147. (ilk olarak *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda Mayıs 1980, s.87-90'da yayımlanmıştır.)

çalışması ise Kumkapı Patrikhane Kilisesi⁶² adlı yazısıdır. Her ikisinin de yazılış amacı, bu kiliselerin ne zamandan beri Ermenilerin elinde olduğunu ve kiliselerin yapımında emeği geçen şahısların kimler olduğunu, Ermeni kaynaklarını kullanarak aktarmaktır. Sulumanastır Surp Kevork Kilisesi'nin inşasının 1350 yılında olduğunu belirten Pamukciyan bu bilgiyi aldığı kaynağı şu şekilde belirtir. "...Mesrob Tıbir tarafından kaleme alınan manzum bir kitabenin sonunda, *Bandzakeğ* tarihinde sona erdiği kayıtlıdır. Bu kelimenin rakam karşılığı 1350 olduğuna göre, mezkur tarihte inşa edildiği anlaşılmaktadır..."⁶³ Önemli bir tarihi kaydetmek için rakamlara harf değerinde karşılık vermek ve rakamların karşılığı olan kelimeyi kaydetmek, Osmanlı tarihçilerinin kullandığı ebced hesabı ile rakam düşürmedir. Bu kayıt metodunu yukarıdaki örnekte bir Ermeni manzum eserinde de görüyoruz.

Pamukciyan'ın Surp Kevork Kilisesi ile ilgili yazısı için yararlandığı Ermenice kaynaklar, Eremya Çelebi Kömürçüyan, Rahip Gugas İnciciyan, Hrand Asadur ve Sarkis Sarraf-Hovhannesyan'dır. Bundan başka Polonya'lı Simeon, Nicolos Contopoulos ve Ernest Mamboury 'ı da sayabiliriz. Kumkapı Patrikhane Kilisesi ile ilgili yazısında kullandığı kaynaklar; Hagop Varjabedyan, Levon Haçikyan, Eremya Çelebi ve Polonya'lı Simeon'dur.

⁶² PAMUKCİYAN, Kevork, , Kumkapı Patrikhane Kilisesi Ne Zamandan Beri Ermenilerin Elindedir? A.g.e. , s. 148-153, (ilk olarak *Tarih ve Toplum* Dergisinde , Eylül 1990, s.39-41'de yayımlanmıştır.)

⁶³ PAMUKCİYAN, Kevork, , Sulumanastır Surp Kevork Kilisesi Ne Zamandan Beri Ermenilerin Elindedir? A.g.e. , s.143

2- İstanbul'daki Yangınlar ve Doğal Afetler

Pamukciyan'ın çalışmalarının bir kısmı da İstanbul'daki doğal afetlerle ilgilidir. İstanbul için doğal afetler ve yangınlar yüzyıllar boyu hep bir tehdit oluşturmuştur. Doğal afetler denince akla depremler, sel felaketleri ve şiddetli kışlar gelir; yangınlar ise büyük ölçüde insanların sebep olduğu felaketlerdendir. Yalnızca İstanbul'daki depremler değil Bursa ve İzmir'deki depremlerle ilgili hazırladığı çalışmaları da vardır. Kevork Pamukciyan'ın depremlerle ilgili olarak hazırladığı yedi çalışması bulunmaktadır. Bunlardan biri ansiklopedi maddesi olduğu için ilgili başlık altında incelenecektir.

Bu çalışmalardan ilki “200. Yıldönümünün Elemlı Hatıraları İçinde 1766 Büyük İstanbul Zelzelesi” başlığıyla yayımlanmış olan dört sayfalık makalesidir. Pamukciyan bu çalışmada 1766 İstanbul depremiyle ilgili üç Ermeni kaynağından bahsetmektedir. Pamukciyan, bu üç kaynağın yazarlarını tanıtmış ve yazıların içeriklerini alıntılar yaparak aktarmıştır. Buna örnek olarak, İnciciyan'ın *Coğrafya* adlı eserinden yaptığı bir alıntıyı verebiliriz:

.....

İçinde bulunduğumuz XVIII. Asırda vuku bulan birçok zelzeleden 1754 ve 1755 senelerindeki hayli şiddetli oldu, fakat eski takvime göre 11 Mayıs 1766 tarihinde çok korkunç sarsıntılar sık sık tekrür ettiğinden, bir çok insan şehir haricinde çadırlarda oturdu. Bu senenin müteaddit sarsıntularından en şiddetlisi ilk zelzeledir. birçok bina yıkılmıştır...

Kevork Pamukciyan'ın depremler konusuyla ilgili ikinci çalışması, yine 1766 İstanbul depremiyle ilgili Ermeni Harfli Türkçe'den çevirdiği “Destan İstambol Üzre Zalim Titreme İçin” adlı destandır, 1976 yılında Cahit Öztelli'nin *Uyan Padişahım* adlı derlemesinde⁶⁴ yayımlanmıştır. Pamukciyan yaptığı bu çeviride anlaşılmayacağını düşündüğü kelimeleri ayrıca açıklamıştır. Asitan: İstanbul, Günüz: gündüz gibi.

Kevork Pamukciyan'ın 1766 İstanbul depremiyle ilgili yaptığı üçüncü çalışma “Sarkis Sarraf-Hovhannesyan'a Göre İstanbul'un 1766 Büyük Depremi” adıyla *Tarih ve Toplum* dergisinin 1987 Kasım sayısında yayımlanmıştır. Kevork Pamukciyan'ın depremlerle ilgili dördüncü makalesi “1893 Kolera Salgını ve 1894 Büyük Depremi” adıyla *Tarih ve Toplum* dergisinin 1994 yılı Aralık sayısında yayımlanmıştır.

Kevork Pamukciyan'ın depremlerle ilgili beşinci çalışması 1855 Bursa depremi ile ilgilidir. Bu yazıda Pamukciyan, 1985 Aralık ayı *Tarih ve Toplum* dergisinde Ergun Türkcan'ın Bursa'ya dair yazdığı yazıda büyük depremde bahsedilmiş olmasına rağmen detaylı bir bilgi verilmediğini ve Bursa'nın tarihine katkıda bulunmak amacıyla kendisinin bu yazıyı yazdığını belirtmiştir.

⁶⁴ Cahit Öztelli'nin *Uyan Padişahım* adlı derlemesi, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, s. 563-567 .Bu yazının girişinde Cahit Öztelli, bu metni Kevork Pamukciyan'ın Erivan Devlet Elyazmaları Kütüphanesi'ndeki 9834 numaralı cönkten aldığını belirttiğini yazıyor.

Ayrıca askerliğini Bursa’da yaptığı için Bursa şehrine karşı manevi vazifesini böylelikle tamamlayacak olduğunu düşünüyor.

Pamukciyan, makaleleri içinde yaptığı çevirilerde dipnotlar göstererek açıklamalar ve karşılaştırmalar yapmıştır. Bazen de yapmak istediği açıklamayı çevirinin akışı içerisinde parantez içinde yazıp, “...*bir çok kimse sabah erken meydanlara, Büyük ve Küçük Teferic’e (teferrüc: gezinti-K.P.) ...*”⁶⁵ K.P. şeklinde kendine ait bir açıklama olduğunu belirtmiştir.

Kevork Pamukciyan’ın depremlerle ilgili altıncı çalışması “İzmir’in Büyük Yer Sarsıntıları, 1688 Depreminin 300. Yıldönümü Münasebetiyle” başlığı altında *Tarih ve Toplum* dergisinin 1989 Ekim sayısında yayımlanmıştır. Pamukciyan bu makalesinde Bonaventure F. Slaars’ın 1868’de yayımladığı *Etude sur Smyrne* adlı Fransızca kitabından 1688 yılı İzmir depremiyle ilgili çeviriler yapmıştır.⁶⁶ Türk edebiyatında da deprem konusu şiirlerde ve romanlarda işlenmiştir. Tevfik Fikret’in Balıkesir depremi dolayısıyla yazdığı “Zelzele” ve “Verin Zavallılara”⁶⁷ adlı iki şiiri bulunmaktadır. Roman ve hikayelerden Reşat Nuri Güntekin’in “Değirmen”

⁶⁵ PAMUKCİYAN, Kevork, 1855 Bursa Depremi, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III, s.310

⁶⁶ PAMUKCİYAN, bu kitabın asıl yazarının *Konstantin İkonomos* olduğunu ve eserin dilinin Yunanca olduğunu belirtiyor. Bunu Fransızca’ya tercüme eden *Slaars* olmuştur ve Pamukciyan’da Türkçe’ye çevirmiştir.

⁶⁷ FİKRET, Tevfik, *Rûbab-ı Şikeste*, İstanbul, Can Yayınları, 1984, s.76; Aktaran, İnci ENGİNÜN “Sanatçı ve Deprem”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 2001, s.197

adlı romanı; Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Erzurumlu Tahsin Hikayesi" verilebilecek örneklerdendir.⁶⁸

3-Ermeni Asıllı Mimarlar ve Kalfalar

Pamukciyan, Ermenilerin güzel sanatlardan mimarlık alanında başarılı olduklarından bahseder ve bu alanda eser vermiş mimarları ve kalfaları tanıtır. Ermeni mimarların, hisar, köprü ve kervansaray inşaatında da başarılı olduklarını ve Osmanlı İmparatorluğu içinde mimarlıkta önemli bir rol oynadıklarını belirtir.

Pamukciyan, 17. yüzyılda İstanbul'da 19 Ermeni mimar, kalfa ve sanatçı olduğunu belirtmiştir. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedi'sinin* "Hassa Mimarları Ocağı" adlı maddesinde 17. yüzyılın ortalarına doğru İstanbul'da 40 mimar olduğu ve bunların arasında Ermeni ve Rumların da olduğu belirtilmektedir.⁶⁹

Pamukciyan, "17. Yüzyıl İstanbul'unda Ermeni Asıllı Mimar ve Kalfalar"⁷⁰ adlı makalesinde yazar, Mimar Sinan'ın Ermeni olduğunu ve asla

⁶⁸TANPINAR, Ahmet Hamdi, Beş Şehir, İstanbul, 1969, s.42-43; Aktaran İnci ENGİNÜN, , A.g.m., s.198-203

⁶⁹ SAKAOĞLU, Necdet, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi "Hassa Mimarları Ocağı", cilt 4, s. 12

⁷⁰ Arredamento Dekorasyon dergisinde yayımlandığı, yazarın Türkçe eserleri kısmında belirtilmiştir.

aksini düşünemeyeceğini söylemiştir.Bu konuyla ilgili Doğan Kuban, yazdığı bir makalede Sinan'ın akrabaları ve yaşamıyla ilgili ayrıntıları incelediğini ve sonuç olarak Mimar Sinan'ın bir Rum devşirmesi olduğunu belirtir.⁷¹ Yunanlı bir araştırmacı Dimitri Kitsikis ise Sinan'ın Yunan asıllı olduğunu söyler⁷². J.Freely ise Sinan'ın Ermeni bir ailenin oğlu olmasının mümkün olabileceğinden bahseder.⁷³

Pamukciyan, Ermeni hassa mimarlarından Hovhannes Amira Servedyan, Edirneli Koca Agop Kalfa; Rum mimarlardan Simeon Kalfa ve Foti Kalfa'nın hayat hikayesi ve eserleri ile ilgili araştırmalar yapmıştır.

4-Resim Sanatı ve Fotoğrafçılık

Ermenilerde resim sanatının minyatür çalışmalarıyla başladığını belirten Pamukciyan⁷⁴ Hassa ressamlarından Ermeni asıllı Rapayel, İtalyan asıllı Bellini ve Zonaro'nun hayat hikayesi ve eserleriyle ilgili üç makale hazırlamıştır.

⁷¹ KUBAN, Doğan, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, SİNAN (Mimar)*, cilt 6, s.564

⁷² TİMUR, Taner, *Sürüden Ayrılanlar*, İmge Kitabevi, 2000, s.67

⁷³ FREELY, J., *City Guide İstanbul*, A and C Black Publishers, London 2000, s.64

⁷⁴ PAMUKCİYAN, Kevork, *Ünlü Hassa Ressamı Rapayel ve Eserleri*, Tarih ve Toplum, Nisan 1987, s.28-33

Osmanlı Döneminde İstanbul Sergilerine katılan Ermeni ressamlarla ilgili bir çalışma yapan Pamukciyan, 23 Ermeni ressamı hakkında bilgi verdiği bir makale yazmıştır. Burada 19. ve 20. yüzyıllardaki İstanbul'daki resamlardan bahsetmiştir. Viçen Abdullahyan, Simeon Agopyan, Anna Aslanyan, Sarkis Diranyan, Rupen Manas ve Rupen Seropyan bunlardan birkaçıdır. Bir başka yazısında Pamukciyan, 1867 yılında Paris 'de düzenlenen bir sergiye katılan Osmanlı sanatkarlarının isim listesini vermiştir. Pamukciyan'ın "Osmanlı Döneminde Fotoğrafçılık"⁷⁵ adlı yazısı eleştiri yazıları kısmında incelenecektir.

b- Bu çalışmaların büyük çoğunluğunun konusunu Ermeni aileleri ve şahıs biyografileri oluşturur:

1-Ermeni Aileler

Ermeniler arasında önde gelen Ermeni ailelerinden bir çoğunun tanıtıldığı yazılardır. Ailelerin soy kütükleri hakkında bilgi verildikten sonra o ailede yetişmiş olan mimar, sanatçı, devlet adamı gibi şahısların biyografilerine yer verilmiştir. Yazar, önemli gördüğü Ermeni şahısların hayat hikayeleri hakkında araştırma yapmış ve bu konularda yazmıştır Diğer çalışmalarında olduğu gibi

⁷⁵PAMUKCIYAN, Kevork "Osmanlı Döneminde Fotoğrafçılık", A.g.e. s.219

bu çalışmalarında da Ermeni kaynaklarından bilgiler aktarmış zaman zaman da kendi çıkardığı sonuçları çalışmalarına eklemiştir.

Ermeni mimarlarla ilgili yaptığı yorumlardan biri şudur: “16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar, İstanbul’da faaliyette bulunan Ermeni asıllı hassa mimarlarının yaklaşık yüzde doksanı, Kayseri menşelidir. Kayserili Ermeniler, mimarlıktan maada minyatür, resim, heykeltıraşlık, kuyumculuk ve gümüşçülük gibi güzel sanatların veya zanaatların dallarında dahi kayda değer bir varlık göstermişlerdir.”⁷⁶

Özellikle Kayserili şahıslarla ilgilenmesinin sebebini kendisinin de Kayserili olmasına bağlayan Pamukciyan, bu şahısları ve yaptıkları eserleri tek tek inceleyip yazmıştır.

Balyanlar, Dadyanlar, Cezayirliyanlar, Çobanyanlar, Azadyanlar, Manaslar, Pişmişyanlar, Zartaryanlar ise tanıttığı Ermeni ailelerinden bazılarıdır. Manas ailesiyle ilgili bir yazısında ailenin kökenleriyle ilgili bilgi verir. “Soyadları, saray ressamı Rafayel’in ikinci ismi Manase’den gelir.Balyanlar gibi aslen Kayserilidirler...Rahip Y.G.Çark’a göre, Manas ailesinin ortaya çıkışı, 16.yüzyılın ortalarına kadar uzanır.İstanbul’a göçleri ise

⁷⁶ PAMUKCİYAN, Kevork, Kayserili Hassa Mimarı Hovhannes Amira Serveryan, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III, s.136

muhtemelen 16. yüzyılın sonlarında veya 17.yüzyılın başlarında, Celali isyanları zamanında vuku bulmuş olmalıdır." *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 'nin V. Cildi 286. sayfasındaki yazısında Manas ailesiyle ilgili bu satırlarla başlar yazısına. Daha sonra Osmanlı saray ressamlığı yapmış olan aile fertlerini tanıtır.

Bu makalesinde kullandığı kaynaklar biri hariç (Günsel Renda'nın *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı* adlı makalesi) Ermenice kaynaklardır. Armenak Bey Sakızyan, R.Çervati, Y.G.Çark, Varujan Köseyan, Berç Şigaher'in eserleri bu makaleyi yazarken kullandığı Ermenice kaynaklardır. Onnik Avedissian'ın 1959'da Kahire'de basılmış bir Fransızca kitabı da kaynak olarak kullanılmıştır.

Pamukciyan, Kayserili Karakoçyan Ailesi'ni ve bu ailenin bir ferdi olan hukuk bilgini Sarkis Karakoç Efendi'yi tanıtırken yine Ermeni kaynaklara başvurmuştur. Patrik Mağakya Ormanyen, Arto Mezburyan, İsteyan Gülbenkyan'ın eserleri bilgi aldığı Ermeni kaynaklarıdır.

Pamukciyan, Ermeni aileleri tanıtırken "Amiralik" kavramından da bahseder. Bu kelimenin Arapça "amir" den geldiğini ve genelde yüksek devlet görevlisi Ermenilerin bu unvana sahip olduklarını söyler. Bu konuyla ilgili tanıttığı ailelerden biri Çobanyan Amiralar Ailesi'dir. Bu konudaki bilgileri Toros Azadyan'ın 1943 yılında İstanbul'da basılan, *Eğin ve Eğinliler* adlı

eserinden aktarmaktadır.Bu çalışma da Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi VIII. Cildi s.4057'de yayımlanmıştı

2-Biyografler

Kevork Pamukciyan'ın Türkçe yazdığı biyografler ve makaleleri içinde adı geçen şahıslara ait kısaca verdiği tanıtıcı bilgiler sonucu elde edebileceğimiz veriler, İstanbul başta olmak üzere genel olarak Ermenilerin hangi mesleklerle uğraştıklarına dair bilgi edinmemizi sağlar.Bunun yanında, ailevi bir bağ yardımıyla herhangi bir olayı aydınlatacak bir ipucu da verebilir.

Pamukciyan, yaptığı bu biyografi çalışmalarının bir kısmında sadece kişinin doğum ve ölüm tarihlerini vermiş, bazılarında ise tanıttığı kişiyle ilgili etraflıca bilgi vermiştir.Daha önceki mezar taşı derleme çalışmalarının verilerini biyografi çalışmalarında kullanmıştır.

Pamukciyan'ın ansiklopedi yazısı olarak yazdığı yaklaşık dört yüz biyografi ve satır aralarında geçen tanıtımlar incelenecek olursa İstanbul ve diğer şehirlerde Ermenilerin hangi mesleklerle uğraştığına dair bilgilere ulaşılır. Buna göre Ermenilerin edindiği meslek grubu dağılımı şöyledir: Kilise mensubu din adamları ve ruhaniler, Venedik Mihitarist Rahipleri, Hassa mimarları ve kalfalar, ressamalar, eğitimciler, tiyatrocular, müzikle uğraşanlar,

Osmanlı Devlet hizmetinde bulunanlar, şairler, yazarlar, matbaacılar, gazeteciler, tarihçiler, dilciler, doktorlar, bankacılar, iktisatçılar, nazırlar, diplomatlar, hukukçular, ziraatçılar, ormancılar, tüccarlar ve bunun gibi birkaç meslek grubunu dahil edebiliriz.

Bu çalışmalara örnek olarak verebileceğimiz birkaç şahıs, Eremya Çelebi Kömürciyan, Kapriyel Noradunkyan, Kalust Gülbenkyan, Dikran Peştemalciyan, Sarkis Karakoç, Armenak Bedevyan, Kevork Zartaryan, Krikor Çobanyan, Takvor Nalyan, Mardiros Mınakyan, Hrand Der-Andreasyan, Hovhannes Serveryan, Agop Kalfa'dır.

Pamukciyan, biyografi çalışmalarına genellikle şahsın ismi ve eserini birlikte anarak başlamıştır. Örneğin, *Nuruosmaniye Camii'nin Mimarı Simeon Kalfa Hakkında, Eremya Çelebi Kömürciyan'ın Osmanlı Padişahları Tarihi, Ünlü Hassa Ressamı Rapayel ve Eserleri* şeklinde başlık atmıştır. Daha sonra bahsedeceği kişinin ataları, biyografisi ve eserlerinden bahsetmiştir.

Eremya Çelebi Kömürciyan'ın Osmanlı Padişahları Tarihi adlı çalışmasına kısa bir önsözle başlamıştır. "15 Temmuz 1995 tarihi, 17.yüzyıl Ermeni edebiyatının en mümtaz siması olan, büyük tarihçi, şair, edip, mütercim, matbaacı ve millet görevlisi Eremya Çelebi Kömürciyan'ın ölümünün 300. yılına tesadüf etmektedir. Bu vesile ile, Müteferrika için yeni

makalemizi, iş bu ünlü şahsiyete hasretmeyi bir vicdan borcu saydık...” şeklinde bir önsözden sonra “Ataları” başlığını atıp kısaca atalarından bahsetmiş sonra biyografisini yazmıştır.Bu bilgiden sonra “Ahfadı” şeklinde bir başlıkla kısaca bu ailenin şeceresinden bahsetmiş, sonra Kömürciyan’ın eserlerini tanıtmaya başlamıştır.

c- Pamukciyan’ın Türk tarihini konu alan çalışmalarıdır ve yazarın çalışmalarının küçük bir dilimini oluşturur. Kevork Pamukciyan’ın Osmaniye, Erzincan, Adalar gibi yerleşim merkezlerin tarihine dair Ermeni kaynaklarından hazırladığı yazılar; Osmanlı Tarihi hakkında Ermeni tarihçilerinin eserlerini tanıtan makaleler ve Türk hükümdarları ve devlet adamları hakkında yazdığı makaleleri de vardır.Bu çalışmaları iki başlığa ayırabiliriz:

1- Osmanlı Dönemi

Pamukciyan’ın Osmanlı tarihi ve padişahları ile ilgili yazdığı makaleler, Ermeni kaynaklarından yararlanarak yaptığı çalışmalardır.Bu konuyla ilgili incelenecek olan yedi çalışması vardır.⁷⁷

Bu çalışmalardan birincisi, Eremya Çelebi Kömürciyan’ın Osmanlı Padişahlarının tarihini anlattığı kitabının tanıtımı; diğer çalışma ise Kapriyel

⁷⁷ Bu makalelerin hangi dergilerde, kaç yılında yayımlandığına dair bilgiler Pamukciyan’ın Türkçe çalışmaları kısmında ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

Ayvazovski'nin 1841'de Venedik'te yayımlanan "*Osmanlı Devleti Tarihi*" adlı Ermenice kitabının incelenip tanıtıldığı makalelerdir .Pamukciyan, yazısının girişinde Ermeni Sovyet Ansiklopedisi'nden aldığı verilerle önce Ayvazovski'yi tanıtmış sonra da onun eserlerinden çeviriler yaparak çalışmasına devam etmiştir.

İkinci çalışması "*Osmanlı Padişahları ve Sadrazamları Hakkında 1848'de Venedik'te Basılan Ermenice Bir Eser*" adlı çalışmasıdır. Diğer iki yazısında Fatih Sultan Mehmet'le ilgili bilgiler aktarmıştır.Vezir-i Azam Mahmut Paşa ve Kanuni Sultan Süleyman ile ilgili yazdığı makalelerinde de yine Ermeni kaynaklarından bilgiler sunmuştur.

Pamukciyan'ın, Osmaniye ve çevresinin tanıtıldığı makalesi Gevont Alişan'ın "*Sisuan*" adlı eserinden çeviridir. Yazar, eserin eski Ermenice olduğunu ve kendisine yapılan özel bir ricadan dolayı bu eserin bir kısmının çevirisini yaptığını belirtir.Bundan başka Pamukciyan'ın Erzincan üzerine bir çalışması vardır.Burada da Ermeni coğrafyacı ve tarihçi Gugas İnciciyan'ın eserini tanıtmayı amaçlamış ve eserden yaptığı çevirilerle hem Erzincan'ı hem de İnciciyan'ı tanıtmayı amaçlamıştır.

2- Cumhuriyet Dönemi

Pamukciyan'ın bu dönemle ilgili yazdığı makaleler Atatürk, Enver Paşa ve Veliht Yusuf ile ilgili yazdıklarıdır. Atatürk'le ilgili yazdığı iki makalede de Atatürk'ten “büyük kurtarıcı, ebedi şef, eşsiz kumandan, ulu önder, dahi kumandan, müstakbel büyük kurtarıcı” diye bahseder.“Atatürk'ü Ermeniler de Sevmişlerdi”⁷⁸ adlı makalesini Atatürk'ün doğumunun 100. yıldönümü nedeniyle yazdığını belirtir.Bu yazıda, Garabed Tombalyan ve Berç Keresteciyan adlı iki Ermeni'nin Atatürk'le ilgili anılarına; Atatürk'le ilgili diğer makalesinde Sahakyan adlı bir Ermeni'nin anılarına yer vermiştir.Bu makaleler ilerleyen bölümlerde incelenecektir.

4.1.2 Ansiklopedi Maddeleri

Pamukciyan'ın ansiklopedi maddeleri şeklinde yazdıkları, makalelerinde olduğu gibi çeşitli konuları kapsamaktadır.Ele aldığı konuların çoğunu hem makalelerinde hem de ansiklopedi maddelerinde görmek mümkündür.Buna örnek olarak verebileceğimiz konular İstanbul ile ilgili yazdıkları, nüfusla ilgili çalışmaları ve şahıs biyografileridir. Pamukciyan'ın yazdığı ansiklopedi maddeleri de konu başlıklarına göre sıralanarak incelenecektir.

⁷⁸ PAMUKCİYAN, E.K.T.K. III, s.276-277

1-İstanbul'daki Ermeni Okulları

19.yüzyılın ilk yarısından itibaren milliyetçilik akımının etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Gayrimüslim milletler bağımsızlıklarını elde etme çabasına girişmişlerdir. Bu çabalarına yardımcı olacak hususlardan en önemlisi eğitim ve eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması faaliyetidir. Osman Ergin bu durumu “Ermeni Patriği Garabet, 10 Temmuz 1824 tarihinde Anadolu'daki Ermeni cemaatine gönderdiği bir bildiride, her vilayette okullar açılmasını emretmiş, bunun üzerine Anadolu'nun en uzak köşesine varıncaya kadar okulların kurulmasına başlanmıştır.”⁷⁹ Şeklinde ifade etmiştir.

1871 yılında Ermeni Maarif Komisyonu'nca yayımlanan bir istatistiğe göre, 19. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da 48 Ermeni okulu bulunuyordu. 1874 yılındaki bir istatistikte Anadolu'da 469 ilkokulun faaliyette bulunduğu belirtiliyordu. 1880 yılının sonlarında Rahip Ormanyan'ın hazırladığı bir raporda İstanbul'da 51 Ermeni okulu olduğu ve bunlarda 5577 öğrencinin eğitim gördüğü belirtilmektedir.⁸⁰

Ermenilerde eğitim ve Amerikan Okullarıyla ilgili Danacıoğlu şöyle bir açıklama yapmıştır. “...Ermenilerin yaşam standartlarındaki yükselmenin bir

⁷⁹ ERGİN, Osman, Türk Maarif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s.737

⁸⁰ ERGİN, Osman, A.g.m.

kaynağı ticaretse bir diğeri okullar ve özellikle Amerikan Okullarıdır.”⁸¹ Anadolu’nun dört bir yanına yayılmış olan bu okullarla ilgili Pamukciyan’ın verdiği bir bilgi yoktur. Amerikan Okullarının nasıl ve hangi sebepten Ermeniler arasında bu kadar benimseniyor olmasının ardında siyasi nedenler olmasından dolayı Pamukciyan’ın bu konuya eğilmediği görülmektedir. Bu örnek Pamukciyan’ın siyasi konulara değinmemek gibi bir eğiliminin olduğunu gösteren örneklerden biridir.

Osmanlı Devleti, eğitim alanında gayrimüslimleri serbest bırakmıştır. Bu milletler mabetlerini nasıl idare ediyorlarsa, mekteplerini de kendi cemaat teşkilatları yardımıyla kurup işletmekteydiler. Pamukciyan’ın Getronagan Lisesi ile ilgili yazdığı yazıdan bir örnek verebiliriz: “...Patrik Boğos Başpiskopos Taktakyan (1794-1872) Galata Ermeni Kilisesi idare heyeti başkanlığına yazdığı 1864 tarihli bir mektupta, İstanbul Ermeni Patrikhanesi Cismani Meclisi tarafından Galata’daki kiliseye bitişik Amenapırgiç Mektebi’nin, taşradan gelen Ermeni talebeleri için merkezi bir mektep haline konulmasına karar verildiğini bildirmiştir...”⁸² Bu örnekte de görüldüğü gibi her cemaatin kendi mabetleri yanında buna bağlı bir de mektebi vardı. Kiliseler, ruhani liderlerinin denetimiyle bir eğitim kurumu gibi hizmet veriyorlardı.⁸³

⁸¹ DANACIOĞLU, Esra, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler” Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, İzmir 2000, cilt 3, 9 Eylül Üniv. , s.131-144

⁸² PAMUKCİYAN, Kevork, Getronagan Lisesi, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar I. s.200

⁸³ ATUF, Nafi, Türk Maarif Tarihi, Birinci Kitap, Ankara, 1930, s.145

Kevork Pamukciyan'ın Ermeni Okulları ile ilgili yazdığı altı makale vardır. Bu makaleler İstanbul'daki Ermeni Okulları ve sayısı hakkında bilgi vermeyi amaç edinmiş yazılar değildir. Sadece altı okul ele alınmış ve bu okulların nerede olduğu, kim tarafından kurulduğu, kimlerin maddi destek yaptığı, ders veren hocaların kimler olduğu, ders programları ve öğrencileri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Adı geçen okullar; Berberyan Mektebi, Bezazyan Mektebi, Bezciyan Mektebi, Cemaran Mektebi, Dayyan Mektebi ve Getronagan Lisesi'dir.

19. yüzyıl sonundaki İstanbul'da mevcut olan okulların sayısı hesaba alındığında, Pamukciyan'ın bize birkaç okuldan bahsettiği anlaşılır. Bu bilgilerle, Pamukciyan'ın İstanbul'daki ve diğer kentlerdeki Ermeni okullarıyla ilgili, tam bir kaynak oluşturduğunu söyleyemeyiz. Bu özellikleriyle bu bilgiler başka bir çalışmayı tamamlayıcı veya yeni bir çalışmaya yön verici olarak tanımlanabilir. Ama başlı başına bir kaynak oluşturması mümkün değildir.

2- İstanbul'daki ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni Nüfusu

Kevork Pamukciyan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni nüfusu, İstanbul'da Ermeni nüfusu ve İstanbul'da Ermeniler konularında *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nin "Ermeniler"* madde başlığında yayımlanan makalesinde İstanbul'daki Ermenileri; Bizans Dönemi, Osmanlı Dönemi ve

Cumhuriyet Dönemi şeklinde üç ayrı dönem içinde incelemiştir. Bu çalışmada yazar, Ermeni nüfusu, kültürü ve sosyal hayatı ile ilgili bilgiler aktarmaktadır. Türkçe, Ermenice ve Fransızca kaynaklar kullanarak hazırladığı bu çalışması ansiklopedi maddesi olduğu için dipnotlar verilmemiş fakat kaynakça yazının sonunda belirtilmiştir.

Yazının akışı içinde aktardığı bilginin kaynağını “...Ermeni tarihçi Rahip Vartan’a göre...”⁸⁴ şeklinde başlayan cümlelerle belirtmiştir. Vermek istediği bilgileri aktarırken önce alıntı yapmış, konuyla ilgili düşüncelerini desteklemiştir.Örneğin; “...Mağakya Çelebi’ye göre, 1695’te, yaklaşık 1690’da inşa edilen Üsküdar’daki Surp Haç Kilisesi, Osman Paşa’nın emriyle yıktırılmıştır.Sebebi, açıklanmamışsa da, muhtemelen izinsiz yapılmış olmasıdır.”⁸⁵

Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Ermeni nüfusu ile ilgili yaptığı başka bir çalışma⁸⁶ *Tarih ve Toplum* dergisinde yayımlanmıştır.Bu makaleyi hazırlama sebebi olarak da nüfus konusunda Türk, Ermeni ve yabancı kaynakların çelişki içinde olmasını sebep gösterir. Bu konuya açıklık getirme hedefiyle başladığı yazısı geniş bir kaynakçaya sahiptir. Nuri Akbayar’ın

⁸⁴ PAMUKCİYAN Kevork, İstanbul’da Ermeniler, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar I. s.1-11

⁸⁵ PAMUKCİYAN Kevork, a.g.m., s.5

⁸⁶PAMUKCİYAN, Kevork, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeni Nüfusu”, E.K. T.K. III. s.289-292

*Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu*⁸⁷ adlı makalesi kullandığı tek Türk kaynağıdır. Pars Tuğlacı, Krikor Krikoryan, Haçadur Oskanyan; gazete ve dergilerden Jamanak, Pazmaveb yararlandığı Ermeni kaynaklarıdır. M.A.Ubicini, Harvey Newcomb, A.de La Jonkuiere ve Peter Alford Andrews yararlandığı diğer kaynaklardandır. Bu veriler ışığında Pamukciyan, Osmanlı'daki Ermeni nüfusunun yaklaşık panoramasını vermeye çalışmıştır.

Nüfusla ilgili değerlendirmelerin ayrı bir uzmanlık alanı gerektirmesi nedeniyle Pamukciyan'ın bu konuda yaptığı çalışmalar diğer kaynaklarla karşılaştırılmayacaktır. Ayrıca eldeki veriler ve Pamukciyan'a ait nüfus bilgileri farklı yıllara aittir. Böyle bir durumda yapılan karşılaştırmaların tartışmalı olması kaçınılmazdır. Kevork Pamukciyan nüfus konusuyla ilgili çalışmalar yaptığı için bu konuya değinildi, oysaki bu konu çalışmamızın kapsamı içinde değildir .Bu nedenle de nüfus konusundaki Pamukciyan dışındaki birkaç kaynak dipnotta ek bilgi olarak verilmiştir.Pamukciyan'ın makaleleri incelendiğinden dolayı onun yaptığı çalışmalardan örnekler verilerek çalışmaya devam edilecektir.

Kevork Pamukciyan, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni nüfusunun ve Birinci Dünya Savaşı'ndaki Ermeni tehcirinin genel panoramasını Teotoros

⁸⁷ AKBAYAR, Nuri. *Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 5, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1238*

Lapçinciyan'ın 1922 yılı *Herkesin Yıllığı* adlı salnamesinden aldığı bilgilere göre şöyle belirtmektedir: "...Harpten önce Osmanlı Devleti sınırları içinde 2.026.700 Ermeni yaşamaktaydı.1 Nisan 1921'de ise bu rakam 592.000'e düşmüştü. Yuvarlak hesap bu sayıyı 600.000 kabul ederek, 2.100.000'den tenzil edersek ,1.500.000 kalır. Kafkasya'ya hicret edenlerin sayısı 400.000'dir.Bu rakamı da 1.500.000'den çıkarırsak, 1.100.000 kalır.Katolik ve Protestanlar göçe tabi olmadıklarından bunların yaklaşık 200.000 olan tutarını da indirirsek 900.000 kalır.100.000 kişinin Müslümanlığı kabul ettiğini düşünürsek tehcire tabi olanların sayısı 800.000'dir..."⁸⁸

Bu bilgilere ek olarak Kevork Pamukciyan, incelediği kaynaklardan aldığı bilgiler doğrultusunda kendi fikrini belirlemiş ve savaş sırasında Ermeni kaybının 500.000 olduğunu söylemiştir. Bunu, 800.000 Ermeni'den yaklaşık yarım milyonun yollarda ya çeteciler tarafından öldürüldüğünü ya da bulaşıcı hastalıklardan öldüğünü söyleyip, 300.000 kadarının kurtulduğunu belirtmiştir.⁸⁹ Bu sav Türk tarihçileri tarafından kabul edilmemektedir.(bkz. Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, İnkılap Kitabevi, İst. 1998)

Pamukciyan'ın nüfusla ilgili diğer altı çalışması, İstanbul'un bazı semtlerindeki Ermeniler ve sosyal hayatları ile ilgilidir.Bakırköy'de Ermeniler, Beşiktaş'ta Ermeniler, Beykoz'da Ermeniler, Beyoğlu'nda Ermeniler ve Gedikpaşa'da Ermeniler adlı beş ansiklopedi maddesi Reşad Ekrem Koçu'nun

⁸⁸ PAMUKCİYAN, Kevork, A.g.m. s. 289-292

⁸⁹ PAMUKCİYAN, Kevork, A.g.m. s. 292

İstanbul Ansiklopedisi 'nde yayımlanmıştır.Yeşilköy'de Ermeniler adlı bu konuyla ilgili son çalışması 1997 yılında *Tarih ve Toplum* dergisinde Yeşilköy Hakkında Tarihi Bilgiler ismiyle yayımlanmıştır. Bu çalışmalarda kısaca o bölgelerde yaşayan Ermenilerin sayısı ile ilgili bilgi verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun yüzyıllar boyu büyük göçlere sahne olması, nüfus sayımını zorlaştıran etkenlerden biridir.Dıştan içe göçler, içten dışa göçler ve iç göçler nüfus dağılımı ve yerleşme düzenini etkilemiştir. Bunun yanında askerlikten veya vergi vermekten kaçan şahıslar olabileceği ihtimali de vardır.Ayrıca bu nüfus sayımı sadece erkekleri kapsamaktadır.Bunlar göz önünde bulundurulduğunda nüfus sayımına olan güvenilirlikte düşme gözlenir. Ama bunun dışında Osmanlı kayıtlarında kasıtlı bir veri yanlışlığı yapılamaz.

Bu konuyla ilgili şüphelere yanıt veren tarihçi Enver Ziya Karal düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: “Osmanlı Devleti, İslam nüfusunun miktarını askerlik bakımından; Hristiyan ahalinin sayımını da vergi (cizye) yönünden öğrenmek istemiştir.İslam nüfusunu fazla göstermek, kendi kendini aldatmak; Hristiyan nüfusunu az göstermek ise , muhtaç olduğu verginin bir kısmından feragat etmek manasına gelir ki, her iki durum da devlet aleyhinedir.Bu bakımdan, sayımda tam bir tarafsızlık gösterildiği söylenebilir.”⁹⁰

⁹⁰ KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus sayımı 1831*, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943. s. 215

Pamukciyan, 19.yüzyıla ilgili sadece İstanbul'daki Ermeni nüfusunu vermiş olduğundan yaptığı çalışma tüm yurttaki nüfus verileriyle karşılaştırılamamaktadır. Ancak Kemal Karpat'ın 19. yüzyıla ait verdiği bir nüfus sayımı verisini aktarabiliriz.⁹¹ Buna ek olarak bir diğer nüfusbilimci Stanford Shaw'un verilerini de bir ek bilgi olarak sunabiliriz.⁹²

Pamukciyan'ın, 19. yüzyıl Türk-Ermeni ilişkileriyle ilgili kaleme aldıkları şöyledir:

"1860'da Patrikhane Meclisi ve 1863'te ise hükümet tarafından onaylanan Nizamname-i Millet-i Ermeniyan'ın yürürlüğe girmesinden sonra, Ermeni milleti bilhassa kiliselerini ve okullarını serbestçe yönetmiştir. Bu nizamname, Ermenilere verilen müstesna bir imtiyaz sayılmıştır. ..1878'de Patrik Nerses Varjabedian, Berlin Kongresi'ne bir Ermeni heyeti göndererek bir hata işlemiştir. Zira o zamana kadar *millet-i sadıka* olarak tanınan Ermenilerin, saray ve hükümet çevrelerinde itibar ve itimatlarının zedelenmesine sebebiyet

⁹¹ KARPAT, Kemal H, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s.156 Karpat'ın yaptığı çalışmada 1844 yılı genel nüfus sayımı verileri vardır. Buna göre, Osmanlı Devletinin genel nüfusu, 35.350.000'dir. Bu rakamda : Osmanlılar (Türkler) 12.800.000 ; Rumlar 2.000.000 ; Ermeniler 2.400.000 civarında hesaplanmıştır. Geri kalan nüfusu ise Yahudiler, Slavlar, Romanyalılar, Arnavutlar, Tatarlar, Araplar oluşturmaktadır

⁹² SHAW, Stanford J., The Ottoman Census System and Population 1831- 1914, International Journal of Middle East Studies, 9 (1978), s.337 1906-1914 yılları arasında Osmanlı Devletindeki nüfusun cemaatlere göre dağılımını inceleyen Stanford Shaw genel nüfus ve Ermeni nüfusuyla ilgili şu bilgileri vermiştir: 1906 yılında genel nüfus 20.897.617 dir. Ermeni nüfusunun genel nüfusa oranı 5.46 ile 1.140.563'tür. 1914 yılında ise genel nüfus 18.520.000 'dir ve Ermeni nüfusu bu oranın % 6.64' ünü oluşturmaktadır. Bu rakam, 1.229.728'dir.

vermiştir.”⁹³ Pamukciyan’ın Türk Ermeni ilişkilerinin bozulmasına neden olarak son derece yerinde bir saptama yapmıştır.

3-Hastaneler ve Mezarlıklar

Pamukciyan’ın İstanbul’da bulunan Ermeni hastanelerinden Surp Pırgiç Hastanesi⁹⁴ ile ilgili çalışması 1994 yılında Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi’nde yayımlanmıştır.Burada, hastanenin kuruluş yıllarındaki durumu ve kuruluşuna katkıda bulunan şahıslardan söz edilmiştir.Bu konuyla ilgili bir başka çalışma Arsen Yarman tarafından yapılmıştır.⁹⁵ Bu çalışma Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı desteğiyle hazırlanmıştır.Bu kitapta tarihi süreç içerisinde Ermenistan’ın başlangıcından günümüze tarihi gelişimi ve değişimi ele alınmış, bunun dışında nüfus, sosyal hayat ve sağlık alanında emek vermiş Ermenilerden söz edilmiştir.

Pamukciyan’ın Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı ve Balıklı Ermeni Mezarlığı⁹⁶ ile ilgili iki çalışması mezarlıkların yeri, tarihi ve oradaki mezar taşı kitabeleriyle ilgilidir.Bu mezarlıklarda gömülü olan şahısların isim

⁹³ PAMUKCİYAN Kevork, İstanbul’da Ermeniler, E.K.T.K. I, s.9

⁹⁴ PAMUKCİYAN Kevork, Yedikule Ermeni Hastanesi, E.K.T.K. I, s.157-158

⁹⁵ YARMAN, Arsen, Osmanlı Sağlık Hizmetinde Ermeniler ve Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Tarihi, Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı, 2001

⁹⁶ Her iki çalışması da 1960 yılında Reşad Ekrem Koçu’nun İstanbul Ansiklopedisi’nde yayımlanmıştır.

listelerini hazırlayan Pamukciyan, mezar taşlarının şekil ve sanatlarıyla ilgili de bilgiler verir. Ayrıca Ermeni Harfli Türkçe mezar taşı kitabelerini de Türkçe'ye aktarmıştır. Bu kitabelerde önemli notlara da rastlandığını belirten Pamukciyan bu görüşünü şöyle örneklendirmiştir: "...Kevork Gesaryan'ın 11 Mayıs 1766 zelzelesinde, ikamet etmekte bulunduğu Vezir Han'ın çökmesi ile enkaz altında kalarak öldüğü yazılıdır ki, İstanbul'un en büyük yapılarından biri olan bu hanın tarihçesi bakımından çok mühimdir."⁹⁷

4-Cemiyetler ve Basın-Yayın Faaliyetleri

Pamukciyan'ın yazılarında sadece bir cemiyetten bahsetmiştir. Araratyan Cemiyeti adlı bu kuruluşun amacının İstanbul'da bulunan taşralı Ermeni çocuklarının tahsili ve zanaatlar öğrenmesini temin ve Ermeni mekteplerinin ıslahı olduğunu belirtmiştir.⁹⁸

İstanbul'da yayımlanan bazı gazeteler ve dergiler hakkında verdiği bilgiler, İstanbul Ansiklopedisi'nde ve Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde kısa maddeler halinde yayımlanmıştır. Pamukciyan, toplam on dört yayımdan bahsetmiştir. Bunlar sırasıyla şöyledir: *Ararat*, *Arevelk*, *Arevelyan Poğ*, *Arevelyan Tar*, *Asdğapert*, *Avedaper*, *Azadamard*, *Aztak*,

⁹⁷ PAMUKCİYAN Kevork, Balıklı Ermeni Mezarlığı, E.K.T.K. I. s. 165

⁹⁸ PAMUKCİYAN Kevork, Araratyan Cemiyeti, a.g.e. s.203

Aztarar, Aztarar Püzyantyan, Badger, Carakayt, Cihan, Jamanak adlı basın yayım etkinlikleridir.⁹⁹Her bir gazete ve dergi hakkında kısa bilgiler vermiştir.

5-Depremler ve Doğal Afetlerle İlgili Maddeler

Pamukciyan'ın ansiklopedi maddesi olarak yayımlanan depremlerle ilgili bir çalışması, 1994 yılında Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nin *Depremler* maddesinde "Osmanlı Dönemi" alt başlığıyla yayımlanmış olan 'Osmanlı Döneminde İstanbul Depremleri" adlı iki sayfalık ansiklopedi maddesidir. Bu çalışmasında 1489 yılından başlayıp 1994 yılına kadar geçen süre içerisindeki depremlerden ve depremin yol açtığı hasarlardan söz etmiştir.Ermeni ve Türk kaynaklarından aldığı hasar raporları ile meydana gelen can kaybı hakkında ve yıkılan camilerin, kiliselerin, köprülerin, hanların, evlerin sayısı ile ilgili yaklaşık değerler vermiştir.

Pamukciyan, yaklaşık olarak beş yüzyıllık bir dönemi kapsayan bu çalışmada on beş büyük depremden ve üç küçük depremden söz etmiştir.Çeşitli kaynaklardan aldığı bilgileri kronolojik bir sıra ile ve bilgileri birbiriyle tamamlayarak aktarmıştır.Kendine ait bir bilgi olan "... 1894'ten bugüne (1994)

⁹⁹ PAMUKCİYAN, Kevork, İstanbul'da Yayımlanan Bazı Ermeni Gazete ve Dergiler Hakkında Ansiklopedik Bilgiler, a.g.e. 189-192

kadar geçen yüzyıl içinde İstanbul'da yıkıcı etkisi olan bir deprem meydana gelmemiştir.”¹⁰⁰ ifadesiyle yazısını bitirmiştir.

Bu çalışmasında kullandığı kaynaklar Türk ve Ermeni kaynakları ağırlıklıdır. Mehmed Hemdemi, Naima, Mehmed Raşid, Vasıf Ahmed Efendi, Ahmed Cevdet Paşa yararlandığı Osmanlı tarihçileridir. Kendi yaşadığı dönemdeki tarihçilerden Ahmed Refik Altınay ile Mustafa Cezar'dan yararlanmıştır. Ermenice yayımlanan *Hayrenik* gazetesinden; Avedis Berberyan'ın *Ermeniler Tarihi* ve Gugas İnciciyan'ın *18. Asırda İstanbul* adlı kitaplarından; 4 Mayıs 1991'de İstanbul'da gerçekleşen '*İstanbul ve Deprem*' adlı sempozyumdan ve Fransız Raymond Janin'in 1964'te Paris'te yayımlanan Fransızca bir eserinden yararlanmıştır.

16. yüzyıldaki İstanbul yangınlarıyla ilgili olarak göz atabileceğimiz kaynaklar arasında 1573 yılında İstanbul'a gelip 5 yıl din görevlisi olarak çalışan Alman Stephan Gerlach'ın raporları, 1553 yılında İstanbul'a gelen Hans Dernschwam'ın Anadolu yolculuğunu anlatan kitabı gelir. Bu iki Alman araştırmacı İstanbul'a geldikleri döneme ait yaşadıklarını ve gözlemlerini yazmışlardır.¹⁰¹

¹⁰⁰ PAMUKCIYAN Kevork, "Osmanlı Döneminde İstanbul Depremleri", E.K.T.K. I, s.64

¹⁰¹ AND. Metin, "16.yüzyılda İstanbul". Akbank Kültür ve Sanat Kitapları 59, İstanbul 1993, s. 92-96

Bu seyyahlardan başka İstanbul hakkında yazan diğer seyyahlar şunlardır: 14. yüzyılda İbn Batuta; 15. yüzyılda Bertrandon De La Broquiere, Arnold Von Harf; 16. yüzyılda El Gazi, Petrus Gyllius, Ebu'l Hasan El Tamgruti, Aşık Mehmed; 17. yüzyılda Katip Çelebi, George Sandys, William Lithgow, Henry Blunt Grelot, George Wheler, Du Mont; 18. yüzyılda G.A. Olivier; 19. yüzyılda Marchebeus, Gerard De Nerval, Alphonse De Lamartine, Theophile Gautier ve Edmondo De Amicis İstanbul ve İstanbul'daki doğal afetlerle ilgili yazılar yazmış, günlükler tutmuşlardır.¹⁰²

Türk edebiyatında Ahmed Rasim *Patlıcan Mevsimi* adlı yazısıyla İstanbul yangınlarına değinmiştir. "...Yanıyoruz, tutuştuk...-Mahalleli! Komşular! Kim kime? Yandakiler Sarıyer'e gitmiş! Üst baştakiler düğünde.Al perdeliler deniz kenarında..."¹⁰³ E.E.Talu ise *Eski Yangınlar* adlı hikayesiyle İstanbul yangınlarını konu almıştır. "...Yaşlı erkekler, kocakarılar, başlarını rasgele birer havlu veya mendil ile örtmüş tazeler, civardaki evlerinden boşalttıkları eşyayı eski yangın yerlerine yığıyorlar...Bütün bu iş iki saatte olup bitmiştir.Fakat İstanbul'un koskoca bir semti bunun heyecanını en aşağı bir hafta çeker.Meğer ki iki gece sonra, başka bir tarafta çıkacak daha zorlu bir yangın bunun tesirini unutturmasın."¹⁰⁴

¹⁰² Yurt Ansiklopedisi, "Seyahatnamelerde İstanbul", cilt 6, s.3881-3885

¹⁰³ RASİM.Ahmed, Şehir Mektupları, 1-2. İstanbul. 1992, s.243-245

¹⁰⁴ TALU, E.E., "Eski Yangınlar", Memlekette Aydıbir, s:6. şubat 1936, s.43

İstanbul hakkında yazan diğer yazarlarımızdan Abdülhak Şinasi Hisar, Reşat Ekrem Koçu, Ahmed Hamdi Tanpınar, A.Süheyl Ünver, Niyazi Sayın, Çelik Gülersoy, Kemal Ekler, Nuri Arlasses verebileceğimiz isimlerden birkaçıdır.

4.1.3 Eleştiri Yazıları

Pamukciyan'ın bir diğer çalışma alanı da eleştiri yazıları diye niteleyebileceğimiz alandır. Yazdığı eleştiri yazılarını iki başlıkta toplayabiliriz. Birincisi, dergi ve gazetelerde okuyup da yanlış olduğunu düşündüğü bilgileri düzeltmek maksadıyla yazdığı eleştiri yazıları veya düzeltmelerdir. İkinci grup eleştiri yazıları ise yaşadığı dönemin sorunlarıyla ilgili olarak yazdığı yazılardır.

İlk başlıkla ilgili verebileceğimiz en güzel örnek, 1985 yılında *Tarih ve Toplum* dergisinde “Okuyucu Mektupları” köşesinde yayımlanan bir eleştiri yazısıdır. Bu yazıdaki amacının, Nejat Göyünç'ün yazdığı “Mimar Sinan'ın Aslı Hakkında” adlı makalede Göyünç'ün düştüğü bir hatayı düzeltmek, mutabık olmadığı noktaları açıklamak ve bu konuyla ilgili birkaç yeni bilgi vermek olduğunu belirtir. Bir başka örnek ise yine aynı derginin okuyucu

köşesinde 1995 yılında yayımlanan yazısında Emre Dölen'in "Kartpostallarla Geçmişte İzmit" adlı *Tarih ve Toplum* dergisinde yayımlanan yazısıyla ilgili bir yazı yazmak olmuştur. Burada da Dölen'in İzmit Saat Kulesi'nin mimarıyla ilgili verdiği bilginin yanlış olduğunu belirtmekte ve doğru olduğunu düşündüğü bilgileri Ermeni kaynaklarından aldığı bilgilerle doğrulamaktadır.

Bir başka örnek, Pamukciyan'ın Mahmut Şakiroğlu'nun bir yazısına dair yaptığı eleştiridir. Şakiroğlu, M.Cevdet İnançalp'in ölümünün 50. yılı vesilesiyle İnançalp'in bir makalesini¹⁰⁵ Osmanlıcadan Türkçeye transkribe etmiştir. Bu metin *Tarih ve Toplum* dergisinde yer almıştır.¹⁰⁶ Şakiroğlu çeviriye başlamadan önce dil konusuna hiç dokunmadığını, yaptığı ekleri parantez içine aldığını ve bazı kısımları atladığını yazısında belirtmiştir. Buna rağmen Pamukciyan'ın "...bazı kısımları dışarı bırakarak ve tahşiye ederek sundu..."¹⁰⁷ şeklinde Şakiroğlu'nu eleştirdiği görülmektedir. Bundan başka Pamukciyan İnançalp'in verdiği verilerle ilgili yanlışlar tespit etmiş ve bunları doğrulayıcı bilgiler eklemiştir. Örneğin, Pamukciyan Mhitar'ın Madon şehrine 1701'de gittiğini belirten İnançalp'e karşın bu tarihin 1701 değil 1703 olduğunu belirtmesi Pamukciyan'ın yaptığı düzeltmelerden sadece bir

¹⁰⁵ Bu makale, 23 Eylül 1924 yılında Muallimler Mecmuası adlı derginin 23 numaralı sayısında "Ermeni Mesai-i İlmiyesi: Venedik'te Saint Lazare Dervişler Akademisi" adlı başlıkla M.Cevdet İnançalp imzasıyla yayımlanmıştır.

¹⁰⁶ Şakiroğlu, *Tarih ve Toplum* dergisi no:23/ Kasım 1985, s.21-27'de "Ölümünün 50. Yılında M.Cevdet İnançalp" başlığıyla yazdığı makalesi içinde İnançalp'in makalesine yer vermiştir.

¹⁰⁷ PAMUKCIYAN, Kevork, *Tarih ve Toplum*, no: 28, nisan 1986, s.46

tanesisdir.Bu konuyla ilgili olarak B.Karaca'nın makalesinde¹⁰⁸ de verilen bilginin Pamukciyan'ın verdiği bilgi ile aynı olduğunu görüyoruz.

Pamukciyan'ın başka bir düzeltme yazısı¹⁰⁹ ise Kudret Emiroğlu'nun "Uygarlık ve Bitki Adları" adlı makalesinde geçen tüm Ermenice isimlerin Emiroğlu tarafından yanlış kullanılmasına dairdir. Pamukciyan bu hataları düzeltmiş ve kelimelerin doğru şeklini yazmıştır. "...buğdayın Ermenice karşılığı *hadig* olarak yazılmıştır.Halbuki doğrusu *tsoren* olmalıdır. Zira hatig tane demektir..."¹¹⁰ örneğinde görüldüğü gibi.

Pamukciyan'ın yaşadığı dönemin sorunlarıyla ilgili yazdığı eleştiri yazılarına bir örnek olarak 6 Kasım 1988 yılı Cumhuriyet gazetesi'nin Okurlardan köşesinde yayımlanmış bir yazısını gösterebiliriz.

"Son günlerde televizyonda, Boğaz'dan transit geçen gemiler hakkında bir kılavuz kaptanla bir görüşme yapıldı.Kaptan, Boğaz'dan çok tehlikeli maddeler yüklü dev gemilerin geçtiğini kaydettikten sonra, misal olarak amonyak yüklü tankerleri zikretti ve bunlardan birinin maazallah bir kaza neticesinde tutuşması halinde, 25 km karelik bir sahanın harabeye dönebileceğini beyan

¹⁰⁸ KARACA. Birsen, 19. Yüzyılın sonunda 20. yüzyılın ilk yıllarında Ermeni Edebiyatının gelişmesi yönündeki Çalışmalar, s.8, A.Ü. Ermeni Dili Ve Kültürü Yüksek Lisans Programı, Ders Notları, 2003

¹⁰⁹ PAMUKCİYAN, Kevork, "Birkaç Düzeltme ve Bir Rica", Tarih ve Toplum, no.11, Kasım 1984, s.3-4

¹¹⁰ PAMUKCİYAN, Kevork, A.g.m, s.3

etti...Binaenaleyh, resmi makamların bu hususta gerekli önlemleri bir an evvel alması, artık kaçınılmaz bir zaruret haline gelmiştir. On dört yıl Dabkoviç Vapur Acentası'nda çalışmış olduğumuzdan, denizcilik konusunda biraz fikrimiz vardır.Önerilerimiz şunlardır...”¹¹¹ şeklinde bu sorunla ilgili önerilerini belirtmiştir.

¹¹¹ *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1988. s.2

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KEVORK PAMUKCİYAN'IN ERMENİ HARFLİ TÜRKÇE METİNLERİ LATİN ALFABESİNE
AKATARDIĞI ÇALIŞMALARI

1-ERMENİCE VE ERMENİ HARFLİ TÜRKÇEYLE YAZILAN METİNLER

1.1 Ermeni Dili ve Edebiyatı

Kevork Pamukciyan'ın çalışma yaptığı diğer bir alan da Ermeni harfli Türkçeden Latin alfabesine aktardığı çalışmalarıdır. Bu çalışmaları incelemeye geçmeden önce Ermeni dili ve edebiyatı ile ilgili kısa bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Ermeni Dili ve Edebiyatı

Çağdaş Ermenice, Doğu Ermenice ve Batı Ermenice olmak üzere iki lehçeye sahiptir. Bugün Ermenistan'da kullanılan dil Doğu Ermenicedir ve Ermeniler'in resmi dilidir. Aynı zamanda bu dil Rusya ve İran'da yaşayan Ermeniler tarafından da kullanılmaktadır. Batı Ermenice ise, Türkiye ve dünyanın diğer ülkelerinde yaşayan Ermenilerin konuşma ve yazı dilidir.¹¹²

Tarih metnlerinin bir edebiyat nesnesi olarak kullanılabilmesi ve Latin harflerine aktarılmış Ermeni harfli Türkçe metnelerin çeviri bilimin kapsamı içinde incelenebiliyor olmasından dolayı, Pamukciyan'ın çalışmaları öncelikle

¹¹² KARACA, Birsen, Doğu Ermenice Türkçe Sözlük, A.Ü. Basımevi, Ank., 2001, s.iii

edebiyat bilimi çerçevesinde incelenecektir. Bu çalışma yapılmadan önce edebiyat bilimi ve Ermeni Edebiyatı'ndan kısaca söz etmek uygun olur.

Gürsel Aytaç¹¹³ edebiyat bilimini şöyle tanımlar: “Edebiyat, malzemesi dil, kaynağı yaşantılar ve hayal gücü olan bir yaratıcılık , başka bir deyişle bir sanat dalıdır. Edebiyatın kuramlarını, tarihi gelişimini, çözümleme alımlama yöntemlerini, değerlendirme olgusunun dayandığı ilkeleri, yaratıcılık-üreticilik sürecini, ulusal sınırları da aşarak inceleyen, belgelere dayandırarak araştıran bilim dalı ise genel edebiyat bilimi olarak biliniyor.”¹¹⁴

Ermeni edebiyatı da Doğu Ermeni Edebiyatı ve Batı Ermeni edebiyatı olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. “Doğu Ermeni Edebiyatı ifadesiyle kastedilen, eskiden SSCB sınırları içerisinde, bugünse Ermenistan'da yaşayan Ermenilerin edebiyatlarıdır. Batı Ermeni Edebiyatı ifadesiyle kastedilense Türkiye ve çoğunlukla batı ülkelerinde yaşayan Ermenilerin edebiyatıdır”¹¹⁵

Ermeni Edebiyatı gelişiminin en önemli dönüm noktasını V. Yüzyılda geçirir. Bu değişim Mesrop Maştots'un Ermeni alfabesi Grabar'ı oluşturmasıyla bağlantılıdır.¹¹⁶ Mesrop Maştots'un oluşturduğu alfabe Ermeni Kilisesi Katolikosu Sahak Partev'in desteğini alır. Ermeni araştırmacıların

¹¹³ Ank. Üniv., Dil ve Tarih Coğrafya Fak., Alman Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başk.

¹¹⁴ AYTAÇ, Gürsel, Genel Edebiyat Bilimi, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1999, s.11

¹¹⁵ KARACA,Birsen, Ermeni Edebiyatı Seçkisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank., 2001, s.1

¹¹⁶ KARACA, Birsen, A.g.e, s 24

verilerine göre, Mesrop Maştots Yunan okulunda okumuştur; Yunanca, Persçe, Aramca ve Gürcüce bilir.¹¹⁷

V. Yüzyıl Ermeni yazılı edebiyatında önce çeviri edebiyatı, buna paralel olarak tarih konulu edebi nesir ve şiir türü gelişiyor. Ermeni yazılı edebiyatının doğuşunda çeviri edebiyatının rolü büyüktür. Yazılı edebiyata geçişten kısa bir süre sonra gelişen ve XVIII. Yüzyılın sonlarına kadar Ermeni edebiyatında önemli bir yere sahip olan tarih konulu edebi nesir türü eserlerde daha önceki dönemlere ait sözlü edebiyat ürünleri de yazıya geçirilmeye başlıyor.¹¹⁸

Ermenice'ye çevirisi yapılan ilk kitap İncil. İlk çeviriler dönemin gereksinimlerine uygun olarak Yunanca'dan ve Arami dilinden yapılmış. 1985 yılında Stefanyan ilk kez çevirmenler ve yayımcılar için Ermeni harfleri ile yazılmış Türkçe kitapların bibliyografyasını hazırlıyor. Bu çalışmada 1005 kitap kayıtlı.¹¹⁹

Tarih Konulu Edebi Nesir, V.-XVIII. Yüzyılın sonuna kadar Ermeni yazılı edebiyatında çok önemli bir yer tutuyor. İlk Ermeni tarih yazarları Koryun (Maştots'un Biyografisi), Agatangehos (diğer adıyla Agafangel 'Ermenistan'ın

¹¹⁷ a.g.e. s. 26-27

¹¹⁸ KARACA, Birsen. A.g.e. s 24

¹¹⁹ KARACA, Birsen. "Türk-Ermeni İlişkilerinde Edebiyatın Yeri", 4.Uluslararası Sinema Tarih Buluşması Panel Kitabı, Bin Yıllık Beraberlik; Türkler ve Ermeniler, Türsak Vakfı, İstanbul, 2002

Tarihi), Pavstoz Buzand'dır.Tarihi nesir türünde klasik olarak kabul edilen adlar ise Movses Horennatsi, Yegişe, Lazar Parbetsi'dir.Tarih konulu edebi nesirlerin ortak özelliği, halkta milliyet bilincini uyandırarak bağımsızlığını kazanmaya yönelik hareketlere yöneltmek amacıyla yazılmış olmalarıdır.¹²⁰

Literatürlerde yer alan günümüz dilbilimcilerinin çoğunluğuna göre, Ermenice Hint-Avrupa dil ailesinin İran grubu içerisinde yer alır ve İran dil grubunun bağımsız bir üyesidir.Ermeni yazı dili 18. yüzyıldan itibaren önemli değişiklikler geçirmeye başlar.Burada kastedilen, yazı dilinin kilise dilinden uzaklaşarak konuşma diline yaklaşmasının da etkisiyle 19. yüzyılın yarısından itibaren alfabede değişiklikler yapma yoluna gidilmesidir.O döneme kadar Mesrop Maştots'un oluşturduğu şekliyle kullanılan ve Türkçe karşılığı "Yazı Dili" olan "Grabar" kilise dili olarak varlığını günümüze kadar korurken, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güncel yaşamda "Dünya Dili" anlamına gelen "Aşharabar" yazı dili olarak kullanılmaya başlar.¹²¹

1.2 Ermeni Harfli Türkçe Yayınları

Türkçeyi ifade etmekte kullanılan Latin alfabesi dışında, Türkçenin yazımında kullanılmış olan birkaç alfabeden biri de Ermeni alfabesidir. Veriler,

¹²⁰ KARACA, Birsen, Ermeni Edebiyatı Seçkisi, s. 35-36

¹²¹ KARACA, Birsen, 19. Yüzyılın sonunda 20. yüzyılın ilk yıllarında Ermeni Edebiyatının Gelişmesi Yönündeki Çalışmalar, s.4

çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan çeşitli milletlerin çoğu zaman kendi alfabelerini kullanarak Türkçe yazmış olduklarını gösteriyor. Ermenice'den başka Arap, Grek , Süryani ve İbrani alfabeleri de Türkçe'yi aktarmak amacıyla kullanılmıştır.

Türkçe'nin Ermeni harfleriyle yazımı ile ilgili Alman araştırmacı Greifenhorst'un görüşü şöyledir: "...Türkçe konuşan Ermeniler Türkçe'nin Ermeni harfleriyle yazımında bir birlik içinde değildirler. Ermeni alfabesini neden değiştirmediklerinin sebebi ise her şeyden önce, bu alfabenin çok sesli harfi olan Türk diline uygun olmasıdır..."¹²² Bu sebeple, uzun yıllar Ermeniler arasında Türk alfabesi kullanılmıştır.

Ermenilerin Ermeni alfabesini Türkçe metinler için kullanmasına, yazma eserler için 14. yüzyıldan itibaren basma eserler için ise 18. yüzyıldan itibaren rastlamaktayız. Bu kullanım Türkiye'de 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir. Türkçe'nin Ermeni harfleriyle yazımı Ermenilerin kendi kültürlerini koruma çabası ve Ermeni harfleri üzerinden kimlik aidiyetini sürdürmek istemesi olarak tanımlanabilir. Böylelikle din, tarih ve edebiyatla ilgili bir çok çalışmayapılmış, gazete ve dergiler çıkarılmıştır. Ermeniler, Ermeni harfli Türkçe'den başka Ermeni harfli Kürtçe, Ermeni harfli Arapça ve Ermeni harfli Kıpçakça'yı da kullanmışlardır.¹²³ Ermeni harfli Türkçe basma eserlerin

¹²² GREIFENHORST, Friedrich von Kraelitz, "Ermeni Harfleriyle Türkçe Hakkında Araştırmalar", Kebikeç, sayı 4, 1996 Ankara, s.15

¹²³ KOPTAŞ, Rober, "Ermeni Harfleriyle Türkçe", E.K.T.K. II, İstanbul 2002, s.XI-XII

sayısının artmasıyla birlikte Ermenice dil bilgisi kitapları ve kilise tarafından desteklenen misyonerlik faaliyetlerini destekleyen kitapların basımı da hız kazanmıştır.

Kevork Pamukciyan, Ermeni alfabesindeki harflerle yazılmış olan Türkçe metinleri Latin alfabesine aktarırken şöyle bir yöntem kullanıyor: Önce Latin alfabesine aktaracağı metinde adı geçen kişiler ve olaylarla ilgili başka kaynaklardan edindiği bilgileri, hangi bilgiyi hangi kaynaktan aldığını da belirterek açıklıyor. Bu şekilde metni zenginleştirdikten sonra bu metinleri Latin harfleriyle yeniden Türkçe'ye aktarıyor.

Pamukciyan'ın bu çalışmalarını çeviri olarak değerlendirmek doğru değildir. Bu konuyu B.Karaca'nın bir makalesinden yararlanarak aydınlayabiliriz. "Ermeni harfleriyle yazılmış olan Türkçe metinleri çeviri olarak değerlendirmek yanlış olur. Söz konusu uygulama sırasında aktarımın transkripsiyon (telaffuz dikkate alınarak) ve transliterasyon (çeviri dildeki seslerin sembol değerleri dikkate alınarak) yapılması nedeniyle, belirlenen sorunların incelenmesi ve değerlendirilmesi sırasında çeviribilimin bilgi birikiminden yararlanmak zorunluluğu doğuyor...Bu çalışmalar sırasında ortaya çıkan en belirgin sorun, Türkçe seslerin Ermeni alfabesine aktarımı sırasında kullanılmış olan metotlardan kaynaklanıyor. Türkçeyi Ermeni harfleriyle yazarken belirli bir gelenek takip edilmemiş. Aynı sözcüğün hatta

aynı seslerin yazımında farklı semboller kullanılmış.”¹²⁴ Bu kullanım Türkçenin yazım kurallarının ve ses düzeninin bozulmasına sebep olmuştur.

Ermeni Harfli Türkçe Metinler Üzerinde Yaptığı Çalışmalar

Kevork Pamukciyan’ın bu alanda tamamladığı otuza yakın çalışması vardır. Türkçeye transkripsiyonunu yaptığı bu metinlerin orijinallerine ulaşamamıştır. Ölümüne dek Patrikhane kütüphanesinde çalışmış olan Pamukciyan’ın bu çalışma metinlerini kütüphanede muhafaza etmiş olması muhtemeldir. Ancak bu kütüphane uzunca bir süredir tadilatta olması sebebiyle okuyucuya kapalı olduğundan bu çalışmalara ulaşma imkanı elde edilememiştir. Bu nedenle Pamukciyan’ın Türkçeye çevirmiş olduğu metinler şekil itibariyle sınıflandırılacak ve tanıtılmaya çalışılacaktır.

Bu çalışmaları şekil bakımından destanlar, cönkler, şiirler ve düzyazılar ve diğerleri olmak üzere dört kısımda inceleyebiliriz.

Destanlar: Pamukciyan’ın Türkçeye transkripsiyonunu yaptığı dokuz destandan biri, Ermeni şair Cüdaî’nin 1826 İstanbul Hocapaşa yangınıyla ilgili destanıdır. Bu destanın el yazması olduğunu belirten Pamukciyan, Latin

¹²⁴ KARACA, Birsen, “Ermeniceden Türkçeye Yapılan Çevirilerde Karşılaşılan Transkripsiyon ve Transliterasyon Sorunu”. Folklor/Edebiyat, 2004/2, s. 157

harflerine aktarırken şiire son derece sadık kaldığını belirtmiş, şair hakkında kısa bilgiler aktarmış, sonra da şiiri sunmuştur. Pamukciyan, çeviri esnasında açıklama gereği duyduğu kısımları numaralandırmış ve metnin sonuna açıklamalar şeklinde ilave etmiştir.

...*Eğri kapu Ayvan sarla¹ Balad'i*

Fener oyma kapu korkup yuladi²

¹Ayvansaray kastediliyor

²Kanaatimizce doğru şekli “yaladı” olacak

Bu açıklamalar bazen yukarıdaki gibi bir kaç kelime bazen ise uzun açıklayıcı notlar şeklinde olmuştur. Okumakta tereddüde düştüğü kelimeleri ise *gayret [gayrı]* şeklinde köşeli parantezle belirtmiştir.¹²⁵

Transkripsiyonunu yaptığı diğer destanlar; *Büyük Edirne Yangını Hakkında Bir Destan, Halktan Derlenen İlk Dedem Korkut Hikayesi, Ermeni Harfleriyle Türkçe Tarihi Bir Destan, Ermeni Harfli Türkçe Bir Destan, Ermeni Harfli Türkçe Elyazması Bir Destan, Meçhul Ozan Lekeci Ali'nin Bir Destanı, 1716 Yılı Varadin Harbi Hakkında Ermeni Harfli Türkçe Bir Destan ve Aşık Nirani'den Bir Destan*'dir.

¹²⁵ “1826 Yılı Hocapaşa Yangını Hakkında Bir Destan” başlığıyla 1972 yılında Hayat Tarih Mecmuası no 4, s. 22-26'da yayımlanmıştır.

Cönkler: *Ermeni Harfli Türkçe Elyazması Eski Bir Cönk, Türkçe Şiirler İhtiva Eden Ermenice ve Ermeni Harfli Türkçe Yazma Cönkler ve Kompilasyonlar I-II* olmak üzere incelediği üç cönk vardır. Cönk, Türkçe sözlükte “Seçilmiş halk şiiri örneklerini içine alan, uzunlamasına açılan, deri kaplı, el yazması şiir defteri”¹²⁶ şeklinde geçmektedir.

Şiirler: *Ermeni Asıllı İki Halk Şairi ve Türkçe Şiirleri, 17.Yüzyıldan Kalma Ermeni Harfli Türkçe Üç Halk Şiiri, Sabetay Sevi Hakkındaki Şiirin Müellifi Kimdir ve Eremya Çelebi Kömürçüyan'ın Türkçe Şiirleri* adlı dört çalışması vardır.

Düzyazılar: Bu başlıkta incelediği on iki düz yazı çalışması vardır. Bunlar, Ermeni alfabesiyle yazılmış Türkçe birkaç belge ve bilgi yazısından ibarettir.

Yukarıda belirttiğimiz çalışmalarda henüz bir kurala bağlanamamış olan bu çeviri çalışmalarıyla ilgili olarak yaşanan problemleri B. Karaca dört kısımda incelemiştir:

- a- Ses ve yazım farklılıkları; bir özel ismin Türkçeye Ovannes, Hovannes ve Hovhannes olarak üç şekilde aktarılması.
- b- Sadece yazım farklılıkları, Mikırtıç ve Mkırtıç olarak iki değişik şekilde okunması,

¹²⁶ Türkçe Sözlük, 1995 yılı, s.467

- c- Türkçedeki “h” sesini verebilmek için “kh” kullanılması, Türkçe yazım kurallarına aykırı olarak kelimenin “ğ” ile başlaması
- d- Ermenicenin Doğu ve Batı lehçeleri arasındaki ses ve yazılım düzeniyle ilgili sorunlar. Grigor/ Krikor örneğinde olduğu gibi.¹²⁷

Sözü edilen bu problemlerle Pamukciyan’ın yaptığı çalışmalarda da karşılaşyoruz.

Yukarıda belirtilen dört madde çerçevesinde Pamukciyan’ın içinde bulunduğu problemleri inceleyelim:

a- Örnek olarak *Agop*, *Hagop* kullanımını verebiliriz.

b- Özel isim aktarımlarında Pamukciyan’ın çok farklı kullanımlarda bulunduğu saptanmıştır. Aynı isim *Garabed*, *Garabet*, *Karabed*, *Karapet*, *Karabet* şeklinde okunmuş, Pamukciyan’ın belirli bir standartlaştırmaya gitmediği saptanmıştır. Bundan başka *Hrand*, *Hrant*, *Hirand*, *Hrant* şeklinde yazımlarla da karşılaşmıştır.

c- Türkçedeki *h* sesini verebilmek için *kh* harflerinin kullanımı Pamukciyan’da sıklıkla karşılaşılan bir problemdir. Örnek olarak incelenen çalışmalarından *Kherkh Ayağı Var* adlı çevirdiği bir destandan örnek verebiliriz.¹²⁸ Buradaki doğru yazım *Kırk Ayağı Var* şeklinde olmalıydı.

¹²⁷ KARACA, Birsen, A.g.m., s.158

¹²⁸ Bu örneklemeler Pamukciyan’ın Ermeni harfli Türkçeden Türkçeye aktardığı çalışmalardan aktarılmıştır.

Kelime başında ğ harfinin kullanımı ise Türk dil kurallarına uymayan bir kullanımdır.Örnek olarak *Ğaldır* (kaldır), *Ğıl* (kıl), *Ğarib* (garib- garip) kullanımlarını görmekteyiz.

d- Doğu ve Batı Ermenice arasındaki farklılıklardan olan *k* harfinin doğu lehçesinde *g* harfiyle telaffuz ediliyor olması; *p* harfinin ise *b*'ye dönüşmesi sık karşılaşılan problemlerdendir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PAMUKCİYAN'IN OLAYLARA BAKIŞI VE PAMUKCİYAN'LA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER

1- PAMUKCIYAN'IN ÇALIŞMALARININ DİL ÖZELLİKLERİ, ANLATIM TUTUMU VE KONU ANALİZİ

1.1 Pamukciyan'ın Çalışmalarının Niteliği

Kevork Pamukciyan'ın çalışmalarının sınıflandırıldığı grupların her biri ayrı bir çalışma sahasını kapsamaktadır. Çeviri yapmak da biyografi yazmak da, eleştiri yazısı yazmak da ayrı bir uzmanlık dalıdır. Ancak Pamukciyan yaptığı çalışmaların her birini birbirini tamamlar nitelikte oluşturmuştur. Türkçe yazdığı bir makalesini yaptığı kısa metin çevirileriyle desteklemiş, mezar taşlarından derlediği bilgilerle biyografi yazılarındaki tarihleri doğrulamış, yazdığı ansiklopedi maddelerine dipnotlar ekleyip makale olarak yayımlamıştır.

Ayrıca bu çalışma disiplinlerinden hiç birisi üzerine eğitim almamış olması da onun sadece bir yazma gönüllüsü ve Ermeni milliyetçisi bir araştırmacı olarak amatörce çalıştığını gösterir. 19.yy içinde etkili olan milliyetçilik fikri 20.yy'ın ilk çeyreğinde de ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Nasıl ki ülkeler adına milliyetçilik bağlayıcı bir kavram olmuşsa, Osmanlı Devleti içinde yaşayan azınlıklar için de bu kavram birleştirici bir anlam teşkil etmiştir.

Pamukciyan'ın yazdıklarının kıymeti yakın dönemde başka bir Ermeni araştırmacının böyle bir çalışma yapmamış olmasından gelir. Onun verdiği bilgiler ve işaret ettiği kaynaklar edebiyat alanında da veri olarak değerlendirilebilir.

1991 yılı Ocak ayında, Tarih ve Toplum dergisinde yayımlanan bir yazısında Pamukciyan'ın çalışmalarına dair ifadesi yukarıda yapılan yorumları doğrular niteliktedir. “Kırk yedi yıllık Ermenice ve kırk yıllık Türkçe amatör muharrirlik hayatımızda, tanıdık veya tanımadık, ünlü veya ünsüz, yüzlerce şahıs ve aile hakkında, Ermenice, Türkçe ve bir tek de Fransızca, bin adet kadar yazımız, gerek İstanbul'da, gerekse hariçte neşredilen altmışa yakın gazete, dergi, yıllık, ansiklopedi ve tarihi eserlerde dercedildi...” Pamukciyan'ın bu satırlarda kullandığı *muharrir* kelimesi *tahrir eden, yazı yazan, katib, yazar, bir mevzuu yazı ile anlatan*¹²⁹ anlamına gelmektedir.

1.2 Dil Özellikleri

Kevork Pamukciyan'ın yazmış olduğu makaleler ve Ermeni Harfli Türkçe'den Latin alfabesine aktardığı metinlerin hiç birinde edebi metin özellikleri görülmemektedir. Bu çalışmalar daha çok gazete yazısı ve

¹²⁹ DEVELLIOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002, s.669

makale niteliğindedir. Ayrıca yazılarında kullandığı dil özellikleri bilim dilinden uzaktır. Daha çok popüler bir dil kullanılmış olan bu çalışmalar konuşma diline yakın bir dille ve duygular belirtilerek yazılmıştır. Örnek olarak aşağıdaki paragrafı verebiliriz:

“...Eminiz ki, derginin okuyucularından birkaç kişi müstesna, diğerlerinin müellifin hayatı hakkında bilgileri yoktur.Hatta büyük kısmı muhtemelen ismini dahi yeni işitmektedir.Sözlüğü, sekiz lisan meyanında , Türkçe nebat isimlerini de ihtiva ettiği için, kendisini Türk kültürüne de hizmet eden bir şahıs olarak kabul etmek mümkündür.Binaenaleyh, doğumunun yüzüncü yıldönümünü de nazar-ı itibara alarak, biyografisini tanıtmayı, bilhassa bilim çevreleri için faydalı gördük...”¹³⁰

Pamukciyan’ın çalışmalarının bilim dilinden uzak olduğuna dair bir başka örnek de şöyledir:

“...1989’da, rahmetli mesai arkadaşımız, Ermeni Patrikhanesi’nin uzun yıllar başkatipliğini ifa eden ve geniş kültürü ile tanınan Krikor Abacıyan’ın vefatından sonra, refikası Sayın Ovsanna Abacıyan kitaplığını ve arşivini tanzim etmemizi arzu etmişti.Zamanımızın pek müsait olmamasına rağmen, rahmetli kocasının hatırı için ricasını kabul etmiştik. Esasen bizim için zevkli bir işti. Kitaplar arasında bu esere de tesadüf edince çok sevinmiştik ve onu satın almak istemiştik. Eşi ise ısrarla kitabı bize hediye etmek lütfunda

¹³⁰ PAMUKCİYAN, Kevork, “Botanist ve Dilci Armenak Bedevyan”. Tarih ve Toplum, no: 13, ocak 1985, s. 65

bulunmuştı. Kendisine burada tekrar teşekkür ederiz. Zira iş bu yazıyı onun sayesinde hazırlamak imkanı elde ettik....”¹³¹

Pamukciyan, makalelerini genellikle iyi dileklerle sonlandırmıştır. Örnek olarak: “...Tanrı cümlesinin ruhlarını şad eylesin.”¹³² cümlesini verebiliriz.

Pamukciyan’ın çalışmalarında görülen bir başka dil özelliği de metnin akışını bozup araya girerek ek bilgiler sunmasıdır. Metnin içinde geçen şahıslar ve konularla ilgili başka kaynaklardan aldığı bilgileri yazılarına eklemesi her ne kadar metni zenginleştirse de büyük ölçüde metnin bütünlüğünü bozmaktadır. “... Yine Papadopoulos’a göre, Simeon Kalfa’nın soyadı da, Komnenos veya Komyanos’tur. Değerli yazarın emin olmadığı iş bu bilgi şayet doğru ise bu takdirde Foti Kalfa, Simeon Kalfa’nın oğlu da olabilir. İş bu kısa makalemiz burada sona ererken, Foti Komnenos Kalfa hakkında, aziz dostumuzun, Rumca kaynaklardan maalesef hiçbir malumat elde edemediğini de beyan etmek istiyoruz.”¹³³

Kevork Pamukciyan’ın makalelerinde Osmanlıca kelimeleri de ağırlıklı olarak kullandığı görülür. Yazmış olduğu bir makalesinden¹³⁴ örnek verecek

¹³¹ PAMUKCİYAN, Kevork, “ Osmanlı Padişahları ve Sadrazamları Hakkında Ermenice Bir Eser” , *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III*, s.247

¹³² PAMUKCİYAN, Kevork, “Kayserili Zartaryan Ailesi ve Kevork Zartaryan Efendi” , *Tarih ve Toplum*, no: 34, ekim 1986, s.19

¹³³ PAMUKCİYAN, Kevork, “Foti Kalfa’ya Dair İki Kaynak Daha”, *Tarih ve Toplum*, no: 75, mart 1990, s.2

¹³⁴ PAMUKCİYAN, Kevork, “Divrikli Noradunkyan Ailesi ve Kapriyel Noradunkyan Efendi” , *Tarih ve Toplum*, no: 49, ocak 1998, s. 42-48

olursak sıkça kullandığı Osmanlıca kökenli kelimeler şunlardır: mümtaz, müellif, zikretmek, mezkur şahıs, müteakiben, muhakeme, mütevellî, mahiyet, teferruat, müsaade, ezcümle, nezaret, tevcih, beynelmilel, müteveffa, teşekkül, muahede, muazzam, tahsis, muhteviyat, muavin, ahfad, bizzat, bilhassa, bu meyanda kullandığı Osmanlıca kelimelerden birkaçıdır.

1.3. Anlatım Tutumu

Kevork Pamukciyan'ın makalelerinde benimsediği anlatım tutumu eleştirel olmaktan çok benimseyici ve onaylayıcı olmuştur. Ermeni bir araştırmacı olmasından dolayı Ermenilere yaklaşımı Türklerle karşılaştırılacak olursa daha pozitiftir. Ele aldığı konularda amaç hep Ermenilerle ilgili olumlu söylemlerden bahsetmek olmuştur. Oysa, Türklerle ilgili herhangi bir kusur olduğunda bunu söylemekten çekinmemiştir. Ermenileri olumlu yönleriyle ele alan makalelere örnek olarak “Kanuni Sultan Süleyman’ı Ölümünden Kurtaran Ermeni” ve “17. Yüzyıl İstanbul’unda Ermeni Asıllı Mimar ve Kalfalar” adlı iki makalesini örnek verebiliriz.

Pamukciyan, yaptığı çalışmalarda belirli bir tarih periyoduna odaklanmayıp geniş bir tarih çerçevesinde yazmıştır. Bu çerçeve miladi dönemden başlar ve öldüğü yıl olan 1996 yılına kadar devam eder. Bu zaman

aralığında iki milletin arasında olumlu ya da olumsuz birçok gelişme yaşanmıştır. Örneğin, 19. yüzyıl sonlarında başlayan Ermenilerin çeteleşme faaliyetleri ya da 20. yüzyıldaki Ermeni terörist faaliyetleri gibi. Pamukciyan bu tür siyasi olaylar hakkında yazmaktan uzak durmuştur. Ermenilerle ilgili hiçbir olumsuz faaliyetten söz etmemiştir.

Bu değerlendirmeler, her ne kadar edebiyat metninin analizi söz konusu olduğunda kullanılıyor olsa da Pamukciyan'ın eserlerini anlatım konumunu değerlendirmek açısından ele almakta yarar vardır. Çünkü yazarın kullandığı anlatım teknikleri düşüncelerimizi açıklayan önemli veriler sunmaktadır. Yukarıda bahsettiğimiz örnekler göz önünde bulundurulursa Pamukciyan'ın anlatım konumunun kişisel anlatım olduğu görülür. Gürsel Aytaç'ın bu konuyla ilgili tanımlaması şöyledir: “Kişisel anlatım konumunda anlatıcı, figürlerin arkasına gizlenmiştir, olup biteni onların gözüyle görmektedir.”¹³⁵ Yazar, bazen de olimpik konuma geçerek yorum yapıp hüküm vererek varlığını hissettirmek istemiştir. “...Ayvazovski denilince, dünyaca meşhur Ermeni asıllı Rus deniz ressamı Hovhannes veya İvan Ayvazovski hatıra gelir. Halbuki, ağabeyi Kapriyel Başpiskopos Ayvazovski de, tarih, edebiyat ve tedrisat sahasında şöhretli bir şahsiyet olmuştur...”¹³⁶

¹³⁵ AYTAÇ, Gürsel, s.70

¹³⁶ PAMUKCİYAN, Kevork, “Ayvazovski'nin Osmanlı Tarihi”, Tarih ve Toplum, no: 35, kasım 1986, s.60

1.4. Konular

Kevork Pamukciyan'ın makalelerinde hangi konuları seçtiğine dair önceki bölümde bilgi verilmiş, konu grubuna göre sınıflandırma yapılmıştı. Bu bölümde ise Pamukciyan'ın "Atatürk'ü Ermeniler de Sevmişleri", "Enver Paşa Nasıl Öldü ?" ve "Kanuni Sultan Süleyman'ı Ölümünden Kurtaran Ermeni" adlı çalışmaları konu yönünden incelenecektir.

"Atatürk'ü Ermeniler de Sevmişleri"¹³⁷ adlı çalışması Tarih ve Edebiyat Mecmuası'nda yayımlanan üç sayfalık bir makaledir ve bu makale *Eşsiz kumandan ve ulu önder Atatürk* kelimeleriyle başlar. Bu çalışma içinde Atatürk, *Ebedi Şef Atatürk, Ölümsüz Ata, Büyük Önder* gibi kelimeler kullanılarak aktarılır. Burada yazar önce Atatürk'le ilgili bir anısını kaydeder ve sonra Berç Keresteciyan adlı bir Ermeni'nin Mayıs 1919'da Atatürk'e gizli bir bilgiyi ileterek Atatürk'ü ölümden kurtardığından bahseder. Bu bilgi İngiliz'lerin Mustafa Kemal'in gemisini torpilleyeceklerine dair verilmiş bir bilgidir. Bu veriyi Cemal Kutay tarafından yazılmış bir başka makaleyle de doğrulayan Pamukciyan makalesine bir başka Ermeni'nin kahramanlığıyla devam eder. Buradan da anlaşılacağı gibi konu Ermenilere dair bir övgü şeklindedir ve diğer makalelerde de bu özelliğe sıkça rastlanılır.

"Enver Paşa Nasıl Öldü ?"¹³⁸ adlı makalesinde Kevork Pamukciyan, Hayk Hayrabetyan adlı bir Ermeninin yazdığı bir makaleden alıntı yaptığını

¹³⁷ PAMUKCİYAN, Kevork, "Atatürk'ü Ermeniler de Sevmişlerdi", Tarih ve Edebiyat Mecmuası, no: 5, mayıs 1981, s. 83-85

¹³⁸ PAMUKCİYAN, Kevork, "Enver Paşa Nasıl Öldü ?", E.K.T.K., s.282-286

belirtir. Buna göre Enver Paşa'ya karşı savaşan Sovyet birliklerinin kumandanı Hagop Melkumyan'ın ifadesi şöyledir: "...Kılıçlarımız pencerelerin önünde parladığı zaman, Enver Paşa henüz yatakta idi.Elbisesiz ve yalınayak atına binerek, dağlara doğru süratle uzaklaştı...onu Çağan Kışlası'nda yakaladık. Kanlı süngü savaşında Enver Paşa'yı öldürüp çeteyi de imha ettik...Enver Paşa suç ortağı Cemal Paşa'dan ancak on gün fazla yaşadı. 4 Ağustos 1922 tarihinde, Çağan Kışlası'nda, camiye yakın bir mevkide, Enver Paşa'nın hayatına son verdik.."

Pamukciyan Hayrabetyan'dan aktardığı bilgiden sonra Cemal Paşa'nın ölümüyle ilgili kendi düşüncelerini açıklar: "...25 Temmuz 1922'de Cemal Paşa Tiflis'te Bedros Der-Boğosyan ve Ardaşes Kevorkyan adında iki Ermeni komitacı tarafından öldürülmüşse de, iş bu cinayeti İngilizler tertip etmişlerdir..."

Pamukciyan, "Kanuni Sultan Süleyman'ı Ölümünden Kurtaran Ermeni"¹³⁹ adlı çalışmasında Ermeni araştırmacı Krikor Markaryan'ın "Osmanlı Tarihi" adlı kitabından Kanuni ile ilgili bilgiler aktarmıştır.Pamukciyan daha sonra bir diğer Ermeni araştırmacı Vahram Torkomyan'ın başka bir Ermeni araştırmacı olan Margos Natanyan'dan aldığı bilgileri aktarır. Burada Pangaltı Ermeni Mezarlığı'nın Ermenilere Kanuni Sultan tarafından verildiğini ve veriliş sebebini anlatır.Bu verilere göre Karaseferyan adlı bir Ermeni padişahı bir

¹³⁹ PAMUKCİYAN, Kevork, "Kanuni Sultan Süleyman'ı Ölümünden Kurtaran Ermeni", Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III, s.262-266

suikastten kurtarmıştır ve bunun sonucu olarak da kanuni Sultan Süleyman, Karaseferyan'ın isteği olan Ermeniler için bir mezarlık istirhamını kabul etmiştir.İlgili alıntı ekte verilmiştir. (Bkz. Ek 4)

1.5 Pamukciyan'ın Çalışmaları Hakkında Yazılanlar

M.Sabri Koz, “...*Müteferrika* dergisi de kendisini bibliyograf ve biyograf olarak tanımlayan üstadım için severek yazı verdiği yerlerden biri olmuştu...”¹⁴⁰ cümlesiyle Pamukciyan'ın kendisi için yaptığı diğer bir değerlendirmeden bahsetmektedir. Sabri Koz, yine aynı yazısında Kevork Pamukciyan'la ilgili kişisel tanıklığını şöyle belirtmektedir: “Kevork Pamukciyan çok meşgul bir insandır.Dünyanın dört bir yanından kendisine Ermeni dili, edebiyatı, tarihi, İstanbul Ermenileri ve bunların dini ve kültürel kurumlarıyla ilgili sorular soran, bilgiler isteyen bilim adamı ve araştırmacılara yardım ederek, Ermenice ve Türkçe yazılar ve kitaplar hazırlayarak değerlendirilmemiş zaman bırakmayan bir insandır. Uzun yıllar bir karınca sabrı ve azmiyle ve herhangi bir maddi karşılık beklemeden yazan, yazdıklarına telif ücreti almamayı bir alışkanlık haline getirmiş olan...çalışmalarında arşiv ve bibliyografya konularına imkanları ölçüsünde

¹⁴⁰ KOZ, M.Sabri, Bir Ermeni Derviş: Kevork Pamukciyan, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar I, İstanbul Yazıları, Yay.Haz. Osman Köker, Aras Yayıncılık, İst. 2002 s.XXXII

önem veren, bilginin onu bir rastlantı sonucu elde etmiş kişilerin zihninde hapsolup kalması yerine yazılıp yaygınlaşması gerektiği inancını taşıyan bir araştırmacıdır.”¹⁴¹

Ermeni harfli Türkçe çalışmaları için Pamukciyan’dan yardım aldığını ve bu suretle onu tanıdığını belirten Koz, 1984-85 yıllarında 8 sayı yayımlayabildiği *Halk Kültürü* dergisinde Pamukciyan’ın dört yazısını yayımladığını belirtmektedir.

Kevork Pamukciyan’dan ‘hocam’ diye bahseden Turgut Kut, 10 yıl boyunca Pamukciyan ile Ermeni Harfli Türkçe çalıştığını belirtmekte ve onunla ilgili şu görüşlere yer vermektedir. “İnsanı şaşırtan bir hafızası vardı. Biyografik konularda inanılmaz bir süratle, konuşulan kişinin doğum, ölüm tarihlerini hatırlar, mezarının bulunduğu yeri tarif ederdi. Verdiği kaynakların neredeyse sayfelerini de söylerdi. *Tarih ve Toplum* dergisinin de verimli yazarları arasındaydı.”¹⁴²

Tarih ve Toplum dergisinde bir dönem genel yayım yönetmenliği yapmış olan Fahri Aral, “...bu kültürün yaşayan unsurlarını titizlikle seçerek Türkçe’ye kazandırma görevini üstlenmiş bir aydındı Kevork Pamukciyan...”¹⁴³ diye bahsetmektedir.

¹⁴¹ KOZ, M. Sabri, A.g.m.

¹⁴² KUT, Turgut, A.g.e., s.XXVII

¹⁴³ ARAL, Fahri, A.g.e., s.XXI

Dünya Ermenileri Patriği Karekin I, "...Ermeni sivil ve dini yaşantısının, kültürünün asırlık ocağından unutulmaya yüz tutmuş simalar, İstanbul Patrikliği'nin arşivlerinden, Kevork Pamukciyan'ın araştırmacı, ayrıntılı çalışmaları sayesinde yeniden hayat buldular..."¹⁴⁴ demiştir.

Türkiye Ermenileri Patriği Mesrob II, Pamukciyan'dan şu şekilde bahsetmiştir: "Yıllar önce bir arzusunu dile getirmek üzere Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e bir mektup yazmış; Dağlık Karabağ meselesini kendince tahlil ettikten sonraysa, çözüm önerilerini Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan'a gönderdiği bir mektupla bildirmişti..."¹⁴⁵

Krikor Damadyan ise, 14 Ekim 1996'da İstanbul'daki Getronagan Lisesi'nden Yetişenler Derneğinde düzenlenen anma toplantısında yaptığı konuşmada şunları söylemiştir. "Kevork Pamukciyan edebiyat ya da tarih alanlarında yüksek okullar bitirmiş değildi. Tutkusu, bitmez tükenmez okuma sevdası, kitaplar ve elyazmaları arasındaki gezintileri onun yüksekokulları, hep sitayişle anılan monografi ve makaleleri ise diplomalarıydı adeta. Ermenilerin tarihini yazan çeşitli yazarların yolundan gider ve onların çalışma yöntemlerini benimserken, bir yandan da kendine has bir tarz geliştirdi. Bir kişi veya olay üzerine inceleme yaparken, aile tarihlerine büyük önem veriyordu..."¹⁴⁶

¹⁴⁴ KAREKİN I, A.g.e., s. XVII

¹⁴⁵ MESROB II, A.g.e., s. XX

¹⁴⁶ DAMADYAN, Krikor, A.g.e., s. XXXVIII

Kevork Pamukciyan'la ilgili yazılanlar gösteriyor ki o, ömrünü yazmaya adanmış bir araştırmacıdır. İstanbul Patrikhanesi'nde çalışıyor olmasının avantajı ile Patrikhane arşivinden sıkça yararlanmıştır. Ermeni şahısların biyografileri başlıca çalışma alanının oluşturmuştur. Kendisinden bilgi ve yardım isteyen herkese yardımcı olmaya çalıştığı onu tanıyanlar tarafından belirtilmektedir. Ermeni kaynaklarını kullanarak, Ermeni tarihinden bilgiler aktarmaktadır. Görünen o ki, tek amacı Ermeni kaynaklarını ve Ermeni şahısları araştırıp tanıtmaya çalışmaktır. Sunduğu bilgidен ziyade işaret ettiği kaynak önemlidir. Zaten onun amacı da kaynağı tanıtmak olmuştur.

Osman Köker, kendisiyle yapılan bir röportajda Pamukciyan'ın çalışmalarıyla ilgili düşüncelerini “Pamukciyan yüksek sesle ya da iddialı bir üslupla değil; ama hiçbir ayrıntıyı da kaçırmadan, not eder gibi bir üslupla, aslında bu topraklarda bir zamanlar Ermenilerin de yaşadığını, tarih boyunca görülen ilerlemeye onların da katkısının bulunduğunu kanıtlarıyla aktarıyor...”¹⁴⁷ şeklinde belirtmektedir.

İlber Ortaylı, Pamukciyan hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmektedir. “...Türkiye’de nadir rastlanan, yazmaya doyamayan bir okumuş adamdı. Her zaman için mütevazı, son derece de etiketle riayet eden ve mümkün mertebe

¹⁴⁷ KÜRKÇÜOĞLU, Feza, Ermeni ve Türk Kùltürlerini Buluşturan Araştırmacı, Kevork Pamukciyan, Popùler Tarih Dergisi, Ağustos 2003, s.89

güler yüzlü biriydi. Bu şehirde artık göremediğimiz efendilerdendi... Kevork Pamukciyan üstadı ben de birçok yaşıtım gibi Reşad Ekrem Koçu'nun "İstanbul Ansiklopedisi"nin sahifelerinden tanıdım. Bu ansiklopedinin sahifelerinde onun kaleme aldığı Ermeni ünlülerinin portrelerinin, ciddi biyografik araştırmalara dayandığı ilk bakışta anlaşılır. Söylentileri belgeyle sınıyordu; abartma veya yerme gibi amatörler has ayarsızlıktan uzak bir üslubu vardı...Bıkıp usanmadan, İstanbul semtlerindeki Ermeniler, Ermeni sanatkar, bilgin, devlet adamı ve uzmanlar hakkında not topladı ve neşretti.

Bunları okuduğu zaman herkesin Osmanlı Ermenileri hakkında derin bilgi edineceği, en azından itidalli bir yorum sahibi olacağı açıktır... Kevork bey dilini çok iyi bilirdi; dinine de bağlıydı. Zaten patrikhaneye hayatını vakfetmesi bunu gösterir. Ama Türk edebiyatına ve diline de bağlılığı yazdıkları ile ortadadır.”¹⁴⁸

Ohannik Agopcan, Pamukciyan’la ilgili “Hankutzyal Kevork Pamukciyan bizlere çok değerli araştırmaları ile güzel eserler verdi.Aras yayımevinin bu 4 serilik Pamukciyan eserlerinden derlemeleri edebiyat ve tarihimiz için büyük bir değer.”¹⁴⁹ Sözleriyle onun hakkındaki görüşlerini dile getirmiştir.

¹⁴⁸ ORTAYLI, İlber, “İstanbul’un Efendi Hemşehrisi”, Milliyet, 15 Haziran, 2003

¹⁴⁹ AGOPCAN, Ohannik, “Kevork Pamukciyan ve Aras Yayımevi”www.arasyayincilik.com/

Sarkis Seropyan ise bir makalesinde Pamukciyan'ı “arşiv kurdu”¹⁵⁰ olarak tanımlamıştır. Bunlardan başka Kevork Pamukciyan ve eserleriyle ilgili tanıtım yazıları yazmış olan Murat Bebiroğlu, Ayda Uyar, Haluk Dursun, Şennur Sezer gibi araştırmacılar da Pamukciyanla ilgili görüş belirtmişlerdir.¹⁵¹

¹⁵⁰ SEROPYAN, Sarkis, “Hay-Poşalar”, Tarih ve Toplum, Ekim 2000, sayı 202, s.23

¹⁵¹ Bu konuyla ilgili www.arasvayincilik.com/ adresinden bilgi alınabilir.

BEŞİNCİ BÖLÜM
TARİH EKSENİNDE KEVORK PAMUKCİYAN

1- TARİH VE YEREL TARİHÇİLİK KAVRAMLARI

1.1 Tarihin Tanımlanması

Tarih, geçmiş olayları bugünün şartlarıyla inceler ve anlamlandırır. Geçmiş zamanı yaşanmakta olan zamana taşır. Tarihçi ise tarihin araştırma metotlarını kullanıp edindiği belgelerle bilgiye ulaşır. Tarihçi için belge yazılı bir metinden başka materyaller de olabilir. Araştırılan konuyla ilgili ele geçen her veri belge niteliğindedir. Bu bazen bir giysi parçası ya da kırık bir süs eşyası da olabilir.

Kısaca tarih geçmişi bugüne taşıyıp, dünün olgularıyla bu günün olgularını değerlendirip bir sonuca varma çabasıdır. Tarihçi olma yolundaki aşamalarda ilk şart tarihi bilmek, tarihçi olmaya hazırlık yapmak, tarihle ilişkili ve ona yardımcı bilimleri bilmek gelir. Diğer bir aşama ise tarihi bilgilerin kaynaklarına inmek ve bilgilerin doğruluklarının eleştirisini yapmak ve bir sonuca varmaktır.

Tarih, geçmişi günümüze taşıyan; zaman-mekan- insan kavramlarını siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, etik ve teknik açıdan ele alıp; dün- bugün- yarın çerçevesinde inceleyip aktaran bir sosyal bilimdir. Bu konuda İlhan Tekeli şöyle bir görüş belirtir. “Tarihin kendisi için seçtiği temel ilgi alanı insanlığın ilk alet kullanan primattan başlayarak günümüze kadar nasıl değiştiğidir. Bu

gelişim içinde çeşitli toplumların nasıl farklılaştığını, bir toplum biçiminin diğerine nasıl dönüştüğünü, yada dönüşemeyişinin nedenlerini araştırır.Bu ilgi alanı mikrodan makroya, bölgeselden uluslararasına kadar uzanan değişik ölçeklerde kavramaya çalışır.”¹⁵²

“Günümüz tarihçisi, incelediği konu ve sahanın hususiyetlerini kavramak ve onları ifade edebilmek için yeni kavramlar geliştirme üzerine zihniyetler, iktisadi öğeler, sosyal hareketlilik gibi yeni kavramlarla meselelere açıklık getirme uğraşısı içindedir.”¹⁵³ şeklinde görüş bildiren Bahaeddin Yediyıldız tarihçinin uğraşısıyla ilgili görüşe açıklık getirir.

Tarih bilincinin günün algılanması, geçmişin yorumu ve geleceğin beklentilerini içeren bir kurgu olarak tanımlanmasının, doğrudan insanın nitelikleriyle ilişkili olduğunu görürüz.Diğer canlıların tarih bilincinden söz edilemeyişi de bu nedenledir.İnsan zihninin en önemli özelliklerinden biri sembolleştirme kapasitesidir. Sembolleştiren insan, dili oluşturabilmekte, yazıyı geliştirebilmekte ve bu yolla da deneyimlerini karşısındakine ve gelecekteki nesillere aktarabilmektedir.Yani söylencelere yada yazıya dayanarak bir tarih oluşturabilmektedir.İnsanın ikinci özelliği de, sürekli olarak yaptıkları üzerinde düşünmesidir.İnsanın bu iki özelliği, onun bir tarih bilinci

¹⁵² TEKELİ, İlhan, Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek, Dost Kitapevi Yayınları, 1998, Ankara, s.33

¹⁵³ YEDİYILDIZ, Bahaeddin, Çağdaş Tarihçilik, Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolektumu, Elazığ, 1990, s.25

geliştirmesine olanak vermektedir.Bu özelliklerin, insanın kendisini bir zaman boyutunun sürekli akışı içinde görmesini sağladığı söylenebilir.¹⁵⁴

İnsanın akıp gidişini değerlendirdiği zamanı ikiye ayırmakta yarar vardır.Bunlardan birincisi, insanın doğumundan ölümüne kadar geçen süreyi kapsayan mikro zamandır.İkincisi ise, insan soyunun dünyadaki varlığı boyunca akıp giden makro zamandır.Bir insanın vaziyet alışlarını ve eylemlerini yönlendirirken kaçamayacağı zaman akışı, mikro zaman akışıdır.Oysa insanın kendisini makro zaman akışı içinde konumlandırmaktan kaçınmasının olanaklı olduğu düşünülebilir.Kişi eğer tarihi öğrenmezse, bu zaman akışı içine kendisini yerleştirmemiş olur. Gerçekte biz tarih bilincinden söz ettiğimizde ve tarih bilincine olumluluklar yüklediğimizde, bireyin kendisini bu makro zaman içine yerleştirmesinden söz ediyoruz .Modernitenin ilerlemeci tarihi, temelde bu makro zamanın tarihidir.¹⁵⁵

Tarihçi, geçmişten bugüne uzanan makro zaman içine kendi yaşadığı mikro zamanı da yerleştirerek veya onu çalışma kapsamında bırakarak her iki şekilde de çalışmasına devam edebilir.Bu iki durumda da tarihçi her iki zamana ve çevreye uyum sağlamış olmalıdır.

¹⁵⁴ TEKELİ, İlhan, *Yaratıcı ve Çağdaş Bir Tarih Eğitimi İçin. Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2002, s.10-11*

¹⁵⁵ TEKELİ, İlhan, a.g.e., s. 11

Ancak, tarihçi çevresindeki dünyaya ne kadar uyum sağlamış olursa olsun, yerine getirilmesi istenen ve birbirleriyle çelişen iki misyon arasında sıkışmıştır. Bir yandan, kendisini, toplumun zihnindeki mitoslardan ve kolektif hafızadaki deformasyondan korumak, böylece her ikisi de kanıtlarla ve mantıkla desteklenen bu unsurları gizemlerini bozan bir söylemle yan yana getirmek zorundadır. Öte yandan da , bilgiyi oluşturan ve yayan bir kişi olarak, tarihsel bilincin ve aynı çağda birlikte yaşadığı insanların belleğinin oluşmasına katkıda bulunmak durumundadır. Başka bir anlatımla, toplumsal aktör kimliği ile araştırmacı kimliği iç içedir.¹⁵⁶

Tarih yazıcılığının yapılanması için iki temel ölçütün kabulü zorunludur. Bu ölçütlerden ilki, kaynaklar ve başvurusal gerçeklik arasında, işareti göndermeler olan uygun ve açıklayıcı bir ilişki; ikincisi de kontrollü bir bilimsel yöntemle edinilmiş ve bir iletişim ve anlaşılabilirlik mantığı izlemek suretiyle nesnesine uygun olan bilgidir. Bu nedenlerledir ki, tarihçinin kendi özel alanında yerine getirdiği sorumluluk iki şarta bağlıdır. Her şeyden önce, siyasi yada entelektüel, sosyal veya mali açıdan bağımsızlık; bu özgürlüğün zorunlu unsurudur. İkinci koşul da, tarih disiplinin yasalarına son derece vicdani ve titiz bir saygıdır; ki bu da doğruluğun zorunlu bir gereğidir.¹⁵⁷

¹⁵⁶ BEDARİDA, François, Tarihsel Pratik ve Sorumluluk, Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2001, s.10

¹⁵⁷ BEDARİDA, François, a.g.m., s. 11

Tarihin tanımı, tarihçinin görevi ve sorumluluğu gibi konularda Bahaeddin Yediyıldız, İlhan Tekeli ve François Bedarida'nın görüşleriyle bu konulara açıklık getirdikten sonra son zamanlarda tarih biliminin bir dalı olarak değer bulan yerel tarihçilik kavramını tanımlamaya çalışalım.

1.2 Yerel Tarihçiliğin Tanımlanması

Sosyal tarihten kültürel tarihe, ekonomik tarihten siyasi tarihe kadar bütün araştırma yollarının zaman zaman birbirleriyle iç içe bazen de birbirlerini takip eder bir biçimde bir çalışma metodu oluşturması yerel tarihin çalışma çizgisini belirler. Yani başımızdaki tarih ve kent tarihçiliği tanımlamalarını da içine alan yerel tarihçilik, belirli bir bölge odak alınarak yapılan çalışmalar bütünüdür. Bu çalışmalar bir bütünün parçaları gibidir.

Bu konuyla ilgili tanımlamalarda baş vurulacak ilk isim Esra Danacıoğlu*’ olacaktır. Danacıoğlu’na göre: “...Yerel tarih dediğimizde öncelikle sınırları belli bir coğrafi alan, mekansal bir sabitliği kastediyoruz ; yerel tarih, tarihin bir fiziğe kavuştuğu bir alan, ama bu yerelin tanımının bir parçası. Çünkü mekan tek başına pasif bir cüz; dolayısıyla yerel tarih iki temel cüzün, yani insanın ve mekanın bir araya geldiği bir bütünlüğü ifade ediyor. Ancak tanımımız bu haliyle de “yerel tarih” dediğimiz araştırma alanı ile bütünüyle örtüşmüyor, daha doğrusu bu tanım ziyadesiyle kapsamlı, çünkü insan ve mekan bir arada

*Doç. Dr. Esra Danacıoğlu , (Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü, Öğretim Üyesi)

kullanıldığında her türlü değişimin temelini oluşturuyor. Bir adım daha ileri giderek yerel tarihi, insan ve mekanın bir siyasal iktidar odağının taşrasında buluşması biçiminde tanımlamak mümkün... Aslında ne yerel tarih ne de kent tarihçiliği ve ne de yanı başımızdaki tarih kendisine ait özgün bir analiz veya metoda sahip.Zira tüm bunlar, tarihçiliğin farklı perspektiflerinin bir mekana bir yerleşim birimine adapte edilmesidir.”¹⁵⁸

Tarihçi Christoph K. Neumann, yerel tarihçilik yapılan bir ülkeyi şöyle tanımlıyor: “...Böyle bir ülkede yerel tarihçilik hemen hemen her kesimden insanlarca yapılan bir şeydir.Ev kadını da, öğretmen de, emekli öğretmen de, subay da öğrenci ve papazlar da yerel tarihçilik yapar...”¹⁵⁹

Tarihçi Lucien Febvre’in şu sözleri yerel tarih çalışmalarının amacını ve gidebileceği son noktayı anlatmaktadır. “Kuşkusuz tarih yazılı belgelerle yapılır.Ama yazılı belgeler yoksa, onlarsız da yapılabilir ve yapılmalıdır.Balı alınacak her zamanki çiçeklerin yokluğunda, tarihçinin zengin buluşları içinde ne varsa hepsi kullanılarak yapılmalıdır.Sözlerle de tarih yapılabilir.Resimlerle de.Toprak parçasıyla da, çatı kiremitiyle de.Tarla biçimleri ve yaban otlarla da.Ay tutulmasıyla da, at yularıyla da...”¹⁶⁰ Dursun Yıldırım’a göre “Her nesne sahip olduğu metin ölçüsünde bir anlama, bir anlaşılabilirliğe, bir

¹⁵⁸ DANACIOĞLU, Esra, “Geçmişin İzleri” , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul ,2001.s.6

¹⁵⁹ CARR: E.H, J. FONTANA, Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, İmge Kitabevi. Ankara, 1992, s.41

¹⁶⁰ A.g.e., s.39

okunabilirliğe imkan verir.”¹⁶¹ Sonuç olarak tüm kültürel yapılar ve nesneler bir metin gibi algılanmalı ve tarihe katkısı bu açıdan değerlendirilmelidir.

Sözlü tarih, yazılı olmayan bilgilerle de tarih yapılabileceği fikridir. Tek başına bir teknik değildir. Diğer tekniklerin işe yaramadığı yerlerde kullanılır ama diğerleriyle kullanılırsa daha yararlı olur. Sözlü tarihin erişebileceği kadar bir tarihle uğraşmak son derece sınırlıdır.¹⁶² İlber Ortaylı’ya göre bu sözlü malzemeler “Kamuoyunu oluşturan araçlar arasında dedikodu kadar, meddah hikayeleri, kıssahanların anlattıkları menkıbeler, halk şairlerinin destanları, şüphesiz ki toplumsal hayatın yazılı belgeler dışında kalan yönlerini, çeşitli grupların kanaatlerini anlamak bakımından önemli malzeme teşkil ederler.”¹⁶³ Thompson’ın bu konudaki tanımlamaları şöyledir: “Sözlü tarih insanlar etrafında kurulmuş bir tarih türüdür. Tarihin içine hayatı sokar, kapsamını genişletir. Kahramanlarını sadece liderler arasından değil, çoğunluğu oluşturan ve o ana kadar bilinmeyen insanlar arasından da seçer...”¹⁶⁴

Tarihçi Stephen Caunce’ye göre, “...Sözlü tarih, kaynak olarak kişisel anıların kullanımı üzerine kuruludur. Bu kaynaklar temel alınarak , tarihçilerin genelde dayandıkları belgeleri tamamlayıcı ve alternatif bir tarih

¹⁶¹ YILDIRIM, Dursun, “Türk Sözel Kültüründe Süreklilik”, Osmanlı Hanedanlığı döneminden Cumhuriyete, Türkbilig, Nisan, 2000, Ankara, s.1

¹⁶² KOCABAŞOĞLU, Uygur, “Methodology in History”, Yüksek Lisans Ders Notları, 2002, odtü, Ankara

¹⁶³ ORTAYLI, İlber, Osmanlı İmparatorluğu’nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Makaleler I, “Osmanlı Toplumunda Yönetici Sınıf Hakkında Kamuoyu’nun Oluşumuna Bir Örnek; Menakıb-ı Mahmud Paşa-i Veli”, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000

¹⁶⁴ THOMPSON, Paul, Geçmişin Sesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.18

oluşturulur...Yerel tarihin son zamanlarda büyük bir gelişme göstermesinin arkasında, her ailenin ve her mekanın kendi tarihi olduğu ve bu tarihin, sunacağı detaylı bilgilerle daha kapsamlı çalışmalara katkıda bulunacağı fikri gizlidir.Yaşam, çoğunlukla, çeşitli grupların ve toplulukların bir parçası olarak yerel sınırlar içinde yaşanır.İçinde yaşadığımız toplumun ve ekonominin şekillenmesinde her birey bir rol oynamıştır.”¹⁶⁵

Tarihi anlamak, tarihçi olmak bir çok konuda bilgili olmayı gerektirir. Bir tarihçi tarihle ilişkili bilimler olan sosyoloji, psikoloji, coğrafya, ekonomi gibi bilimlerden ve tarihe yardımcı olan filoloji, toponomi, epigrafi gibi bilimlerden yardım almayı bilmelidir.

Tarih nedir sorusu artık cevabını bulmuştur.Tarih bilimi tanımlanmış, dayandığı ilkeler belirlenmiş ve tarihçinin görevleri ve sorumluluğu bir temele oturtulmuştur.Özellikle de II.Dünya Savaşından sonra artık post modern tarihçilikten söz edilir olmuştur. Bu yaklaşımla tarih için yeni çalışma alanları doğmuştur.Bunlardan biri de yukarıdaki satırlarda ünlü tarihçilerden ve araştırmacılardan yapılan alıntılarla açıklamaya çalışılan *yerel tarihçilik* adlı koldur. Günümüz tarihçiliğinin gelişmekte olan bu dalı da belirli bir bölgeyi kendine amaç edinen yerel çalışmalardır. Bu konuda Türkiye Ekonomik ve Tarihsel Toplum Vakfı'nın çalışmaları devam etmektedir. Geçmiş bugüne taşımakta bir yol olan yerel çalışmalar seçilen bir bölgenin tarihinin

¹⁶⁵ CAUNCE, Stephen, Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001

araştırılmasıdır. Kevork Pamukciyan nesnel kültür, yazılı belge ve sözlü tarih yardımıyla Ermeni kültür mirasına, Ermeni kolektif belleğine mal etmiştir.

Yazılarına 1940'lı yıllarda başlamış olan Ermeni araştırmacı Kevork Pamukciyan'ın tarih eğitimi almamış, hatta lise eğitimini yarıda bırakmış olduğu düşünülürse ve yaptığı çalışmalar göz önünde bulundurulursa bir tarihçi olarak nitelenemeyeceği ortadadır. Kendisini tarihçi olarak nitelediği hiçbir çalışması bulunmamaktadır.

Pamukciyan eserlerinde bilgi edinme kaynağı olarak tarihin bilgi edinme kaynaklarından bir kısmını kullanmıştır. Manevi kalıntılar diye nitelediğimiz, dil, adet ve geleneklerden; eğitimle ilgili olarak okullardan, dini hayatla ilgili olarak kiliselerden, sosyal hayatla ilgili olarak hastanelerden, çeşmelerden ve İstanbul'da yaşamış Ermeni ailelerinden; edebi ürün olarak şiir ve çevirilerden, sözlü haber olarak sözlü bilgilerden, şecereleden, biyografilerden, hatıra ve seyahatnamelerden yararlanmıştır. Daha sonra da Ermeni kaynaklarından ulaştığı bu bilgileri kaleme alıp yazmıştır.

Pamukciyan, yazma aşamasına geldiğinde takip ettiği yol Ermeni araştırmacı ve tarihçilerin çevirilerini kendi gözlemleriyle harmanlayıp Ermeni toplumsal sürekliliğini sağlamak amacıyla yazma çabasına düşme

şeklinde dir. Çevirilerden sonra en çok kullandığı bilgi kaynağı sözlü aktarımları aktarmaktır.

Sözlü aktarım insanın kendini ve birbirini daha iyi anlaması için bir yoldur ve olaylara içerden bakmayı sağlar. Yaşamı anlamlandırma çabasındaki Pamukciyan için Türkiye'nin çok kültürlü mirası içinde bir Ermeni ulusunun varlığını zaman ve mekan ekseninde aktarmak bize resmi tarih ile gündelik yaşam arasındaki bağlantıyı kurma şansı verir. Kevork Pamukciyan'ın yazdığı günlük yaşam gerçeklerini ve kurmacasını resmi tarihin gerçekleriyle yüzleştirsek, iki çalışmanın birbirini desteklediğini görürüz. Az vergi ödeme çabasıyla kayıtlara geçirilen bir malın gerçek değerini öğrenmede belgenin bize yapmadığı desteği bu sözlü belge yapar. Doğru ve yerinde kullanılan sözlü veriler gerçeklere ulaşmada bize yardımcı olabilir.

“Kişisel hafızanın birbirinden farklı ama eşit derecede yararlı pek çok anıdan oluşmasına benzer biçimde tarih de çok sayıda farklı unsurdan oluşur...William Shakespeare'in 'her insanın hayatında bir tarih vardır' gözlemi, bakkallar ve başkanlar için de aynı derecede doğrudur.Başkanın etkisi mutlaka daha kapsamlı olacaktır, ama bakkalın torunları, komşuları ve müşterileri muhtemelen başkandan çok bakkaldan etkileneceklerdir...”¹⁶⁶ dediği satırlarda olduğu gibi Pamukciyan'ın çalışmaları da büyük ölçüde kendi

¹⁶⁶ KYVIG ,David E.; MYRON A. Marty, Yanıbaşımızdaki Tarih, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s.4

hayatındaki tarihi içerir. Yakınlarından aktardığı anılar ve kendi anıları Pamukciyan'ın yararlandığı kendi tarihidir. Kulis dergisinde yayımlanan bir makalesini¹⁶⁷ tamamen babasının anılarına dayanarak yazmıştır.

Yerel tarihçilik bağlamında yapılan çalışmalara her meslekten, her yaştan, her eğitim grubundan kişiler katılabilmektedir. Bu girişim sadece tarihçileri kapsayan bir çaba değildir. Araştırmaya gönül vermiş, yaşadığı yerin tarihini merak eden, incelemek isteyen herkes yerel tarihçilik adına bir çalışma yürütebilmektedir.

Bu tezin hazırlanması aşamasında Kevork Pamukciyan'ın yazdığı tüm Türkçe makaleler değerlendirmeye alındı. Yaklaşık olarak 28 süreli yayında yayımlanmış 1956'dan itibaren yazdığı makaleleri ve üç ansiklopedide yayımlanan 370 yazısının incelenmesi sonucu ortaya çıkan tablo Pamukciyan'ın tarih verilerini, çalışmalarında bir edebiyat öznesi olarak kullandığını gösterir. Bu demek oluyor ki Kevork Pamukciyan tarihle ilgilenmiştir; tarih kitaplarını tarihi belgeleri ve tarihçilerin yazdıklarını izah için referans göstermiştir ama tarihin metotlarını kullanarak tarihçi sıfatını alacak çalışmalara imza atamamıştır.

¹⁶⁷ PAMUKCİYAN, Kevork. "Hankutsyal Horis Huşeren Pinçig mı –II. Mas- Dzinintyan Harüramyagin yev Mahvan Yerrort Darelitsin Artiv", Kulis, 1974, sayı 661, s. 10-11

Patrikhane kütüphanesi arşivlerinden yararlanmış ve arşiv çalışması yapmış olmasına rağmen toplumların geçmişleriyle ilişki kurmasını sağlamakta en önemli araç olan tarih bilimini bir neden sonuç ilişkisi içerisinde sunamamıştır.

Pamukciyan'ın elinde belge olabilir.Ama belge tek başına her şey değildir. Araştırma yaparken belgelere temkinli yaklaşmak gerekir. Geçmişte olan her şey kesin olarak belgelere dayandırılmaz, işte bu gibi durumlarda tarihçilik devreye girer. Oysaki o, sadece transkripsiyon çalışmaları ve çeviriler yapmış ve bu çevirileri bir düzene koyarak yazılı materyaller oluşturmuştur.Bu yazılı metinler de bazen Ermenice veya Türkçe bir gazetede ya da bir dergide yerini almıştır.

Kevork Pamukciyan yaşadığı dönemi bilme merakıyla, yaşadığı çevreyi ve özellikle de mensubu olduğu Ermeni milletini odak almıştır. Yaptığı çalışmaları yerel tarihçilik bağlamında bir çerçeveye oturtmak mümkündür.

Yerel tarihçiliğin kullandığı araçlardan sözlü tarihçiliği, aile soy ağaçlarını ve kent tarihçiliğini araştırma alanına dahil etmesi bir tarihçi olmasa da bir araştırmacı olarak çalışmalarının bu çizgide incelenmesini sağlamaktır. Ermenice'den yaptığı çevirilerle ülke içindeki Ermeni'lere hizmet eden bir

yapıda çalışmaktadır. Yaptığı şecere çalışmalarıyla da Ermenilerin kökenlerini geçmişe dayandırmakla gurur duyan bir yapıda çalışmaktadır.

Bir birey olarak Kevork Pamukciyan yaşadığı zamanı ve mekanı yaşanmış olan zaman ve mekanla birleştirmiştir. İçinde yaşadığı toplumun zaman ve mekanını daha önce yaşanmış olanla aynı alana taşımayı amaçlamıştır. Sınırları açıkça belirtilmemiş bir zaman aralığı vardır. Aktarılan olaylar 15. yüzyıldan 20.yüzyıla varan geniş bir alan serpiştirilmiştir.Ama mekan genelde İstanbul ve yakın çevresidir.

Kevork Pamukciyan eğitimini yarıda bırakmış bir araştırma gönüllüsü olarak yazdıklarıyla yerel tarihçilik kapsamında incelenebilir. Yazın dili ve metotlarıyla, hatta bir metodunun olmamasıyla düşünülürse Kevork Pamukciyan ne bir edebiyatçı ne de bir tarihçidir. O, kırk yıla yakın bir süre Ermeni edebiyatçı, tarihçi ve araştırmacılarının yazdıklarını Türkçe'ye çevirerek Ermeni tarihini ve kültürünü gelecek kuşaklara aktarma hedefini gütmüş bir Ermeni araştırmacıdır. “Bir dönemi kalın çizgilerle çizmektense içini dolduran ince gölgelerin izini sürmek.”¹⁶⁸ tir Kevork Pamukciyan'ın yaptığı.

¹⁶⁸ NEYZİ, Leyla, İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak, Sözlü Tarih, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.2

SONSÖZ

Yaşadığı bölgedeki Ermeni nüfusunu, Ermeni sanatçıları, tarihçileri ve Ermeni halkını yazılarında konu almak ilk hedefi olmuştur Kevork Pamukciyan'ın. Kendi gözlemleri, yakınlarının anıları ve yaptığı çevirilerle de bunu örneklendirmiştir.

Pamukciyan, yaptığı araştırmalarda hem kendi fikirlerini hem kaynakları aktarmıştır. Kendi yakın olduğu, bildiği, tanıdığı kaynakları kullanarak hem söze hem de belgelere dayanan bilgiler vermiştir. Sözlü tarihin malzemesini kendine malzeme yapmıştır. Yazılarında fazla yorum yapmamasına rağmen yapılan yorumlara yer vermiştir. Buna örnek olarak Türkçe ve Ermenice gazetelerden yararlanmasını gösterebiliriz. Kullandığı kaynakların dili ağırlıklı olarak Ermenice'dir.

Yaptığı çalışmalarla yanı başındaki tarihi araştıran ve bir kent tarihçisi titizliğiyle çalışan Pamukciyan sözlü tarih, kent tarihçiliği ve yerel tarihçilik çerçevesinde Ermeni kaynaklarını Türk tarihine tanıtmış bir Ermeni vatandaşıdır.

Sonuç olarak, Kevork Pamukciyan İstanbul'da doğmuş, İstanbul'da yaşamış ve bu kentte hayatını kaybetmiş; 20.yüzyılın İstanbul'unda yaptığı çalışmalarla iz bırakmaya çalışmış bir Ermeni araştırmacıdır.

SONUÇ

“Bir Ermeni Araştırmacı, Kevork Pamukciyan” adlı bu tezde, Ermeni kaynaklarını Türk tarihine tanıtan bir Ermeni araştırmacının hayatı ve eserleri verilmeye çalışılmıştır. Türkçe eserlerinin tümü gözden geçirilmiş, Ermenice eserlerinin sadece birkaçına ulaşılabilmektedir.

20. yüzyılda yaşamış, Ermenice ve Türkçe çalışmalar yapmış olan araştırmacı zaman zaman tarihçi, edebiyatçı ve çevirmen kimlikleriyle anılmıştır. Tarihin kaynaklarını kullanıyor olmak tarihçilik, edebi verileri kullanıyor olmak edebiyatçılık değildir. Çeviri ise çeviri bilim başlığıyla edebiyat bilimi içinde incelenebilecek ayrı bir daldır. Bu tezde tarihin, edebiyatın ve çeviri bilimin tanımlamaları yapılmış ve bilimsel metotlarından söz edilmiştir. Kevork Pamukciyan’ın çalışmaları bu üç alanda değerlendirilmiş ve Pamukciyan’ın bir tarihçi, edebiyatçı ya da bir çevirmen olmadığı görülmüştür.

Pamukciyan’ın çalışmalarında kullandığı kaynağa ulaşma metotları, bilgiyi aktarma şekli ve araştırmalarının tarzı tarih bilimi içinde bir alan olan yerel tarihçilik çerçevesinde incelenmiş ve Pamukciyan’ın yerel tarihçilik çerçevesinde çalışmalar yapmış olan bir araştırmacı olduğu sonucuna varılmıştır.

SUMMARY

In the master thesis named “Bir Ermeni Araştırmacı, Kevork Pamukciyan” life and writings of Pamukciyan who is a researcher that introduced the Armenian historical sources to Turkish history are tried to be presented. All of the Turkish studies of him are glanced, but only few Armenian studies are reached.

He lived in 20 th century and make some studies using with Armenian and Turkish, sometimes he is called as a historian and sometimes also as a literary man and also translator. To be used historical sources is not admitted like historians and able to use literary materials is not show that he is in a literary world. Translations is an another scientific sphere icluded in literature. In this thesis, history, literature and translation and their methods are defined. Pamukciyan’s works are examined carefully in the light of these three matters and in conclusion, he is not a historian, a literary man or a translator.

In the studies of Pamukciyan it is seen that the methods of to clarify the source, the type of the explain the knowledge and his style of study are gone over in a local history and decided that he is a researcher.

BİBLİYOGRAFYA

Kitaplar

AND, Metin, 16.yüzyılda İstanbul, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, Sayı: 59, Akbank Kültür Yayınları Basımevi, İstanbul, 1993

ATUF, Nafi, Türk Maarif Tarihi, Birinci Kitap, Ankara, 1930

AYTAÇ, Gürsel, Genel Edebiyat Bilimi, Papirüs Yayınevi, İstanbul, 1999

BEDARİDA, François, Tarihsel Pratik ve Sorumluluk, Tarihçinin Toplumsal Sorumluluğu, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2001

CARR. E.H.; J. Fontana, Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık, İmge Kitabevi, Ankara, 1992

CAUNCE, Stephen, Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2001

DANACIOĞLU, Esra ,Geçmişin İzleri; Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz , Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul ,2001

DAVID E. Kyvig; Myron A. Marty, Yanıbaşımızdaki Tarih, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000

ERGİN, Osman, Türk Maarif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul, 1977

FREELY, J., City Guide İstanbul, A and C Black Publishers, London 2000

KARACA, Birsen, Ermeni Edebiyatı Seçkisi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001

KARAL, Enver Ziya, Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus sayımı 1831, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara, 1943

KARPAT, Kemal H, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul, 2003

NEYZİ, Leyla, İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak, Sözlü Tarih, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999

ORTAYLI, İlber, Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim, Turhan Kitabevi, Ankara, 2000

PAMUKCİYAN, Kevork, İstanbul Yazıları , Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.I , Yay.Haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002

PAMUKCİYAN, Kevork, Ermeni Harfli Türkçe Metinler, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.II , Yay.Haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002

PAMUKCİYAN, Kevork, Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c.III. ,Yay.Haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003

PAMUKCİYAN, Kevork, Biyografileriyle Ermeniler, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, c. IV, Yay.Haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003

RASİM, Ahmed, Şehir Mektupları, 1-2, İstanbul, 1992

TEKELİ, İlhan, Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara, 1998

TEKELİ, İlhan, Yaratıcı ve Çağdaş Bir Tarih Eğitimi İçin. Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2002

THOMPSON, Paul, Geçmişin Sesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999

TİMUR, Taner, Sürüden Ayrılanlar, İmge Kitabevi, 2000

YARMAN, Arsen, Osmanlı Sağlık Hizmetinde Ermeniler ve Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Tarihi, Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi Vakfı, 2001

Makaleler

AGOPCAN, Ohannik, “Kevork Pamukciyan ve Aras Yayınevi”
www.arasyayincilik.com/

APRAHAMYAN, Garo, “Kevork Pamukciyan’ın Ermenice Eserleri”,
E.K.T.K. IV, Yay.Haz.:Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2003

AKBAYAR, Nuri, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu”,
Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi 5, İletişim Yayınları,
İstanbul, 1985

DANACIOĞLU, Esra, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Board Okulları
ve Ermeniler” , Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, ,c. 3, 9 Eylül
Üniv. Basımevi, İzmir, 2000

ENGİNÜN , İnci “Sanatçı ve Deprem”, Türk Kültürü Araştırmaları,
Ankara ,2001

ERCAN, Yavuz: “Osmanlı Devletinde Müslüman Olmayan Topluluklar”,
Türkler Cilt 10, Ankara, 2002

ERYILMAZ, Bilal, “Osmanlı Devleti’nde Farklılıklara ve Hoşgörüye
Kavramsal bir Yaklaşım”, Türkler Cilt 10, Ankara, 2002

FİKRET,Tevfik, “Rübab-ı Şikeste”, hzl.Asım Bezirci, İstanbul, Can
Yayınları, 1984

GREİFENHORST, Friedrich von Kraelitz, “Ermeni Harfleriyle Türkçe
Hakkında Araştırmalar”, Kebikeç, sayı 4, Ankara,1994

KARACA, Birsen, “Ermeniceden Türkçeye Yapılan Çevirilerde Karşılaşılan
Transkripsiyon ve Transliterasyon Sorunu”, Folklor/Edebiyat, 2004/2

KARACA, Birsen, “19. Yüzyılın sonunda 20. yüzyılın ilk yıllarında Ermeni
Edebiyatının Gelişmesi Yönündeki Çalışmalar”, Ders Notları, Ankara, 2004

KOCABAŞOĞLU, Uygur, “Methodology in History”, Yüksek Lisans
Ders Notları, ODTÜ, Ankara, 2002

KOPTAŞ, Rober, “Ermeni Harfleriyle Türkçe”, E.K.T.K. II, İstanbul, 2002

KOZ, M.Sabri, “Bir Ermeni Derviş: Kevork Pamukciyan”, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar I, İstanbul Yazıları, Yay.Haz. Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2002

KUBAN, Doğan, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, , “SİNAN (Mimar)”, cilt 6, İstanbul, 1986

KÜÇÜK, Cevdet, “Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

KÜRKÇÜOĞLU, Feza, “Ermeni ve Türk Kültürlerini Buluşturan Araştırmacı”, Kevork Pamukciyan, Popüler Tarih Dergisi, Ağustos 2003

ORTAYLI, İlber, “İstanbul’un Efendi Hemşehrisi”, Milliyet, 15 Haziran, 2003

ORTAYLI, İlber: “Osmanlı İmparatorluğunda Millet”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

ÖZTELLİ, Cahit, “Uyan Padişahım”, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976

PAMUKCİYAN, Kevork, “Hankutsyal Horis Huşeren Pınçig –II. Mas-Dzinintyan Harüramyagin yev Mahvan Yerrort Darelitsin Artiv”, Kulis, 1974

PAMUKCİYAN, Kevork, “Saint Joseph’teki Müslim Hocalarım”, E.K.T.K. I, İstanbul, 2002

PAMUKCİYAN, Kevork, “Matteos Tıbirı Tamparanı Yerevan Yeladz” (Matteos Tıbir’in Mezarı Bulundu), Hayasdani Goçnak, 17 Eylül 1949, cilt 49, sayı 38, s.903-904; E.K.T.K. IV, İstanbul, 2003

PAMUKCİYAN, Kevork, “Dr.Mikayel Resden ve Dokuz Dildeki Tıp Sözlüğü”, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III, İstanbul, 2003

PAMUKCİYAN, Kevork, “1855 Bursa Depremi”, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III, İstanbul, 2003

PAMUKCİYAN, Kevork, “Ünlü Hassa Ressamı Rapayel ve Eserleri”, Tarih ve Toplum, Nisan 1987

PAMUKCİYAN Kevork, “İstanbul’da Ermeniler”, E.K.T.K. I, İstanbul, 2002

PAMUKCİYAN, Kevork, “Botanist ve Dilci Armenak Bedevyan”, Tarih ve Toplum, no: 13, ocak 1985

PAMUKCİYAN, Kevork, “ Osmanlı Padişahları ve Sadrazamları Hakkında Ermenice Bir Eser”, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III, İstanbul, 2003

PAMUKCİYAN, Kevork, “Ayvazovski’nin Osmanlı Tarihi”, Tarih ve Toplum, no: 35, kasım 1986

PAMUKCİYAN Kevork, “Balıklı Ermeni Mezarlığı”, E.K.T.K. I, İstanbul, 2002

PAMUKCİYAN Kevork, “Osmanlı Döneminde İstanbul Depremleri”, E.K.T.K. I, İstanbul, 2002

PAMUKCİYAN Kevork, “Araratyan Cemiyeti”, E.K.T.K. I, İstanbul, 2002

PAMUKCİYAN, Kevork, “Birkaç Düzeltme ve Bir Rica”, Tarih ve Toplum, no.11, Kasım 1984

PAMUKCİYAN, Kevork, “Divrikli Noradunkyan Ailesi ve Kapriyel Noradunkyan Efendi”, Tarih ve Toplum, no: 49, ocak 1998

PAMUKCİYAN, Kevork, “Foti Kalfa’ya Dair İki Kaynak Daha”, Tarih ve Toplum, no: 75, mart 1990

PAMUKCİYAN, Kevork, “Kayserili Zartaryan Ailesi ve Kevork Zartaryan Efendi”, Tarih ve Toplum, no: 34, ekim 1986

PAMUKCİYAN, Kevork, “Atatürk’ü Ermeniler de Sevmişlerdi”, Tarih ve Edebiyat Mecmuası, no: 5, mayıs 1981

PAMUKCİYAN, Kevork, “ Enver Paşa Nasıl Öldü ?” , E.K.T.K III, İstanbul, 2003

PAMUKCİYAN, Kevork, “Kanuni Sultan Süleyman’ı Ölümünden Kurtaran Ermeni”, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar III, İstanbul, 2003

SAKAOĞLU, Necdet, “Hassa Mimarları Ocağı” Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi , cilt 4

SEROPYAN, Sarkis, “Hay-Poşalar”, Tarih ve Toplum, Ekim 2000, sayı 202

SHAW, Stanford J., “The Ottoman Census System and Population 1831-1914”, International Journal of Middle East Studies, 9 (1978)

TALU, E.E., “Eski Yangınlar”, Memlekette Aydabir, s:6, şubat, 1936

TANPINAR, Ahmet Hamdi, “Beş Şehir”, İstanbul, 1969

YILDIRIM, Dursun, “Türk Sözel Kültüründe Süreklilik”, Osmanlı Hanedanlığı Döneminden Cumhuriyete, Türkbilig, Nisan, Ankara, 20

Ansiklopediler

Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi

Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi

Yurt Ansiklopedisi

Sürelî Yayınlar

İSTATİSTİK YILLIĞI, 1897

INTERNATIONAL JOURNAL OF MIDDLE EAST STUDIES, 9 (1978)

TÜRK YURDU ,2000

TÜRK KÜLTÜRÜ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ , 2001

TARİH VE TOPLUM, 1987

ÇAĞDAŞ TÜRKİYE TARİHİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ, 2000

KEBİKEÇ DERGİSİ, 1996

POPÜLER TARİH DERGİSİ, 2003

FOLKLOR/EDEBİYAT, 2004

KULİS SANAT MECMUASI, 1974

Günlük Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

İnternet Siteleri

www.arasyayincilik.com/

www.turklukbilimi.com

www.millifolklor.com

www.minidev.com/kulturler/kulturler_ermenı

Seminerler

1. AYDIN, Mahir, Sultan II. Mahmut Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri, *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri*, İstanbul, 1990
2. KARACA Birsen, *4.Uluslararası Sinema Tarih Buluşması Panel Kitabı*, Bin Yıllık Beraberlik; Türkler ve Ermeniler, Türsak Vakfı, İstanbul, 2002
3. YEDİYILDIZ, Bahaeddin, Çağdaş Tarihçilik, *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolektumu*, Elazığ, 1990

Sözlükler

DEVELLIOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, İstanbul, 1990

KARACA, Birsen, Doğu Ermenice Türkçe Sözlük, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2001

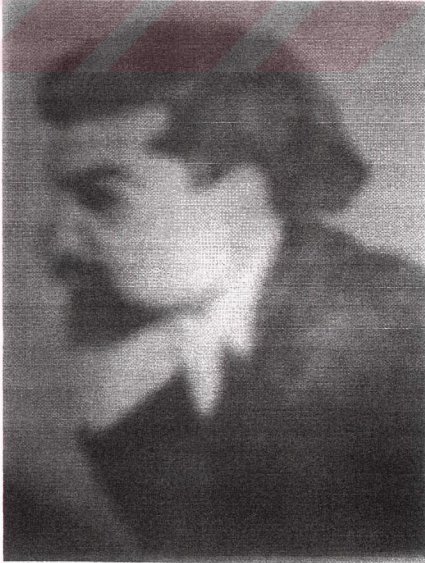
Türkçe Sözlük, T.D.K, Ankara, 1995

(Ek 1) Fransız Koleji tarafından düzenlenmiş Pamukciyan'ın okuldan çıkış belgesi

Soyadı :	PAMUKCIYAN	İsim :	Kevork
Doğum yeri :	İstanbul	Doğum tarihi :	23.02.1923
Giriş yılı :	1937	Çıkış yılı :	1945
Okul no :	783	Sınıf :	Lise 2
Vefat tarihi :	23.09.1996		

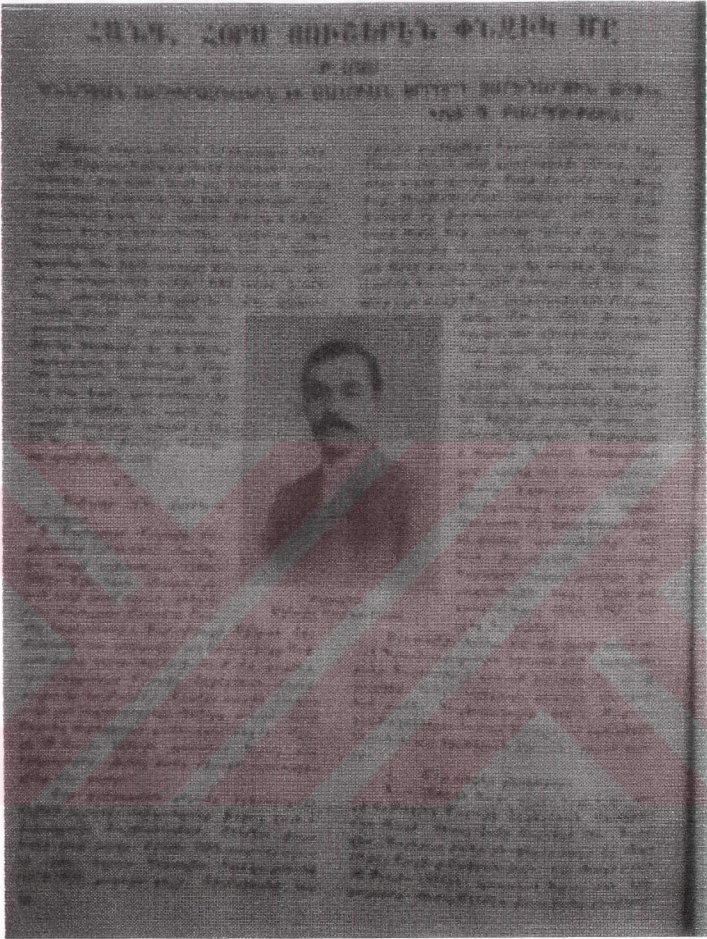
© Ender Üstüngel (Şu anki St. Joseph Fransız Koleji Müdürü)

(Ek 2) Pamukciyan tarafından çizilmiş olan Dr.Rüpen Sevag'ın 1969 yılında Kulis dergisinde yayımlanan portresi

Ek 3 Kulis dergisinin kapağı ve pamukciyan'ın Ermenice makalesinden bir alıntı.

Ek 4 "Kanuni Sultan Süleyman'ı Ölünden Kurtaran Ermeni" adlı makale

Kanuni Sultan Süleyman'ı Ölümden Kurtaran Ermeni*

25 Ocak 1987 tarihinde, Washington'daki National Gallery of Art salonunda, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1494-1566) devrine (1520-1566) ait tarihi eşyalara hasredilen bir sergi açıldı ve 17 Mayıs'ta kapanması icap ettiği halde, gördüğü rağbetten dolayı on gün daha uzatıldı.

Önce şu hususu belirtelim ki, naçiz kanaatimizce, bu gibi paha biçilmez eşyaların dışarıya çıkarılması sakıncalıdır. Zira, maazallah bir kaza vukuunda, yerine koyulması imkânsız işbu antika eşyalar mahvolabilir. Seneler önce, dışarıda düzenlenen bu gibi bir sergi münasebetiyle, bu hususta basında tartışmalar yapıldığını hatırlıyoruz.

Bu vesile ile, Kanuni Sultan Süleyman'a dair, önemli ve ilginç bir vaka anlatmak istiyoruz. Önce, 1889'da İstanbul'da basılan, eğitimci, araştırmacı ve mütercim Krikor Markaryan'ın (1852-1922) Ermenice muhtasar "Osmanlı Tarihi"nde (s. 28-30), büyük padişah hakkında yazılanları sunuyoruz.

Sultan I. Süleyman, Sultan Selim'in oğlu idi ki, asrının en ünlü hükümdarlarından biri oldu.

Sultan Süleyman, kanuni, ıslahatçı ve cihangir olarak şöhret kazanmıştır. Saltanatının ilk yılı olan 1520'de, Süryanilerin yurdunun valisi Canberli¹ Gazali (?-1521), Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmek istiyordu. Sultan Süleyman, Ferhad Paşa'yı göndererek, isyanı bastırdı ve isyancıların önderini de idam ettirdi. Bundan sonra, Padişah Acemlerle mütareke aktederek, ertesi sene 200.000 askerle, Kudüs'teki Saint-Jean Şövalyelerinin hâkimiyeti altında bulunan Rodos adasını muhasara etti. Altı ay süren kuşatma esnasında, Osmanlılar büyük kayıplara uğradılar. Mahsur kalanlar her ne kadar kahramanca karşı koydularsa da, nihayet yiyeceklerinin ve harp malzeme-

* *Tarih ve Toplum* dergisinde (no. 43, Temmuz 1987, s. 16-18) yayınlanmıştır. Bu makale hakkında aynı dergide iki sayı sonra yayınlanan Klaus Schwarz imzalı bir mektupta (no. 45, Eylül 1987, s. 2) Canberdi Gazali'ye "Süryanilerin valisi" yerine "Şam beglerbeğisi" demenin daha doğru olacağı, 1521'de Belgrad'ın ele geçirildiği savaşın Sırlara karşı değil, Macaristan Krallığına karşı yapıldığı ve Kanuni'nin Sığed alınmadan önce öldüğü belirtilmiştir.

lerinin tükenmesi yüzünden, 1522'de teslim olmaya mecbur kaldılar. Şövalyeler, kumandanları Williers de L'Isle-Adam'ın (1464-1534) önderliğinde Rodos'tan ayrılarak, Alman İmparatoru V. Karolos (Charles-Quint, 1500-1558) tarafından kendilerine tahsis edilen Malta adasına yerleştiler ve bundan sonra "Chevaliers de Malte" tesmiye olundular.

Sultan Süleyman Sırlara karşı da savaşarak, Belgrad'ı fethedip, çok miktarda esirle İstanbul'a döndü. Tutsak Sırlar Yukarı Boğaziçi'ne yerleştiler. Burada, bugüne kadar, Büyükdere yakınında, başkentlerinin adı ile Belgradcık köyü bulunmaktadır.

1526'da Mohatz (Mohaç) denilen ovada Sultan Süleyman Macarlara karşı büyük bir zafer kazandı ve kralları II. Ludovikos (1506-1526) maktul düştü.² Üç yıl sonra, Buda şehrini de zapt ederek Viyana'yı kuşattı. Şiddetli yirmi saldırıdan sonra, yeniçerilerin intizamsızlığı ve işe sıkıntısı yüzünden, Osmanlılar muhasarayı kaldırmaya mecbur oldular. Sultan Süleyman, Avrupa'dan döndükten sonra Asya'ya geçip, İran Şahı I. Tahmasb'ı (1514-1576) yenerek, Yukarı Mezopotamya'nın kalan kısmı ile birlikte, Van, Ahlat ve Bağdat gibi önemli şehirleri elinden aldı. Alman İmparatoru Karlos ile, dostu ve müttefiki olan Fransa Kralı I. François (1494-1547), onun zamanında yaşamışlardır.

Sultan Süleyman, Avusturyalıların tahriki ile Macarların tekrar baş kaldırmalarını işiterek, son bir defa daha Avrupa'ya sefer yapmaya macbur kaldı. Burada düşman ordusunu yenip, Siged kalesini zapt ederek, muzaffer olarak geri döndü.

Sultan Süleyman, yeni ve mantıki kanunlar koyduğu için "Kanunî" tesmiye olundu. Tahsili seven, ilimlerle sanatları koruyan ve cömert bir hükümdardı.

Açtığı büyük ve uzun süren harplerde, on üç defa orduya bizzat kumanda etti ve daima zafer kazandı.

Şimdi de asıl mevzuya geçiyoruz. Kaynağımız, İstanbul ve İstanbul Ermenileri tarihine önemli katkısı sebk eden, tanınmış araştırmacı Dr. Vahram Torkomyan'ın (1858-1942) neşrettiği, "Eremya Çelebi Kömürciyan'ın (1637-1695) İstanbul Tarihi"nin ikinci cildinde bulunan ilave notlar kısmıdır.³

Dr. Torkomyan'ın baştaki açıklamasına göre, 27 Temmuz 1929 tarihli yazıyı kaleme alan ve kendisine gönderen, tarih yazarı ve eğitimci, aslen Vanlı Margos Natanyan'dır ki, yine Dr. Torkomyan'a göre, 29 Mart 1931'de Paris'te vefat etmiştir. Yazı, "Pangaltı Ermeni Mezarlığı'nın Mülkiyet Meselesi" başlığını taşımaktadır. Muhteviyatında, mezarlığın Kanunî Sultan Süleyman tarafından Ermeni milletine ne suretle verildiği açıklanmaktadır. Bundan sonra sözü Natanyan'a bırakıyoruz:

Ermeniler, Pangaltı Mezarlığı'na, Sultan Süleyman'ın zamanında, onun sadık ve itimada şayan aşçısı Manuk Karaseferyan'ın sayesinde sahip olmuşlardır.

Sultan, Buda'yı zapt ettikten sonra, Macaristan'ın mühim bir kısmını da ele geçirmişti. Peşte ve memleketin diğer parçası Almanların elinde idi. Macarlar da ikiye ayrılmışlardı. Bir kısmı Türkiye'ye meyilli olup, sultanın hâkimiyeti altında, Sigismund Zupali adlı çocuk yaşındaki veliahdı kral yapmak istiyordu. Diğer kısım ise, Alman İmparatoru V. Charles-Quint'in kardeşi Ferdinand'ı tahta çıkarmayı arzu ediyordu. Bir ara, sultan Buda'da bulunduğu sırada, Almanlara mütemayil olan partinin mensupları tarafından, onu zehirlemek için bir komplo tertip olundu. Fakat hünkâr, aşçısı Manuk'un bilgisi ve garantisi haricinde hiçbir şey yemediği ve içmediği için, ondan rica ettiler ki, Hristiyanlık namına bu tuzağı gerçekleştirmek hususunda mutabık kalsın. Fakat, onu bu gibi bir hainliğe razı etmeye muvaffak olamadılar. Bütün Ermenilerin ölüm ve kalımı sultanın elinde bulunduğu için, bir Osmanlı padişahı şayet bir Ermeni'nin eli veya mutabakatı ile öldürüldüğü takdirde, onlardan korkunç bir intikam alınabilirdi. Bunun da tesiri ile, suikast gerçekleşeceği sırada, Karaseferyan onu meydana çıkardı. Sultan komplocuları cezalandırdıktan sonra, sadakatından dolayı Ermeni'yi de mükâfatlandırmak istedi ve ona:

"Dile benden, ne dilersin?" dedi.

Karaseferyan, padişahı, İstanbul Ermenileri için bir mezarlık isticram eyledi. Sultan, arzusunun derhal yerine getirilmesini emretti ve Pangaltı Mezarlığı'nın arsasını Ermenilere ihsan etti ki, eskiden daha da genişti ve Taksim'den Harbiye Mektebi'ne kadarki sahayı kaplamaktaydı. Kanuni, Manuk'un yalnız kendi milleti için lütufta bulunmasını istediğini ve şahsı için bir dilekte bulunmadığını görerek, ona büyük servetler ve memleketi olan Van'da geniş araziler hibe etti. Keza, kendisini ve ahfadını her türlü vergiden muaf tuttu. Aynı zamanda memleketini ziyaret etmesine de müsaade etti.

Bunun üzerine, Manuk Karaseferyan servetiyle birlikte Van'a dönerek, kendisine bağışlanan araziye ele geçirip, üzerine binalar ve çiftlikler inşa ettirdi ki, babadan oğula asırlarca intikal etmiştir.

Karaseferyan ailesi uzun müddet zenginliği ve devlet nezdinde nüfuzu ile Van'da şöhrat kazanmıştır. Eskiden burada, İstanbul'daki merkezi hükümetin doğrudan doğruya etkisi yoktu. Başlıca yerli yöneticiler feodal bir tarzda hüküm sürmekteydiler. Kadılar da bunların arasından seçilirlerdi. Geniş yetkiye sahip olan bu kişiler, ölüm fetvası vermeye dahi salahiyetliydiler. Karaseferyanlar da bu derebeylerin sınıfından idi ve idam kararı vermeye veya bir hükümlüyü idamdan kurtarmaya yetkileri vardı. Onların bu parlak dönemi Tanzimat'a kadar sürdü. Bu tarihten itibaren, valiler İstanbul'dan gönderilmeye başlandı.

Karaseferyanların en son nüfuzlu mensupları, 19. yüzyılın ilk yarısında Hagop ve Ahican Ağalar olmuştur. Müteveffa pederim Bedros Natanyan, on-

ların büyük kudretini ve nüfuzunu bizzat görmüş ve keyfiyeti evlatlarına anlatmıştır.

Karaseferyan soyunun atası Manuk Ağa bir defa daha İstanbul'a gelerek, orada vefat edip elde ettiği mezarlığa gömülür. Garabed Ağa Gabudikyan isminde diğer bir Vanlı, mezar taşının resmini de çizdirir.

Tanzimat'tan sonra, diğer yerli idare âmirleri gibi, Karaseferyanlar da tedricen nüfuzlarını ve zenginliklerini kaybettiklerinden, geçinmek için arazelerini satmak mecburiyetinde kalmışlardır. Ellerindeki vergiden muafiyet fermanı, II. Abdülhamid'e kadar, Kanuni Sultan Süleyman'ın halefleri tarafından yenilenmiştir. Ben onların son ahfadı olan Kaspar ve Mıgırdıç Karaseferyanlar'ı tanımıştım. Onlar birkaç defa İstanbul'a gelerek, işbu fermanı Abdülhamid'in de onayından geçirmek için çok çaba sarf ettilerse de, başaramadılar. Netice itibarıyla, ellerinde ancak birkaç ev kaldığı bir sırada, onlar da vergiye tabi tutuldular. Mezkûr Mıgırdıç Karaseferyan, kendilerine yapılan haksızlığı ve maddi yönden müşkül durumlarını, gençliğimde birkaç defa bana esefle anlatmıştı. Cesur ve hoşsohbet bir kimse olan Kaspar Karaseferyan da muhtaç bir durumda idi. Çok defa valileri ziyaret ederek, soylarına yapılan haksızlığı dile getirirdi. Onlar ise asaletine hürmeten ona karşı sempati gösterir, sultanın bir gün fermanlarını tasdik edeceği hususunda ümit verirlerdi.

Halen Karaseferyan ailesinden herhangi bir kimsenin kalıp kalmadığını bilmemekteyim.

İşbu sülaleden, 1808'de ölen Harutyun Karaseferyan, Pangaltı Ermeni Mezarlığı'na defnedilmiştir. Dr. Torkomyan, mezar taşının sekiz mısradan mürekkep manzum kitabesini neşretmiştir.⁴ Muhteviyatında, mezarlığın padişah fermanıyla, onun atasına verilmiş olduğu kaydedilmiştir.

Muhtemelen, Osmanlı Ermenilerinin "millet-i sadıka" tesmiye olunması, yukarıda anlatılan vakadan sonra başlamıştır.

Yazımızın sonunda, Pangaltı Ermeni Mezarlığı hakkında da birkaç bilgi vermeyi lüzumlu görüyoruz. 1856'da duvarla çevrilen mezarlığa, 1865'te vuku bulan büyük kolera salgınından sonra, ölü gömülmesine müsaade edilmemiştir. Ona mukabil aynı yıl, Şişli Mezarlığı Ermenilere verilmiştir. 1872'de Belediye, Pangaltı Mezarlığı'nı ele geçirmek istemişse de, Sultan Abdülaziz buna mani olmuştur. Bu sıralarda, Avusturya Devleti burada bir sefarethane inşa etmeye karar vermiş, ancak Ermenilerin çoğunluğu buna razı olmamıştır. Keza 1875'te zengin tüccar Karagözyan Biraderler burada bir Ticaret Mektebi inşa etmek istemişlerse de, proje gerçekleşmemiştir. 1912'de caddenin genişlemesi için mezarlık kısmen istimlake uğramış ve buna mukabil hükümet Ermeni Cemaati'ne 15.000 altın lira tazminat

ödemıştır. Bu meblâğdan yaklaşık 12.000 lira ile Ermeni Patrikhanesi'nin bugünkü binası inşa edilmiştir.

1931'de belediye dava açarak, mezarlığa tekrar sahip çıkmak istemiştir. Müverrih Ahmed Refik Altınay (1880-1937) bilirkişi olarak mahkemede şahadette bulunmuş ve Ermenilerin elindeki hüccetin sahte olduğunu iddia etmiştir.⁵ 1939'da dava sona ererek, mezarlık tamamıyla istimlake uğramıştır. Akabinde, cadde üzerinde bugün görülen büyük apartmanlar inşa edilmiştir. Mezar taşlarının büyük kısmı ise Eminönü Meydanı'nın onarımında kullanılmıştır.

1. *Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi*'nde, adı Canberdi olarak geçmektedir. (c. IV, s. 1966c).
2. *Larousse du XXe siecle*'e göre, kaçarken Csele ırmağında boğulmuştur (c. IV, s. 529c).
3. Vahram Torkomyan, *Yeremya Çelebi Kömürçiyani İsdambolo Badmutyun* (Eremya Çelebi Kömürçiyani'nin İstanbul Tarihi), Viyana, 1932, c. II, s. 823-828.
4. Vahram Torkomyan, *age*, c. II, s. 594.
5. Muzaffer Gökman, *Ahmed Refik Alanay*, İstanbul, 1978, s. 86.